

VERES ZSUZSANNA

Tercio de la muerte

V. (befejező) rész

(A HALÁL HARMADA)

VALLADOLID, SZEPTEMBER 22.

Miután az önjelölt „gyilkos” bemutatkozott a sajtónak, meghívást kapott egy gyalázatos éjszakai talk showba, ahol úgy eláztatta Juliánt, ahogy csak lehetett; azt mesélte, hogy ágrólszakadt fiúprostituáltakat szedett fel az utcán, és kihasználva nyomorukat, vad partikon szadomazo játékokra kényszerítette őket, ahol dúskáltak a piában és a kokainban. Olyan irigylésre méltó fantáziával színezte ki és ördögi meggyőzőerővel adta elő az alaposan kiagyalt történet részleteit, hogy ha nem tudtam volna, kiről beszél, talán még én is elhiszem, hogy a szerény felszín alatt gátlástalan ragadozó bújt meg, aki kamaszok vérén élt. A lázadó szerepben tetszelgő fiatalokra mindenesetre megtette a várt hatást; pár napja mindenfelé „ÉN ÖLTEM MEG CORTÉST” feliratú fekete pólók tűnnek fel, a hátukon ronda ábrával, amin egy bika kardot dőf egy négykézláb vonagló, vért okádó emberbe. Az ügy kezd politikai színezetet ölteni: egyesek azt a látszatot akarják kelteni, mintha a „haladás” radikális képviselői ezzel a visszataszító szlogenrel az egész spanyol nemzeti hagyomány ellen emelnék fel a szavukat. Tauromaquia ellenes tüntetések tartanak több nagyvárosban, ismeretlen telefonálók plazákban elrejtett bombákra figyelmeztetik a hatóságokat, de eddig minden fenyegetés vaklármának bizonyult. Az az érzésem, hogy bizonyos köröknek érdekében áll a pánikkeltés és a fejtelenség; miután a tüzet felszították, a lángok sebesen terjednek, minden útjukba kerülő akadályt felzabálva. Ez már túllépett Julián személyén. Szélső baloldali körök nem is nagyon titkolják a kamaszok iránti szimpátiájukat, sőt mentségeket találnak számukra. A legfőbb érv a jó öreg „elfojtás”, ami kicsiny gyerekkoruk óta ott rejtőzik ezeknek a kiszolgáltatott teremtetéseknek a lelkében, mert ugye Spanyolországból még mindig nem szorult ki teljesen a „patriarchátus és a hierarchia rémuralma” – micsoda megfogalmazás! –, a vallásos nevelésről nem is beszélve, ami „béklyóba veri a gyermekek fejlődő éntudatát”. Utolsó éveiben valaki felvetette Francónak, hogy a polgárokat többé már nem lehet olyan rövid pórázon tartani, mint a régi szép időkben, amikor a szülő egyszerűen megpofozta a lányát, ha az késő éjjelig kimaradt. Franco azt felelte: „Azért csak próbálkozzanak vele!”. Ma már próbálkozni sem érdemes: a fegyelmezés leghalványabb kísérletét terrornak, a hatalomgyakorlók önkényeskedésének tekintik. Az Európai Bizottság azt tanácsolta a spanyol törvényhozóknak, hogy vegyék fontolóra a bikaviadal kiiktatását a Nemzeti

Kulturális Örökség köréből, mert egyrészt káros a fiatal generációk pszichés egészségére, másrészt megosztja a polgárokat és szükségtelen összetűzésekhez vezet.

Az egész délelőtt azzal telik, hogy Mikkelrel átrágjuk magunkat a boncolási jegyzőkönyvön. Mindkettőnk csalódására semmi újdonság nem derül ki belőle. A begyűjtött latin, spanyol és angol orvosi szótárak ellenére sem értünk meg mindent, de azt mégis észrevennénk, ha a Rendőrség kulcsfontosságú részletet eltitkolna. Julián halálának okaként „külső beavatkozás általi veseelégtelenséget” tüntettek fel. Ezenkívül eltört négy bordája, mindkét karja, az orra, kificamodott a válla. Kevés olyan pont van a testén, ami érintetlen maradt, de ahogy Alberti mondta, szúrásnak nincs nyoma. Megtudtam, hogy Julián nővére fel akarta jelenteni a szájhős kamaszt rágal-mazásért, de aztán elállt tőle. Vajon miért? Nem bízom annyira Mikkelben, hogy elmeséljem neki a beszélgetésünk teljes tartalmát, de úgy tűnik, a saját forrásai nyomán eljutott oda, ahol összefutnak a szálak.

– Hogy miért állt el a feljelentéstől, elárulhatom – közli egyszerűen. – Ennek a srácnak az apja egy befolyásos üzletember, akinek messzire elér a keze.

– Büszke lehet a fiára.

– Nem büszke rá, de mégis a fia, úgyhogy megvédi. Gazdag család, elkényeztetett kamasz, akit egyébként tizenhat éves korában felvettek a legjobb madridi egyetemre, és az IQ-ja meg az EQ-ja az eget ver.

– Akkor írjon verset, de ne rágalmazzon meg egy halottat.

– Évek óta pszichiáterek kezelik, mert állandóan kitalál valami marhaságot, amivel feltűnhet. – folytatja Mikkel szokatlanul komolyan. – Nem ez az első eset, hogy apucinak kell kimosdatni a szarból, amit kavart. Nem bírnak vele. A lényeg az, hogy apuci valamilyen szövevényes üzleti kapcsolatba került Cortés sógorával.

– Az ingatlanossal?

– Igen. Most éppen ingatlanos, egyébként egy senkiházi nyereszkes, aki a kölcsönök felszedésén és eltüntetésén kívül nem ért semmihez. A gyerek apja bevonta egy vállalkozásba, pénzt is bízott rá, ami persze felszívódott. Ezen a ponton lépett a képbe Cortés, mert amikor a sógor nyakán szorulni kezdett a hurok, tőle kért kölcsön a visszafizetésre. Részleteket nem tudok, de az biztos, hogy Cortésnek sokba került ez a rokonság.

– Julián kölcsönadott a sógorának egy nagyobb összeget – bólintok –, de a nővére szerint azt a pénzt visszafizették.

– Egy frászt fizették vissza! Ugyan miből? A sógor ellen jelenleg is több eljárás folyik csalásért, ezt nyilván elfelejtette megemlíteni a dáma.

Nem vagyok meglepve. Lehetséges, hogy a saját családja pucolta ki Julián bank-számláit valamiféle banki manipulációval? Ez mégis túlzásnak tűnik.

– És a kölyök hogy jön a képbe? – kérdezem.

– Úgy, hogy az apja meg a sógor összehozták Cortésszel. Felszínes ismeretség lehetett, a kölyöknek imponált a torero hírneve. A fejében továbbszötte a históriát, mert egy időben állandóan Cortés nyakán lógott. Szerintem beleesett.

– Hogyhogy „beleesett”?

– Hát csak úgy. Hallottál már ilyet, nem?

Ez egybevág azzal, amit Miguel Ángel mesélt a Rendőrségen arról a gyakorlati foglalkozásról, amit együtt tartottak márciusban: a fiú Julián körül „legyeskedett”. Ezen a napon ért dicstelen véget rövid ismeretségük, aminek Julián nyilván nem tulajdonított jelentőséget.

– Tehát szerinted Julián nővére azért állt el a feljelentéstől, mert attól fél, hogy a kölyök kipakol az ingatlanos zilált pénzügyeiről?

– Persze – válaszolja Mikkel egyszerűen. – Már amennyit tud. A többit meg hozzákölti. Ez mindenkinek kínos lenne. Lehet, hogy a nő nem ismeri a részleteket, lehet, hogy tényleg azt hiszi, hogy a férje visszafizette a kölcsönt. Lehet, hogy magát Cortést is belegratták valami vállalkozásba. Ez már sosem fog kiderülni, de a lényegét nagyjából tudjuk.

– És mi van azzal az úgynevezett beismeréssel, hogy leszúrta Cortést?

– Dehogyszúrta le! Aznap a barátaival volt egy házibuliban, háromszáz kilométerre Valladolidtól. Az egyik srác születésnapját ünnepelték, a jelenlevők mind megmondják, hogy lábra se tudott állni, olyan részeg volt. Mindenesetre apuci eltüntetési szem elől egy időre. Hallottam, hogy elküldi egy svájci magániskolába, bár nekem az a gyanúm, hogy inkább szanatóriumba. Felér egy deportálással.

Tehát ez a szál is zsákutcába torkolt, mint az összes többi. A kirúgott csapat tagjainak bosszúja szóba sem jöhet. A nyomozók egyenként kihallgatták őket; úgy zokogtak, mint a gyerekek. Ana María Barque állatvédő szervezete makulátlan, a tüntetés megrendezésén kívül semmilyen bizonyíték nincs ellenük. Nem ismerték be a fenyegető levelek küldését, sem Julián kocsijának megrongálását. Akárki tehetta. Ahogy Paco többször megjegyezte: „Rendeteg ellensége volt”.

– Azért van itt egy-két dolog, ami nem hagy nyugodni – fordulok Mikkelhez. – Az orvos, aki az előzetes vizsgálatot végezte, nemcsak a sérüléseket dokumentálta, hanem az anyagmaradványokat is. Itt azt írják, hogy Julián tépett fehér ingjén khakiszínű szálakat találtak, ami egy munkáskabátról, vagy hasonló ruhadarabról származhat. A felöltőjét és a mellényét valószínűleg még a plaza műtőjében levették róla, az inget az utcai harc során szétszaggatták, eddig rendben van. De nem értem, hogy került rá ez a zöldes anyag.

– Bárkiről az ingre kerülhetett, akivel érintkezett – vonja meg a vállát Mikkel. – Egy csomó ember kezén ment keresztül. Szó szerint.

– A másik dolog a halál ideje, amit csak hozzávetőlegesen lehet megállapítani. A jegyzőkönyv végső változatában szeptember tizenkettedikén éjfél körüli időpontra teszik. Pontosabban éjfél és hajnali két óra közé. Ez azt jelenti, hogy éjfél előtt még élt.

– Igen. És?

– A viadal délután hatkor kezdődött. Biztosan nem volt csúszás, itt ezt komolyabban veszik, mint a vasúti menetrendet. Tudjuk, hogy a negyedik bikánál szabadultak el annyira az indulatok, hogy félbe kellett szakítani a corridát. Mondjuk, hét óra negyven táján. Ekkor Juliánt bevitték a műtőbe, ellátták a nyaksérülését, a rend-

örök biztosították a plazát, megérkezett a mentő, de a csődület miatt nem tudták azonnal kivinni és a többi... A szemközti épület térfelügyelő kamerája nyolc óra huszonkét percet mutatott, amikor a tömeg megrohmozta a mentőt. Nem tudom, mennyi ideig tartott az utcai dulakodás, és mikor sodorta el Juliánt a tömeg, de több, mint három és fél óra telt el, amíg meghalt és kivitték a parkba. Ez az időszak teljesen homályos.

– Nem értem, hova akarsz kilyukadni – mondja Mikkkel.

– Csak azt próbálok kitalálni, mihez kellett ilyen sok idő. Mert ha a halál legkorábban éjfélkor állt be, akkor Julián végig tudatánál volt a lincselés során. Nem írják, hogy a fejet olyan ütés érte, aminek hatására elvesztette volna az eszméletét. De ha egy farka rátámad egyetlen sebesült emberre, nincs szükség három és fél órára ahhoz, hogy végezzenek vele.

– Elfelejtetted a vesesérülést. Nem a bántalmazások okozták a halált, hanem a vesét ért ütés. Ha a bika nekiütközött a ringben, eltelhetett ennyi idő, amíg egy erős, fiatal szervezet feladta. Pokoli fájdalmat élhetett át – teszi hozzá Mikkkel komoran. – Nem lettem volna a helyében.

Minél többet töprengek, annál inkább hajlok arra, hogy elfogadjam Miguel Ángel verzióját, ami azt jelenti, hogy Julián veséje teljesen ép volt akkor, amikor a nyaksérülés miatt kivitték a plazából a mentőhöz. Bármi vezetett a halálához, odakint történt az utcán. A Rendőrségnek könnyebb ráfogni a bikára, mint a nyomozással bajlódni. Egyre több kérdés merül fel, de egyre kevesebb a válasz. Valami felett átsiklottam, a kirakós legfontosabb darabját nem találom, pedig lehet, hogy az orrom előtt van. Biztos vagyok benne, hogy Paco is többet tud annál, amennyit elmondott. Újra beszélnem kell vele.

Meglátogatom Pablót a kórházban. Sokkal jobb bőrben van, mint legutóbb, bár a hangulata pocsék, amin nem csodálkozom. Szakállt növesztett és fekete garbót visel, emiatt idősebbnek és soványabbnak tűnik. Már nem fekszik, hanem egy láb-támlás bőrfotelban üldögél és kapcsolgatja a tévét. Egy morbid humorú betegtársa felajánlotta, hogy kölcsönadja neki Hemingway dokumentumregényét, a Halál délután, de köszönettel visszautasította. Pár nap múlva hazamegy. Folyton Juliánra gondol és lelkifurdalás gyöttri a valladolidi fellépést megelőző vitájuk miatt. Erről eddig egy szót sem ejtett.

– Vagy másfél órát beszélünk telefonon – mondja. – Mindketten ingerültek voltunk. Az idei spanyol szezonban négy fellépésem lett volna, de csak egyet teljesítettem, folyton levert a lábamról valami vírus, meg a menedzseremmel is gondjaim voltak. Julián úgy gondolta, hogy nem veszem elég komolyan a karrieremet. Azt mondta, senki sem engedheti meg magának, hogy egymás után három fellépést lemondjon olyan minőségi bikákkal, mint a Miura meg a Prieto de la Cal, és ha mindig otthon ülök, amikor folyik az orrom és tüsszentek néhányat, világéletemben provinciális torero maradok, aki tinókat vezetget mexikói porfészkekben. Úgyhogy szedjem össze magamat, és utazzak el a valladolidi fellépésre, mert az utolsó pillanatban meg-

üresedett egy hely, és azt akarja, hogy Miguel Ángel mellett én legyek a harmadik matador. Csak két nap volt hátra a viadalig, de ha helyettesíteni kell, mindig az utolsó pillanatban értesítenek. Megkérdeztem, milyen bikákkal kellene kiállni. Amikor megmondta, hogy a portugál Palha tenyészetből hozzák őket direkt az ő kérésére, kitört a frász. Én Palha-viadalt addig csak felvételtől láttam, de tudom, hogy legfeljebb öt torerót találsz az országban, aki hajlandó kiállni velük. Az az igazság, hogy félttem. Félttem, érted?... Julián azt mondta, nem nagy ügy, az is csak egy bika. De én tudom, hogy az nem csak *egy* bika; az *a* bika. Hatszáz kiló, pokoli gyors és olyan agresszív, ha nem száz százalékos formában állsz elé, az első percben letarol. Persze az ember elméletileg tudja, hogy az életével játszik, de mindenképp van egy rizikófaktor, amivel számol. Megmondtam Juliánnak, hogy nem gyakoroltam ezzel a fajtavál, mire ő azt felelte, hogy nem lehet mindent begyakorolni, a mi szakmánkban fontos a kreativitás és a rögtönzés. Azt mondtam neki, hogy nincs kedvem megölni a picadoromat, mert tudom, hogy a Palha mindig szívósan rohamozza a lovat. Erre feldühödött és azt vágta a fejemhez, hogy ha nincs kedvem a szakmával járó veszélyhez, de nagy pénzt akarok keresni, menjek el inkább bankárnak. Jó ideig vitatkoztunk, bármit hoztam fel, mentegetőzésnek tekintette. Igaza volt. Le se hunytam a szemem egész éjjel... Mint amikor tudod, hogy muszáj megtenned valamit, mégis kibúvókat keresel, hátha megúszhatod valahogy, akár a becsületed elvesztése árán, de legalább életben maradsz. Másnap délben felhívtam Juliánt és közöltem vele, hogy elvállalom. Egyáltalán nem voltam meggyőződve róla, hogy megfelelek a kihívásnak. A félelem normális viadal előtt, de a ringben elmúlik, háttérbe szorítja a koncentráció. Viszont ha nem tudsz felülkerekedni rajta, nagy bajban vagy. A félelem miatt vallottam kudarcot. Szánalmas, ugye?

– Egyáltalán nem – válaszolom őszintén. – Számomra nem az a bátor, aki mindig győz, hanem az, aki mindig harcol.

Julián halála alapjaiban rengette meg Pablo önmagába és a szakmai alkalmasságába vetett hitét. Ezt vissza kell nyernie, de nem nagyon aggódom miatta, mert tudom, hogy minden megvan benne ahhoz, hogy nagy bikaviador váljon belőle. Inkább Julián felelőtlenségén döbbenek meg; jóformán belekényszerítette Pablót egy olyan helyzetbe, amivel az nem boldogult. Kétségtelenül tehetséges, de nincs elég tapasztalata. Hosszú, odaadó munkával készül a fellépéseire, mindent megtesz, hogy kizárja a véletlen baleseteket és váratlanul felmerülő helyzeteket. Julián ezt „biztonsági játéknak” nevezte: szerinte a vérbeli torerónak bármilyen harci bikával meg kell birkóznia, és a tauromaquia halálának tartotta azt a jelenséget, hogy a divatos matadorok elutasítják a nagy kockázattal járó fajtákat. Elvben igaza volt, de ahhoz, hogy ez megváltozzon, fel kellene számolni az elmúlt évszázad alatt fokozatosan kifejlesztett technikát. Talán éppen erre törekedett. Talán éppen ezért szerzett ellenségeket a szakmán belül is. Emlékszem, hogy Miguel Ángel egyik ritka, beszédes pillanatában azt mondta: „Nem szeretem Cortés személyiségét. Irányítani akar mindenkit, a saját elképzelésén kívül semmi sem számít neki. Nagyon ügyesen használja fel az embereket a dicsősége építéséhez. Lehet, hogy nem is szándékosan csinálja. Ő egyszerűen ilyen.”

A Campo Grandét ma újra megnyitották, éjszakai sétára invitálom Pacót. Azt remélem, hogy sikerül kihúznom belőle még valamit, ami segít rekonstruálni Julián utolsó napjait. Talán csak jelentéktelen részletek, amikre senki nem figyelt fel, de ha összerakjuk őket, magyarázatot kapunk a körülményeknek arra a baljós találkozására, ami ide vezetett a tópartra, ahol most némán állunk. A sétány menti lámpák gyér fénye átvilágít a tejfehér ködön. A fánál, ahol a holttestet megtalálták, mécsesek égnek, koszorúkat, friss virágokat, szentképeket hordtak ki az emberek. Egésznap hosszú sorok álltak a Filipinos felőli kapunál, hogy leróják tiszteletüket – és persze kielégítsék a kíváncsiságukat. Még most, késő este is jönnek; leteszik csokraikat a kerítés mellé, némelyek imádkoznak, csendesen sírnak, mások zseblámpa fényénél fotókat készítenek a lejtőn, a tóparton... Nem tudom, hogy mit akarnak megörökíteni, nincs már semmi látnivaló. Elég sokáig volt lezárva a terület, a nyombiztosítók minden fűszálat nagyító alá vettek.

Pacóval ügyetlenül topogunk, nehogy rálépjünk egy koszorúra vagy gyertyára. Felmegyünk a gyalogútra és a sétányon a főbejárat felé ballagunk.

– Hallottad a nap legjobb hírért? – szólal meg nagy sokára. – A király apja bejelentette, hogy az állam dísztemetésben részesíti Juliánt. A balosok persze tiltakoznak: „Mennyibe kerül nekünk még a halála után is!” Gusztustalan, pitiáner banda. Nem kerül nekik semmibe, mert Julián tehetős tisztelői és társai felajánlották, hogy elintézik az anyagi részét.

– Ez nagy felhajtást és rengeteg rendőrt jelent. Biztonsági intézkedések nélkül megint kitör a vulkán.

– Egy fenét! Nem lesz semmi – legyint Paco megvetően. – Nem olyan kitaratóak ezek, hogy egyfolytában harcoljanak, főleg nem fegyverek ellen. A helyzet jó ideje érett, áldozatot követelt, de most, hogy megkapták, visszabújnak az egérlyukba. Mint egy mérges pattanás, ami időnként megtelik és kifakad. Hullámokban tör fel a gyűlölet. Hidd el, a bikaviadalnak mindig küzdenie kellett a fennmaradásért. Ez aljasabb, alattomosabb támadás volt a többinél, de túléljük. És ők nem nyertek semmit. Nézz körül a városban! Minden visszazökkent a megszokott kerékvágásba.

Én is észrevettem az utóbbi egy-két napban. A fenyegetések, televíziós viták és általános felháborodás ellenére az indulatok lassan lelohadnak. Julián személye bekerül a fájdalmas emlékü mítoszok közé, amit majd az évfordulókon elővesznek, de a hétköznapi bástyái biztonságosan elszigetelik az élőktől. Az apja ragaszkodik hozzá, hogy a családi sírboltban helyezték el: végül mégis része lesz annak az áporodott levegőjű múzeumnak, amitől annyira irtózott.

Megemlítem Pacónak a Pablóval folytatott beszélgetést; hogy félt a Palha-viadaltól, összetört a kudarc miatt, lelkifurdalás gyötri, csalódott magában és úgy érzi, Juliánt is kiábrándította... ezt már soha nem lesz alkalmuk tisztázni.

– Igaz, hogy Julián ragaszkodott ahhoz, hogy Pablo fellépjen Valladolidban – ismeri el Paco –, de tévedsz, ha azt hiszed, hogy bármibe is belekényszerítette. Egy matortort nem lehet kényszeríteni. Ha valami kényszerítette, hát az a saját bizonyítási

vágya volt. Julián lehetőséget adott neki, biztosra vette, hogy megbirkózik a feladattal. És szép munkát produkált a balesetig, ami mindenkivel előfordulhat. Julián úgy tekintett Pablóra, mint lehetséges utódjára, na meg az ütőkártyájára, amit kijátszhat Miguel Ángel ellen. Ez persze gyerekes ostobaság volt a részéről, de Pablo balesetében akkor sem hibás. Ami pedig a félelmet illeti... az nem kibúvó. Ismerem ezt a világot, mióta az eszemet tudom, de még egy toreróval sem találkoztam, aki nem félt. Az idei szezonban Juliánnak folyton hányingere volt az idegtől, éjszakánként égve hagyta a villanyt. Úgy érezte, hogy bogarak mászkálnak rajta, görcsbe rándultak az izmai, remegett, mint a nyárfalevél. Volt olyan, hogy alig állt a lábán a plaza felé menet, imádkoztam, nehogy összeessen. Persze túlhajtotta magát, halálosan fáradt volt. Állandóan Silverio Pérez életrajzát olvassam...

– Ki az a Silverio Pérez? – kérdezem.

– Mexikói matador volt, Manolete barátja. Fénykorában „Texcoco fáraójának” nevezték. Miután a félelem tönkretette az idegeit, végleg szakított a tauromaquiával. Tizennégy évesen végignézte, ahogy a bátyját összetörte a bika. A testvérek felváltva ápolták otthon, mert nem tudták kifizetni a szanatóriumi kezelés költségét. A következő évben ringbe lépett Guadalajarában: az egyik oldala teljesen be volt esve, mert hét bordáját elvesztette, a tüdejébe csövet vezettek. Aztán elutazott Spanyolországba, hogy megszerezze az alternatíváját. Hónapokkal később Silverio egy újságcikkből értesült a haláláról. Veracruz kikötőjében várta a holttestét, és miután lehozták a hajóról, egy piszkos pincében virrasztott felette. A temetésen bejelentette a testvéreinek, hogy torero akar lenni.

– Micsoda história!

– A bikaviadal története tele van ilyenekkel – mondja Paco egyszerűen.

– És Julián az utolsó napokban is félt? – kérdezem óvatosan tapogatózva.

– Minden rosszul alakult. A viadal előtti napon Colmenar Viejóban voltunk, abban a Madrid melletti kisvárosban, ahol José Cubero meghalt '85-ben. Megnézte a corridát. Kora reggeltől szitált az eső és erős szél fúj. Három fiatal torero lépett fel, mindjárt az elsőt elkapta a bika, amint térdén állva készült a fogadására köpennyel. Egyszerű szakmai hiba volt, hetykeség meg tapasztalatlanság, ami a fiatalokra jellemző. Egy hatszáznyolcvan kilós Adolfo előtt nem parádézik az ember. A nyakába dőfte a szarvát, talpra állította, mint egy rongybabát... Látni lehetett, ahogy a szarv eltöri az állkapcsot, benyomul a szájüregbe, keresztülmegy a szájpadráson és megáll valahol az orr belsejében. A fiú végig magánál volt, az egész nem tartott fél percnél tovább. Julián követte a mütőbe, amikor kijött, sápadt volt és sírt. Aznap este beültünk egy kisvendéglőbe a fiúkkal, de mindannyian nyomott hangulatban voltunk. A szemközti hotelben lakodalmat tartottak és elterjedt, hogy Cortés ott ücsörög a szomszédban, úgyhogy elkezdtek szállingózni az emberek. A fiatal pár is megjelent; közös fényképet akartak. Ez lett Julián utolsó fotója, amin civilben van. Kényszeredetten mosolyog, nem akarta elrontani az örömeiket. Eléggé késő volt és indulnunk kellett Valladolidba, de Julián azt mondta, sétál egyet, kiszellőzteti a fejét. Elgyalogolt

a kórházba és hajnalig az intenzív osztályon ült a fiatal torero ágya mellett. Azt hiszem, az az éjszaka nagyon megrázta.

– És a fiú túlélte?

– Persze – feleli Paco mosolyogva. – Még a kórházban van, de a visszatérését tervezeti. Ezek elpusztíthatatlanok. Később, amikor már úton voltunk, Julián váratlanul felvetette, hogy telefonál az apjának, a viadal után talán meg is látogatja. Délután megkérdeztem tőle, hogy felhívta-e: „Akartam – válaszolta –, de nem tudtam, mit mondjak neki.”

Időközben kiértünk a parkból, a kivilágított Paseón sétálunk. Egy ideje mögöttünk baktat egy kis fekete kutya. Nem vettem észre, mikor szegődött hozzánk.

– És mi történt, miután megérkeztek Valladolidba? – faggatom tovább Pacót.

– Kora reggel volt. A kocsiból láttuk, hogy tömeg verődik össze a Plaza Mayor környékén. Tüntető transzparenssekkel, meg pucér emberek, piros festékekkel bekenve. Nem nagyon figyeltünk rájuk, megszoktuk az állatvédők felvonulását. Békésnek tüntek. A szállodából Julián felhívta a feleségét, sokáig beszéltek. A hangja gyengéd volt és azt hiszem, kicsit büntudatos is. Miután letette a telefont, láttam, hogy nagyon feszült, de valahogy másképpen, mint viadalok előtt szokásos. Az öltözködésnél feltűnt, hogy nincs meg a medálja, amit az öltöny alatt szokott hordani. Szóvá tettem, mire ő érdektelenül azt mondta, hogy neki már nem segít, ezért odaadta valakinek, akinek nagyobb szüksége van rá.

– Nem mondta meg, hogy kinek? – kérdezem, remélve, hogy fény derül a titokzatos lány kilétére.

– Nem – rázza a fejét Paco. – Én is furcsának találtam, de Julián aznap a többi megszokott rítusát is elhagyta. Csendben felöltözött, elmondott egy imát, és máris indultunk a plazába. Lepakcsolta a villanyt, pedig mindig ragaszkodott hozzá, hogy égve maradjon, amíg vissza nem érünk a hotelba.

– Nem gondolod, hogy megérezte valamit? Sok rossz előjel volt.

– Világos, hogy rossz előérzete volt. Mindannyian éreztük, hogy történni fog valami. A baleset Colmenarban, a tüntetők, a medál... ráadásul napok óta alig evett, és nem mert elaludni. Az utolsó hónapokban volt egy visszatérő álma, amiből mindig csuromvizesen riadt fel.

– Miféle álom?

– Nem szívesen beszélt róla. Nézd, Julián értelmes ember volt, de időnként mondott különös dolgokat...

– Például?

Paco vonakodva forgatja ujjai közt a cigarettáját. – Hát... De nehogy bolondnak nézz!... Szóval azt mondta, hogy álmában látja a „halál angyalát”.

– A „halál angyalát”?

– Mondtam, hogy hülyének fogsz nézni.

– Nem, dehogy! – tiltakozom hevesen. – Folytasd csak! Milyen volt a „halál angyala”?

– Azt mondta, átlagos, mint bárki a tömegeből. Nincsenek arcvonásai, megkülönböztető jegyei. Egyáltalán nem olyan, amilyenek az angyalokat elképzeli az ember. De pokolian félt tőle. Az álom mindig gyereksírással kezdődött. Rondában volt éjszaka, sütött a hold. Mikor a sírás elviselhetetlenül hangos lett, megjelent ez az arcvonások nélküli lény, egy kisfiút vezetett kézen fogva, és felszólította Juliánt, hogy kövesse. Nem tudott vele lépést tartani és teljesen kifulladt, mire odaértek a szakadék szélére a hidhoz, ami a régi és az új városrészt összeköti. És odalent a mélyben egy bikatetem hevert. Látta a holdfényben a felakadt szemét meg a fogsorát... A rohadt életbe! – kiált fel Paco elcsukló hangon.

– És aztán?

– Mit tudom én... Ez a figura a gyerekekkel mondott valamit a családról. Olyasmit ismételtetett, hogy gondoskodnia kell a családjáról... Ennek aztán semmi értelme. Egyikünk sem értette ezt az álmot, nem szívesen beszéltünk róla. Miután odaértünk a Plazába, a Lovak udvarában várakozott, mint rendesen. Komor volt, falfehér, de gépiesen mosolygott. Egyszer csak rémülten odalépett hozzám: „Mellettem állt és azt mondta: *Remélem, meghalsz.* Ugye, te is látod?” – „Kicsodát?” – kérdeztem megzavarodva. Mire ő: – A gyereket az álmomból. – Odanézttem, ahol az előbb várakozott, tényleg ácsorgott ott egy fiúcska. Nagy barna szemével méregetett bennünket, de egy pillanatig sem hittem el, hogy ilyesmit mondott neki. Nem tudtam, mitévő legyek. Végül azt javasoltam Juliánnak, hagyjuk az egész viadalt a fenébe, menjünk haza, majd kitalálunk valami magyarázatot a sajtónak. Erre gyorsan összeszedte magát: „Nem, már jól vagyok, minden rendben... Ezen a ponton nem szállhatok ki. Lehetetlen.”

VALLADOLID, SZEPTEMBER 23.

Egész nap a szállodában maradok és bogarászom a jegyzeteimet. Áttekinthetetlen papírhalom vesz körül. Az elmúlt kilenc nap gyorsvonatként száguldott el a fejem felett; menthetetlenül beleveszek a lázasan lüktető események sűrűjébe. A lehető legközelebb akarok kerülni Julián személyiségéhez; az ő szemével látni, az ő fejével gondolkozni, hogy megértsem, mi történt vele. A kezembe akad az egyik cetlije, amire a szabadsággal kapcsolatos gondolatait írta: „*A szabadság diadalérvés. Mámor. Világosság. Szintattörés. Hatalom a végtelen felett. Semmi köze a sikerhez, vagy a hétköznapi értelemben vett boldogsághoz. Néhány percre az egész létező világ behódol, és minden a helyére kerül. A kisszerű ember háttérbe szorul, és valamiféle legyőzhetetlen erő tölti be az új lényt, akivé válsz. Te magad vagy a teremtő erő. Aztán visszazökkenesz abba az állapotba, amit „valóság” neveznek, de már tudod, hogy nem az... és megy minden a megszokott kerékvágásban. De az a pár pillanat minden vesződésedet megér. Szépség? Művészet? Ezek a szavak nevétségesen jelentéktelenek a lényeghez képest. A lényeg a lét teljességének tiszta tudattal való átélése. Hétköznapi tudatállapotban nem lehet átélni, mert összetörne. Aztán az ember magára marad, remeg és sír és azt ismételteti: Istenem,*

Istenem, Istenem... Mert olyan roppant erő futott át rajta, mint a parti szikláknak csapódó víztömegek. Végül ott állsz üresen, kimerülten, fájdalommal telve, amiért nem sikerül megmaradnod abban a magasztos állapotban, nem tudsz állandóan az lenni, aki valójában vagy. De alig várod, hogy újra átéld. „Egy másik, kevésbé „magasztos”, szűkszavú megjegyzés a családról: „Azt hiszem, senki sem szenved annyira, mint a torero családja.”

Julián megértette, hogy egy magafajta embernek állandóan egyensúlyoznia kell a hivatásával járó, kiélezett tudatosságot és felfokozott harci készséget igénylő világ és a másik, a polgári kényelmet nyújtó családi élet között. Mindkettőre szüksége volt, de nem talált átjárót a két világ között. Annak, akiben ilyen elszánt küldetéstudat él, a feltöltődést és az egyensúlyt biztosító otthon csak mellékes színhely lehet az életben; a családtagok – bármennyire kedvesek is neki – mellékszereplők. Későn, kiózanító büntudattal ébredt rá erre, és a felesége minél kétségbeesettebben akarta maga mellett tudni, ő annál eltökéltebben menekült ragaszkodásának lehúzó ereje elől. Egy feleség, aki belebetegedett a mellőzöttségébe, egy gyerek, aki még olyan kicsi, hogy nem tudott vele mihez kezdeni, egy apa, akitől elhidegült, mert nem akarta az ő félbetört sorsát és reményeit beteljesíteni, egy testvér, akinek csak akkor jutott eszébe, ha pénzre volt szüksége – megannyi béklyó. Nem csoda, hogy mindezek helyett a bika világát tekintette az egyedüli valóságnak. „Mámor. Világosság. Szintártörés. Hatalom a végtelen felett. „Nem azért vállalt olyan sok fellépést, mert pénz kellett keresnie – ez legfeljebb az utolsó szezonban motiválhatta –, hanem mert képtelen volt a hétköznapi ember letompult tudatállapotában megmaradni: bármilyen idegi és testi kimerültséggel járt is, bármennyi energiát vett is ki belőle, azok a pillanatok mindenért kárpótolták, amiket időnként a ringben átélt. Minél gyakrabban megízlelte, annál többet akart belőle. Nem a hiúság, nem is a bizonyítási kényszer hajtotta, vagy a siker utáni sóvárgás. Ez belső kényszer, ami egyeseket állandó keresésre sarkall, míg másokban fel sem merül életük során.

A bika világa nem romantikus. Ez csak a felszín. Leegyszerűsítés. Nincs semmi romantika a véget nem érő zötykölődésben, amikor egyik városból a másikba utazik a matador és csapata, hogy időben odaérjen a fellépésekre. Nincs romantika a ringben, főleg ha zuhog az eső és csuromvizes harisnyában dagasztja a sarat ember és állat, rossz szagú kipárolgásban, meleg vérben és hideg izzadságban fürödve, miközben az esernyő alatt ücsörgő nézők elküldik a matadort a pokolba. Nincs romantika a mállott falú, szegényes kis falusi plazákban, ahol mindent belep a por és többnyire a legveszedelmesebb bikák lépnek ringbe, se a sivár szállodaszobákban, amelyek ablakából látni a fehér házikók sorát, az utcán lődörgő, égő tekintetű, nyurga gyerekeket meg a templomtornyot: a mozdulatlan reménytelenség tájképét. És a műtő étergőzében sincs romantika, ahova becipelik az embert egy szerencsétlen esés vagy ökleltetés után, levágják róla a szoros nadrágot, kézzel elszorítják a szétnyílt eret, miközben kíváncsi tekintetek fürkészik a legbizalmasabb pillanatokot. A romantika csak póz. Vannak romantikusnak tűnő külsőségek, de a bika világa maga a nyers valóság, amit hasztalan próbálnak szalonképessé – vagy inkább súlytalanul játékosá – tenni a szép-

lelkek és a turisták számára. Megrázóan és kíméletlenül igazi. Ezt a nyersséget, engesztelhetetlenséget – hogy nincs kibúvó vagy haladék, hogy „így van és nem másképp” –, ami a komoly dolgoknak félreérthetetlen ismérve, ezt kéri számon a cyber-korszak úttörői és a humanizmus vallásának mindenbe beleavatkozó hívői „az emberiség fejlődésének és jólétének” nevében. Istenről szót sem ejtenek; meghaladott fogalom. Isten nem humanista, túlságosan személytelen, hideg, távoli és érthetetlen ahhoz, hogy megfeleljen a civilizált erkölcs igényeinek. Az „emberiségfejlődésére” apellálnak, ami kimerül merőben felesleges technikai eszközök kifejlesztésében, a „jólét” pedig a fogyasztói társadalom alapkövetelményeire redukálódik; a táplálkozásra, a szaporodásra és a munkára. Igyekeznek olyan hosszan elhúzni, ameddig orvosi eszközökkel egyáltalán lehetséges, és ez idő alatt, amit nem szégyellnek „életnek” nevezni, mindent a gazdaság köré építenek fel, amiből a hétköznapi ember úgy veheti ki a részét, hogy összevásárol és felhalmoz minél több haszontalan árucikket. Közben pedig szórakozni akar, vulgáris és együgyű módon, hogy elterelje a figyelmét a semmibe vezető útról, amit hosszú évek sikeres eltompításának eredményeként nem is érzékel. Az élet legközönségesebb dolgait túlságosan komolyan vesszük, a komoly dolgokat pedig – mint például a halál – túl közönyösen. Vannak, akiknél nem működik a recept, akik ki akarnak törni a céltalan nyüzsgés mókuskerekéből. És még mindig létezik néhány olyan terület, ahol teljes odaadással jelen kell lenni, mert a veszély a végletekbe megy. Ezek egyike a bikaviadal; García Lorca „az utolsó komoly dolognak” nevezte.

Juliánnak lételemévé vált a veszély, és ahogy múltak az évek, a csendes, visszahúzó kamaszból önfegyelemmel és vasakarattal tudatos harcossá nevelte magát: kívülről keveset lehetett észrevenni a változásból, mert udvarias és megközelíthető maradt, de ha szakmai kérdésekben ellentmondtak neki, arrogáns, kioktató stílusban kirobbant belőle az a megszállottságba hajló elkötelezettség, amiért sokan nehezteltek rá. Ragaszkodott ahhoz, hogy a kezdeti támogatások ellenére is ő maga hozta létre azt a lényt, akivé folyamatosan alakult, a sikerekért, ahogy a kudarcokért is egyedül vállalta a felelősséget. Gyűlölte, amikor felemlegették a családi háttér előnyeit, az apja egykori hírnevét és olyan közhelyeket, hogy „az alma nem esik messze a fájától”. Egy időben szinte hisztérikusan reagált erre, pedig mélyen belül tudta, hogy sokkal tartozik az apjának, nem annyira a korai évek tanítása miatt, mint a folytonos szembenállás okozta akaraterő megedzésért, ami által képessé vált az elszakadásra és az önállításra.

Paco elbeszéléséből arra a meggyőződésre jutok, hogy Julián valamiféle válaszut elé került az utolsó hónapokban. Magányból épített fallal elzárta magát a világtól; egyetlen társasága a halál lett, amivel eljegyezte magát. Tudom, hogy félt a haláltól, sosem tudta elfogadni, mert a döntő vereséget jelentette számára – félt tőle, mégis ellenállhatatlanul vonzotta. Egyszer azt mondta, ha mindenképpen muszáj meghalni, legalább a módját szeretné megválasztani. A fellépéseiről készült adminisztrációból világosan kiderül, hogy kísértette a sorsot. A legkeményebb, legigényesebb tenyészetből származó bikákkal állt ki. Azt tekintette céljának, hogy új dimenziót nyisson

a tauromaquia történetében, korszakalkotó akart lenni, mint Guerrita, Joselito, Belmonte és Manolete a maguk idejében. Mindent előlről kezdeni, újra felépíteni. A viadalai tele voltak olyan elemekkel, amiket a százötven-kétszáz évvel ezelőtti mesterek csináltak, és ma már sehol sem tanítják őket. Minél magasabbra hágott, annál több lehúzó tényező akadályozta a külvilágból. A külső gondok feltorlódása figyelmeztető jel volt, de nem engedhette meg magának, hogy letérítse az útról. Tudta, hogy életének egy korszaka véget ér, ezért akart mindent belezsúfolni ebbe a szezonba. Talán szeszélyessége és kiszámíthatatlansága is ezzel magyarázható, amivel Pacót az örületbe kergette. Az anyagi csőd közel sem érintette olyan fájdalmasan, mint azokat, akik belőle éltek; pénzt bármikor tudott szerezni, akkor is, ha az egész pályáját újra kellett volna kezdenie. Az állatvédők fenyegetéseitől sem ijedt meg, inkább a kudarc bántotta, hogy minden jószándéka ellenére sem sikerül megértetnie a tauromaquia szükségességét és szépségét az ellenzőkkel. Tévedett, amikor erőltette a párbeszédet és meddő, lealacsonyító vitákba bonyolódott velük. Az utolsó szezonban maga is belátta, hogy áthidalhatatlan szakadék tátong a modern ember mennyiségelvű „humanizmusa” és az ő régmódi becsületre, önfeláldozásra, egyenes férfierényekre épített világa között. Ezeket időtlen értékeknek tekintette, amiknek nem szabad behódolniuk a kor pillanatnyi szeszélyeinek. Gyakran hangoztatta a monarchia iránti elkötelezettségét, emlegette a dicsó spanyol múltat, rajongott a konkvisztátorok vérrel, vassal, fortélyal kivívott hódításaiért: minden tulajdonság együtt volt benne ahhoz, hogy a gyűlölet céltáblájává váljon. És mivel sokak szemében Julián Cortés maga volt az ódon, nemes spanyol virtus megtestesítője, a személye elleni támadásokon keresztül elsősorban az egész „elmaradott” hiszán világot akarták felszámolni.

Korábban azt hittem, hogy ami történt, bármelyik toreróval megtörténhetett volna, de minél alaposabban megismerem Juliánt, annál biztosabb vagyok benne, hogy senki más ilyen aljas módon való meggyalázása nem mért volna ekkora csapást a tauromaquiára. Miguel Ángel nagy művész, de túlságosan távoli, hűvös és zárkózott ahhoz, hogy fogást találjanak rajta. Valószínűleg sosem fogom megtudni, hogy valójában kik állnak a tömegverekedés és a lincselés hátterében, de nem is fontosak a nevek: Juliánt és mindazt, amit képviselt, a kor, a mi felvilágosult, posztmodern világunk ítélte halálra. A „halál angyala”, akinek nincsenek arcvonásai, felismerhetetlenül jelentéktelen, aki a döglött bikához vezet, nem más, mint korunk hőse: a tömeg.

Megnézem a valladolidi corrida felvételét. Szeptember tizenkettedikén délután háromnegyed hat körül Julián és csapata megérkezik a Plazába. Nem szeretett túl korán odamenni és várakozni, az emberek tolokodása zavarta a viadal előtti feszült percekben. Úgy tűnik, jó formában van, szokásos vörös öltönyében remekül fest. Udvariasan, tettetett könnyedséggel mosolyog, de a szemöldöke közötti ránc és a tekintetében lappangó bizonytalanság elárulja nyugtalanságát. Megáll a kapuban, lehunyt szemmel a Nap felé fordítja arcát. „El sol es el mejor torero” – „A Nap a legjobb bikaviador”, tartja egy spanyol mondás. Juliánt mindig megnyugtatta a napfény. Különös érzés így utólag látni, tudva, hogy ezek életének utolsó filmre vett órái. Kezds

előtt szakmai tanácsokat ad Pablónak és őszinte barátsággal megöleli. Több van ebben a gesztusban a szokványos szerencsekívánatnál; egy kicsit olyan, mintha búcsúzna. Ugyanezt a benyomást kelti a feleségével folytatott hosszú telefonbeszélgetés és az a szándéka, hogy meglátogatja az apját. Nem hirtelen támadt ötlet volt. Lehet, hogy ennyi év után ki akart békülni vele?... Miguel Ángel – aki szintén vörösbe öltözött erre az alkalomra – pillantásra sem méltatja. A köszöntésnél és a bevonulásnál hűvös eleganciával néznek keresztül egymáson.

Az első bikánál történik valami nyugtalanító, amit senki nem említett. Amikor beengedik a ringbe, teljes erejéből vágatni kezd a palánk felé, ami mögött Julián és Paco állnak. Lehet, hogy egy harci köpeny lebbenése vonta magára a figyelmét, de én csak annyit látok, hogy amikor támadáshoz készülve lehajtja a fejét, belevágja a védőpalánk éles szélébe és elvágódik a homokban. Egy pillanatig Julián úgy néz rá, mintha kísértetet látna, aztán feltekint az elnöki páholyba, lemondóan rázza a fejét és int a ringszolgáknak, hogy vigyék ki. A saját bátorsága hevességétől kimúlt bikáért bekocog a szárfogató; a bóbitával, csengettyűkkel feldíszített szamarak megjelenése komikus, szinte csúfolódó közjátéknak hat. A közönségből egy hangos kisebbség füttyülni kezd, miközben belép a második, helyettesítő bika. A négyéves Palha lenyűgöző. Hosszú fejével, hatszáz kilós izmos, arányos testével, borotvaéles szarvával olyan, mint egy ősi bikadémon, amit ezeréves szendergéséből ébresztettek fel. Tartása és viselkedése az első pillanattól fogva nem hagy kétséget afelől, hogy ösztönös célja a ring kitakarítása. Julián mosolyog, tekintete megtelik elszántsággal, elismerő bólintással adózik a bika bátorságának, ami felhívás nélkül nekiront a köpenynek. Néhány gyors fordulat után otthagya, mert meglátja a beügető lovat, és mielőtt a picador felkészülne a fogadására, olyan erővel támad rá, hogy szegény állat elemelkedik a földtől, lábai a levegőben kapálóznak, és ráesik a nyeregéből kipottyant picadorra. Az embert gyorsan kimentik és talpra állítják, mialatt a bika azzal van elfoglalva, hogy a védőmatrac alatt megtalálja a ló testét. Julián eltereli róla és odavezeti a másik picadorhoz, aki kifeszített lándzsával várja a külső körben. A bika habozás nélkül újra támad, a roham lendülete megforgatja a lovat a saját tengelye körül, de a picador erősen beledöfi a lándzsát és állhatatosan tartja. Egymásnak feszülnek, hasztalan próbálják elterelni, a bika megtámasztott hátsó lábakkal, nyakizma teljes erejével döfködi a ló oldalát. A védőmatrac elszíneződik a lándzsahegy nyomán kisarjadó vértől. Az öklelőpúpba hasító fájdalom ellenére a bika nem enged, kitolja a lovat a védőpalánkhoz a ring szélére. A picador új lándzsát kér, aztán Juliánra pillant, aki bólogat, hogy folytassa. A közönség heves tapsal fogadja az állat bátorságát. Julián a felindultságtól és a csodálattól könnyes szemmel figyeli a küzdelmet. A túlcserélő érzelmeknek, a hősiességnek, fájdalomnak, küzdésnek és felülkerekedésnek ez a ropant intenzitása még képernyőn keresztül is káprázatos. Elakadó lélegzettel nézem, hogy a maga valóságában milyen gyönyörű, ha egy valódi harci állat küzd meg a loval. Látom a bosszúságot Pablo arcán, a hidegvérű profi elvárt nyugalmit Miguel Ángelén és a portugál tenyésztő elégedettségét. Látom Julián boldogságát, és így akarok rá emlékezni.

Azok a későbbi képek, amik a beugráló tüntetőket rögzítik, a műtő bejáratát, ahova nem engednek be filmest, a dagadó, ordító tömeget a nézőtéren, a rendőrök fejten szaladgálását, a fehér takaróval nyakig betakart Cortést a hordágyon, amint megpróbálnak utat törni neki, aztán már csak kezek rengetegét, hátakat, lábakat, dühtől eltorzult emberi arcokat a szédelgő kamera lencséjében, ami végül leesik a földre... azok a képek számomra nem lepleznek le semmit a csordaszellem biztonságát fűtött tömeg állatias brutalitásán kívül. Hét óra körül Pablo megsebesül és kórházba szállítják. Sokan vannak a Plaza kapujánál, de gond nélkül elengedik a mentőt. Tizenegy órára csaknem teljesen kiürül a tér. A sérülteket kórházba vitték, a rendőrök szétkergették a tömeget és begyűjtötték a hangadókat, legalábbis a legerőszakosabbakat. Eldobált zacskók, ételmaradék, cigarettacsikkek, üres üvegek, vér és vízfoltok a macskaköveken... csak a szemét jelzi, hogy valami szokatlan történt.

Úgy látszik, elbóbiskoltam. Zaklatott, nyomasztó álmom volt: Julián kékesfehér arcát láttam a boncaszalon, a „halál angyalát” gyerek képében, az utolsó viadalt, a palánk falának nekirontó bika hulláját kivontató vigyorgó szamarakat, a ló oldalát állhatatosan támadó Palhát, a rondai birtok fogadószobájának falát borító Don Quijotéről készült rajzot, és hallottam, amint Julián azt mondja, gyűlöli Sanchót, mert ő volt a lovag végzete...

Rossz szájjal ébredek, tompa fejfájással, szédelegve. Éppen felteszek egy kávé, amikor Mikkel felhív. Elutazik. Sajnálja, hogy nem tud személyesen elbúcsúzni, de két óra múlva indul a gépe.

– Ebben a sztoriban ennyi volt – mondja közönyösen. – Amikor megtalálták a holttestét, reméltem, hogy kiderítenek valamit, de már eltelt kilenc nap és úgy néz ki, a nyomozás csődöt mondott. Az ilyen eseteket vagy megoldják forró nyomon, vagy végleg felderítetlenek maradnak. Az idő ellenünk dolgozik. Majd megpróbálok ebből összerakni egy rövidműsort. Nem lesz túl izgalmas.

– És hova még? – kérdezem.

– Panamába. A napokban eltűnt egy komplett belga turistacsoport a dzsungelben. Csak úgy felszívódtak. Pont nekem való eset. És te? Megírod Cortés életrajzát?

– Egyelőre nem. Keveset tudok. De megnéztem a corrida felvételét és Miguel Ángelnek igaza volt. A bika nem ütközött neki Juliánnak.

– És akkor mi van? Szétszedte a tömeg és kiszenvedett valahol az utcán, aztán becipelték a parkba, hogy a Rendőrség ne találja meg azonnal. Elég abszurd, de láttam már kacifántosabbat is. Senkire se lehet ráhúzni a vizes lepedőt. Tudod, az a világ, amiben élt, nagyon távol áll tőlem. Próbáltam megérteni, de... mégiscsak a múlthoz tartozik. Egyébként sem az a legfontosabb, hogy ki tette, hanem az, hogy egyáltalán megtörtént. Ez jelzésértékű, nem gondolod?

– Mit jelez?

– Hogy lejárt a bikaviadal ideje, bárminek tekinted is. Sem sportként, sem cirkuszi gladiátorjátékként, sem művészetként nem maradhat fent sokáig. Tudom, hogy téged nagyon megviselt, amit Cortésszal műveltek, de attól még ez az igazság. Ne vedd úgy

a szívedre – vigasztal ügyetlenül. – Ő tudta, hogy a szakmája nem életbiztosítás. A torerók néha meghalnak.

– De nem így. Ez gyalázatos.

– Ide hallgass, már az elején mondtam, hogy ne csinálj belőle hőst. Kialakítottál róla egy naiv, romantikus képet, pedig végül is ugyanolyan ember volt, mint mások. Legfeljebb egy kicsit hóbertosabb. Csak egy ember.

– Pontosan ez a megközelítés akadályoz abban a törekvésben, hogy több legyél, mint „csak egy ember” – felelem ingerülten.

– Nem tudlak követni – sóhajt fel Mikkel.

– Így igaz. Nem tudsz.

Bosszant a felszínessége. Az ellentétes világnézetünk szakadéka fölé emelt ingatag híd, amit rövid együttműködésünk kedvéért összeeszkábáltunk, leomlott, és mindketten visszatérünk a saját terepünkre. Azzal búcsúzunk, hogy értesítem, ha kiderül valami. Nem fogom értesíteni. Számára ez veszett ügy, túllépett rajta. Nem érinti olyan személyesen, mint engem.

A tévében bemondják, hogy Julián temetése holnap lesz, rendkívüli biztonsági intézkedések mellett. Az uralkodóház Juan Carlos és Elena infánsnő által képviselteti magát. Julián koporsóját díszkísérettel szállítják Valladolidból a szülővárosába, ahol az apja várja. Kénytelen vagyok beletörődni a kudarcba, bármilyen érthetetlen és értelmetlen is. Egyik szál sem vezet sehova.

Hirtelen ötlettől vezérelve csomagolni kezdek. Valladolid elviselhetetlenül nyomasztó lett számomra. Szüntelenül tolakodó gondolatáradat zsong a fejemben, nem bírom tovább a feszültséget. Ki kell szabadulnom innen. Talán máshol, egy rövid idő elteltével, nyugodtan képes leszek újra végiggondolni és rendszerezni az eseményeket.

SZEPTEMBER 23-RÓL 24-RE VIRRADÓ ÉJJEL

Martínez nyomozó hívása a legrosszabbkor érkezik. A szálloda lobbyjában vár, fel akar jönni. Kimentem magam; elmúlt tíz óra, fáradt vagyok és lehangolt. Ha nem hivatalos ügyben jött, hagyjon békén, ha pedig az ügy hivatalos, holnap reggel felkeresem az irodájában. Nem tágít. Azt mondja, mutatni akar valamit, amit a Rendőrségen nem lehet. Juliánnal kapcsolatos. Felengedem. Ajtónyitáskor hideg levegő csapja meg az arcomat és valami émelyítő kölni, amiből túl sokat öntött magára. Az azonosítás óra csak egyszer láttam futólag a Rendőrségen, amikor azt a nyomorult kölyköt kikérdezték. Nem tudom mire vélni a látogatását, de kialvatlanságtól elmélyült vonásai és beesett, karikás szeme nem hagynak kétséget afelől, hogy az elmúlt bő hét az ő számára is rémálom volt.

– Mondja, maga vallásos? – kérdezi.

– Igen – felelem meglepetten.

– Őszintén, komolyan hívó?

– Azért jött ide éjszaka, hogy hittanórát tartson? – Türelmetlen vagyok és nyersebb is, mint illene.

– Nem – rázza meg a fejét. Komoly arccal folytatja. – Csak azért kérdeztem, mert olyasmit akarok mutatni magának, amit most még nem lenne szabad látnia. Néhány napig vissza kell tartanunk ezt az információt, csak a temetés után adjuk ki a sajtónak. Ez felsőbb utasítás, hogy holnap minden rendben menjen. Tehát ha maga hívó és megesküszik rá, hogy nem szól a szakállas barátjának, sem senki másnak a hivatalos közlésig, megmutatom a felvételt.

– Nem szoktam esküdni – válaszolom. – Mikkel ma éjjel elutazik Spanyolországból, és különben sem osztok meg vele mindent. Ha ez megnyugtatta, megígérem, hogy amit mutat, köztünk marad. Többet nem tehetek.

Bólint. Elővesz a zsebéből egy lemezt és odaadja. Beteszem a lejátszóba, leülök a képernyő elé. Érzem a szívem kalapálását és a várakozás sürgető feszültségét.

A képernyő sötét, fekete-fehér csíkok futnak rajta, aztán megjelenik egy szobabelső. Felismerem a rendőrségi kihallgatótermet, amit pár napja kívülről láttam. A felvétel rossz minőségű, a kamera valahol fent van elhelyezve, mert elég távolról mutatja az asztalnál egymással szemben ülő két férfit. Egyikük Martínez, a másikat nem ismerem. Megpróbálom felnagyítani a képet, hogy lássam az arcát. Negyvenes, kerek fejű ember, pufók képen különös gyermeki naivitás. Apró, kerek állat tekintélyes toka keretezi, komótosan ráborul nyakig begombolt ingjére. Idegesen tördeli rövid, húsos ujjait. Tágra nyílt szemében kétségbeesés és halvány neheztelés. Akár egy dacos gyerek, akit csínytevésen kaptak. Egész megjelenése a kényelmes polgár elpuhultságáról árulkodik.

– Ki ez? – kérdezem Martíneztől.

– A neve nem fontos – válaszolja. – Egy tanár. Pontosabban egy iskola igazgatója.

– Mikor készült a felvétel?

– Ott van a képernyő alján. Tegnap éjjel.

– És miért ilyen ideges? Bántották?

– Dehogyan bántottuk. Egyébként mindjárt meglátja, hogy van oka az idegességre.

– Ez az első kihallgatása?

– A második a tegnapi nap folyamán.

– Egész nap és egész éjjel bent tartották? Ügyvéd nélkül?

Martínez felsóhajt. – Tudja, minél kevesebb kérdést tesz fel, annál kevesebb hazugságot kell rögtönözni. Érdeklí az ügy, vagy sem?

– Persze – bólintok. – Csak nem értem a helyzetet. Mi köze van Juliánhoz?

– Egy szerencsés véletlen műve az egész – vagy szerencsétlen, attól függ, kinek a szemszögéből nézzük. A Campo Grandét tegnap reggel megnyitották. A sok virág megkoszorú, amit az emberek kihordtak a tópartra, eltorlaszolták a hátsó bejárathoz vezető gyalogutat, úgyhogy a park gondozói egy halomba gyűjtötték őket. Miközben kapirgáltak, találtak egy bankkártyát az egyik bokor alatt. Nem vacakoltak vele, hogy kiderítsék, kié, egyszerűen leadták a Rendőrségen. Ott valakinek feltűnt, hogy a bűn-

ügyi helyszín körül találták, és átküldte hozzánk. Arra gondoltunk, a tulajdonos nem tudja, kihez forduljon, ezért egy kollégám kiderítette a személyazonosságát és felhívta a lakásán. Csak a felesége volt otthon, aki nem értett semmit, nem tudott semmiről, de határozottan állította, hogy a férje soha nem járt a Campo Grandén, tévedésről lehet szó. Annyiban hagytuk a dolgot, ám a képernyőn látható úr egy óra múlva megjelent a Rendőrségen és felindultan követelte a kártyáját. Nem akarta felizgatni a feleségét, ezért nem mondta meg neki, hogy elvesztette. Amikor közöltem vele, hogy a Campo Grandén találták meg, a Filipinosra nyíló bejárat közelében egy bokor alatt, azt felelte, lehetetlen, mert ő ott soha nem járt. Ezen a ponton kezdett érdekelni a dolog.

– Nem nagyon tudom követni – ismerem be zavartan. – A parkban tegnap tolongtak az emberek. Én magam is voltam ott késő este. Lehet, hogy ez a fickó valahogy odakeveredett és kicsúszott a zsebéből a kártya.

– Ha így lenne, miért tagadná olyan állhatatosan, hogy járt arra? A kártya fóliaborítására föld, sár, falevelmaradványok tapadtak, ami arról tanúskodik, hogy jó pár napja ott hevert, vagyis még a park lezárása előtt került oda. Amikor felkeltette a gyanúmat, átküldtem a laborba, ahol a Cortés-ügyben összegyűjtött mintákat tárolták. Ugyanolyan khakiszínű ruhafoszlányokat mutattak ki rajta, mint amit az áldozat ingén találtak. Röviden: a kártya tulajdonosát ezek az apró, szabad szemmel nem is látható szemcsék összekötötték Cortés holttestével.

– Sok embernek van khakiszínű ruhája.

– Várja ki a végét! – folytatja Martínez felbuzdulva. – Az igazolványát természetesen nem kapta vissza a tanár úr. Kihallgattam. Ugyanazt ismételte, mint addig. Nem volt hajlandó emlékezni a parkban tett látogatására, a minták egyezését sem tudta megmagyarázni. Julián Cortést nem ismerte, bikaviadalra nem jár. A valladolidi lincselésről csak az újságokból értesült. Azt ismételte, hogy félreértés történt, haza akar menni. Amikor megkérdeztem, hol volt tizenkettedikén éjjel, azt mondta, otthon, a felesége tanúsíthatja. Az asszony úgy emlékezett, hogy nagyon későn ért haza. Erre a tanár úrnak eszébe jutott, hogy munkamegbeszélésre ment egy kollégájához. A kolléga megerősítette, viszont azt állította, hogy tíz óra körül elbúcsúztak. Az út hazáig húsz perc kocsival. Legkésőbb fél tizenegyre otthon kellett volna lennie. A felesége aggódott, többször felhívta, de nem érte el. Szerintem arra gyanakodott, hogy egy másik nő van a dologban.

– Ilyen pofával?! – csúszik ki a számon.

Martínez mosolyogva kavargatja a kávé, amit elé tettem. – Hiszi, vagy sem, ezt a pasast imádják az iskolában. A kollégái, akikkel rövid idő alatt beszélünk, jó kedélyű, szeretetreméltó, lelkiismeretes tanárnak tartják. Attól, hogy nem a maga esete, még lehet rendes ember. Próbálja meg kiküszöbölni az érzelmeket, legyen tárgyilagos.

Ránézek a képernyőre. Szemrehányó tekintetével, sértődöttségével, egész lényének jól táplált elégedettségével az undor és az ellenszenv keverékét váltja ki belőlem.

– Azon vagyok – válaszolom bizonytalanul. – De a személyiségéről nyert felszínes benyomás valahogy taszít... Nem tudom megmagyarázni, miért. Csak egy megérzés.

– Helyes a megérzése – bólint Martínez –, de haladjunk sorban. Felajánlottam az úrnak, hogy ha hajlandó magát alávetni a poligráfos tesztnek és az eredmény alá támasztja az állításait, hazamehet.

Martínez blöffölt. Ha kézzelfogható bizonyíték köti össze egy gyilkosság áldozatával és nem tud alibit igazolni, semmiképpen sem engedhette el. A fickónak persze fogalma sem volt erről, de még ha sejtette is, rémületében mindent elfelejtett.

– És beleegyezett? – kérdezem.

– Nem volt más választása. Az eredmény pedig azt mutatta, hogy mindössze kétszer adott a valóságnak megfelelő választ: amikor a nevét és a foglalkozását kérdezték. Ekkor pánikba esett és azt kérte, hogy hívjuk be hozzá a feleségét. Másfél órán keresztül beszéltek négy szemközt. Ezután szánta rá magát a beismerő vallomásra, aminek a felvételét elhoztam magának. Nem tudom, mit mondott neki az asszony, de nélküle soha nem sikerült volna szóra bírni. Körömszakadtáig tagadott.

Döbbsenten hallgatok. Az agyam, akár a sárba ragadt autókerék, erőlködve próbálja felfogni a szavakat, de a hitetlenség, a tagadás és az értetlenség felülkerekedik.

– Most, hogy ismeri az előzményeket, nézzük meg a felvételt – mondja szelíden a nyomozó. – Persze csak ha akarja.

Bólintok. Átugorjuk a formális kérdéseket, csak a beismerésre vagyok kíváncsi. A hang még rosszabb, mint a kép, időnként megállunk és Martínez lassan, tagoltan elismétli, mi hangzott el. A kövér fickó lehajtott fejjel beszél; zaklatott és megbántott, de büntudatnak nyomát sem látom rajta.

– Baleset volt... – hebegi. – Kérem, ne kezeljen úgy, mint egy gyilkost. Én nem vagyok gyilkos. Ha ez elterjed rólam, végem van. Egyszerű közlekedési baleset volt. Nem tehetek róla. Bárki megmondhatja, aki ismer, hogy tisztességes ember vagyok.

– Mondja el, mit csinált szeptember tizenkettedikén este – Martínez hangja megszűröl jön.

– Mondtam már, hogy a kollégámnál voltam. Számlákat és kimutatásokat néztünk át, az iskolában nincs rá idő.

– Gyakran dolgozik munkaidő után is?

– Igen. Az ilyenfajta speciális intézetek sokkal több odafigyelést igényelnek, mint egy hagyományos iskola.

– Milyen iskolát vezet?

– Fogyatékos gyerekek tanintézményét. Már öt éve vagyok igazgató. Megkérdezhet bárkit, aki ismer, hogy mennyi munkát fektettem bele az évek során és...

– De én most magát kérdezem. Mikor jött el a kollégájától?

– Úgy tíz óra körül, nem emlékszem pontosan.

– És egyenesen haza indult? Nem ivott meg egy pohárral valahol a fárasztó nap után?

– Dehogy, én soha nem iszom. Életemben egyszer rúgtam be, de olyan rosszul lettem, hogy ki kellett mosni a gyomromat. Nem bírom az alkoholt.

– A Paseo de Zorrillán hajtott hazafelé?

– Igen.

– Nem látott csődületet a Plaza de Toros környékén?

– Nem tudom, nem figyeltem. A Zorrillán csak nappal nagy a forgalom. De a tömeg feltűnt volna... Olyan volt, mint máskor.

– Telefonált, vagy rádiót hallgatott vezetés közben? Elgondolkozott? Elvonta valami a figyelmét az útról?

– Nem, nem. Legfeljebb egy kicsit gyorsabban mentem a szokásosnál. Siettem, tudja. A feleségem nem szereti, ha sokáig kimaradok éjszaka. Nem mintha szokásom lenne, csak éppen... néha, amikor a munka miatt úgy alakul, rendezvény, vagy értekezlet van az iskolában.

– És mi történt útközben?

A kövér arca sírós grimaszba torzul. Kezével eltakarja a szemét, fejcsoválva ismételteti:

– Én nem tudom... nem tudom... nem tudom, hogy történhetett.

– Szedje össze magát – mondja Martínez szenvtelenül. – Próbáljon visszaemlékezni. Hazafelé hajtott a Zorrillán este tíz után...

– Hazafelé... – szipogja a kövér. – És az az ember hirtelen ott termett az úton. Csak úgy a semmiből, érti? Én nem tehetek róla. Olyan gyorsan történt, fel se fogtam. Nekicsapódott a kocsinak valahogy oldalról... Amikor észrevettem, már késő volt. Ha Senna ül a volánnál, az se tudta volna kikerülni.

– De történetesen maga ült a volánnál. Mit tett ezután? Kiszállt?

– Soha életemben nem okoztam balesetet, még egy kutyát se ütöttem el. Körültekintően vezetek, kérdezze meg a feleségemet...

– Igen, elhiszem, hogy maga mindent körültekintően csinál. Tehát kiszállt?

– Persze. Ott feküdt a kocsi előtt, nem tudtam továbbhajtani. Úgy értem, természetesen kiszálltam, hogy megnézzem, nem esett-e baja.

– És baja esett?

– Meg se mozdult. Rázogattam, pofozgattam, szölongattam... de nem mozdult. Iszonyatosan megijedtem! Istenem! – kiált fel elcsukló hangon és zokogásban tör ki. A felvételt megállítják pár percre, és amikor újra elindítják, a tanár nyugodtabban folytatja. –... És akkor rájöttem, hogy meghalt. Biztos, hogy meghalt. Pánikba estem. Csak az zakatolt a fejemben, hogy nekicsapódott a kocsinak ez az ember, és ha kiderül, ujjal mutogatnak rám, tönkreteszik az életemet meg a családomat, pedig nem is én vagyok a hibás! Én nem csináltam semmit! És azt mondják majd: „gyilkos”, a gyerekeimre meg hogy „a gyilkos kölykei”... és a feleségem, az állásom... Meghurcolnak ártatlanul! Fel tudja fogni, milyen borzalmas ez? Hiába hoztam annyi áldozatot, kivettem a lelkem a családomért, ez mind nem számít majd. Emiatt a részeg hülye miatt, aki alászedelgett a kocsimnak! Én tisztességes ember vagyok... És gonosztevők közé csuknak... és a börtönt nem bírnám ki, ott mindenfélét csinálnak az emberrel...

– Jól van, nyugodjon meg. Miből gondolta, hogy az áldozat halott? Lehetett eszméletlen is.

– Nem szuszogott.

– Nem lélegzett?

– Nem hallottam a szuszogását.

– Ellenőrizte a pulzusát, meghallgatta a szívverését? Fölé hajolt?

– Dehogyan hajoltam, rettegek a halottaktól! Apám temetésén elájultam, alig tudtak magamhoz téríteni.

– Miért nem vitte kórházba? A Zorrillától két percre van a legközelebbi kórház.

– És mit mondtam volna? Hogy önhibámon kívül halálra gázoltam egy embert?

– Például.

– Nem, nem, maga nem érti! Tudtam, hogy nem fogja megérteni. Mi haszna lett volna kórházba vinni, ha már úgyis halott volt? Rajta nem segít, de én mindenemet elveszitem. A kórházban adatokat kérdeznek, papírokat kell kitölteni, és okvetlenül értesítik a Rendőrséget. Ezt el kellett kerülnöm. Égbekiáltó szegény! Mit gondoltak volna a gyerekeim? Felügyelő úr, nekem három gyerekem van. A legidősebb tizennégy éves, ösztöndíjat nyert egy kaliforniai sportiskolába. A kisfiam csak nyolcéves, ha látná, milyen gyönyörű! Elválaszthatatlanok vagyunk. Nem tehetem tönkre az életüket! És az állásomból is azonnal kirúgnak... Ez felelős munka, nem töltheti be akárki. És megírják az újságok, a képem a címlapra kerül... Ha egyszer megbélyegeznek, kit érdekel, hogy valójában bűnös vagyok-e? Mit számít, ha felment a bíróság, a jó híremnek vége! A nevemet együtt emlegetik majd Charles Mansonéval meg Hasfelmetsző Jackével...

Ennél a pontnál komolyan megkérdőjelezem a pasas beszámíthatóságát. Az is felmerül bennem, hogy egy morbid humorú átverés áldozata vagyok. Keresem a rejtett kamerát.

– Ez valami vicc? – kérdezem Martíneztől.

– Szó sincs róla – rázza meg a fejét. – Teljesen komolyan beszélek.

– Miféle marhaságokat hord össze?

– A félelemtől egy kicsit meglódult a fantáziája. Ez az ember hosszú évek munkájával felépített egy normális polgári életet és mindenre hajlandó, hogy megőrizze. Jó páran vannak így.

Tovább nézzük a felvételt. A kövér legalább ötödször fakad sírva. Olyan szánalmas látványt nyújt, mint egy iskolásfiú, akit az osztály vagányai vöröstre pofoztak heccből.

– Tehát megijedt, mert úgy látta, hogy az áldozat meghalt, és a meghurcoltatástól tartva nem vitte kórházba – foglalja össze Martínez. – Így van?

– Igen. Rettenetesen kétségbeestem. Felszedtem az útról, betettem a hátsó ülésre. Kész csoda, hogy senki sem vett észre. Küszködtem, tudja, mert nagyon nehéz volt. Piszkos meg véres... Nem akartam, hogy nyoma maradjon az ülésen... Aláterítettem a zöld munkáskabátomat, ami mindig a kocsiban van, hogy ne koszoljam össze a ruhámat, ha útközben netán kereket kell cserélni. Félrehúzódtam és azon tanakodtam, hogy mihez kezdjek. Közben a feleségem állandóan hívogatott, de nem vehettem fel,

pedig olyan nagy szükségem volt a tanácsára, mint még soha. Tudja, mindent megbeszélünk, ő az egyetlen bizalmasom. De most nem lehetett. Pokolian kínlódtam. Csak az járt a fejemben, hogy muszáj megszabadulnom a halottól.

– Hogy jutott eszébe a park?

– Mert az volt a legközelebb. Régebben sétáltam ott a szüleimmel és emlékeztem rá, hogy a hátsó bejárat közelében van egy tó, aminek az egyik partját teleültették sűrű cserjékkel meg fákkal, és arra kevesebben járnak, mint a gyalogúton.

– Tehát a hátsó bejáratához hajtott és elcipelte a testet a tóhoz?

– Először kiszálltam, hogy körülnézzek. Felkavarodott a gyomrom, hánytam. Émelyegtem, elgyengültek a lábaim, remegtem, mint a kocsonya, sírtam... Főleg féltem. Rettegtem. Arra gondoltam, nem leszek képes végigcsinálni. De aztán eszembe jutott a családom, hogy értük teszem... és ez erőt adott. Értse meg, nem volt más választásom!... Mikor végre elszántam magam, kiráncigáltam az ülésről, felvettem a munkáskabátomat, hogy ne érintkezzek vele közvetlenül, nehogy megtalálják rajta a nyomomat...

– Nagyon körültekintő volt ahhoz képest, hogy pánikrohamot kapott – jegyzi meg Martínez.

A kövér ezt elismerésnek veszi, gügyén elmosolyodik. – Muszáj volt felnőnöm a feladathoz. A hátamon cipeltem, de túl nehéz volt, aztán a vállamra vettem... Alig kaptam levegőt... Az utolsó métereken már vonszoltam.

– És senkivel sem találkozott a parkban?

– Kivel találkoztam volna éjszaka? Nem néztem meg az órát, de elég késő volt.

– Miért húzta fel ülő helyzetbe? Miért nem hagyta ott valamelyik bokor alatt?

– Nem, felügyelő úr, én nem vagyok halott gyalázó. Akárki volt ez az ember, hitványság csak úgy belőgni egy bokor alá. Nekitámasztottam a fának. Úgy mégiscsak illendőbb. Tudja, kegyeleti szempontból.

– „Kegyeleti szempontból”?

– Igen – feleli a kövér halvány elégedettséggel a hangjában. – Mondtam, hogy tisztességes ember vagyok.

– És mindazon idő alatt, amíg az áldozattal foglalatoskodott, egyetlen pillantást sem vetett az arcára? Nem is érdekelte, kit ütött el?

– Pardon, felügyelő úr! – javítja ki a kövér gyorsan. – Ha már vallomást teszek, ragaszkodjunk a tényekhez. Nem én okoztam a balesetet: ő szédelgett ki az útra és csapódott neki a kocsimnak.

– Tehát ő a hibás?

– Ezt nem állítom, de nem kellett volna az út közepén ténferegnie. Amikor kiszálltam, láttam, hogy rossz állapotban van, biztosra vettem, hogy valami részeg csavargó, aki verekedésbe keveredett.

– És mikor tudta meg, hogy kicsoda valójában?

– Másnap reggel az újságokból. Képzelterhet, mennyire megijedtem! A feleségemet nem avathattam be, senkihez se fordulhattam! Napokon át rettegtem, hogy értem

jönnek... és elvezetnek bilincsben mindenki szeme láttára... De aztán telt az idő és nem jöttek.

– Eszébe se jutott, hogy feladja magát?

– Hiszen mondtam, hogy nem tehettem! A családom nem élte volna túl a botrányt.

– Az áldozatnak is van családja.

A kövér gyöngyöző homlokát törölgeti a zsebkendőjével. – Kérem, értsen meg, felügyelő úr. Nem vagyok gyilkos... Nem vagyok gonosztevő... Nem kerülhetek börtönbe. Azt nem bírnám ki. Ezért is tanácsolta a feleségem, hogy tegyek vallomást... így talán elkerülhetem a börtönt. Maga segíthet. Elmondtam, ami történt. Ez enyhítő körülmény, ugye?... Az egész a nyavalyás bankkártya miatt van. Legutóbb, mikor vidékre mentem munkaügyben, lerobbant az autó és el kellett vontatni a legközelebbi szervizbe. Kártyával fizettem és nem tettem vissza a tárcámba, csak zsebre vágтам. Nem is értem, hogy követhettem el ilyen hanyagságot. A baleset után mindent tűvé tettem érte, aztán eszembe jutott, hogy akkor csúszhatott ki, miközben a holttestet cipeltem, de nem mehettem vissza, a parkot lezárták...

Martínez leállítja a filmet. Hallgatunk.

– Ennyi az egész? – kérdezem végül.

– Ennyi – feleli. – Nincs semmiféle összeesküvés, se bosszú, se drámai szerelmi szál.

– Ez értelmetlen. Olyan pitiáner, szájalmas és visszataszító...

– Nincs mindennek értelme – mondja Martínez egyszerűen. – Szerencsétlen eset. Tudom, hogy maga görög sorstragédiára számított, de manapság jobbra ilyen kiábrándítóan prózai dolgok történnek. Ez nem a hősök kora.

– Hogy került Julián az útra órákkal a tömegverekedés után?

– Ki tudja? Teljes káosz volt a Plazánál, amikor az első rendőrök kiszálltak, de viszonylag gyorsan szétoszlatták a tömeget. Valószínűleg otthagyták valahol, vagy egérutat nyert és behúzódott egy félreeső zugba. Tudta, hogy kórházba kell mennie. Megverték, de nem okoztak neki végzetes sérülést és eszméleténél volt. A hivatása sok fájdalommal járt, jól bírta a fájdalmat. Csak éppen rosszkor volt rossz helyen. Aznap már másodszor.

– Elhiszi a pasas történetét?

– Pár részletet elhallgat vagy eltorzít; például valószínűtlennek tartom, hogy nem ismerte fel Cortést. Szerintem tudta, kit ütött el és annál jobban megijedt. De lényegében úgy történt, ahogy elmondta.

– Azt is észre kellett vennie, hogy Julián még élt, amikor a parkba vonszolta.

– Feltétlenül. Nem olyan együgyű, amilyennek tetteti magát.

– És mi lesz most vele? Lecsukják?

– Bírószám elé áll gondatlanságból elkövetett emberölésért, de mivel büntetlen előéletű, szerintem megússza felfüggesztettel. A tömegverekedéshez semmi köze, abban az ügyben még nem zárult le a nyomozás. Nehéz lesz ebből kimit írnia.

– A krimi mellékes... Az a félelmetes, hogy egyáltalán megtörténhetett. – Mikkél szavait ismétlem önkéntelenül. Meglep, milyen nyugodt vagyok. Nem érzek semmit. Kívül-belül üresség. Még előttem van a tanár pufók képe, rövid, fitos orra, megbántott tekintete, ostoba mosolya. Az arcvonások nélküli ember. Korunk hőse. Sancho. Don Quijote végzete. És Martínez, a törvény őre, valójában Sancho világának a rendjét védi. Ugyanazon az oldalon állnak.

– Igaz is, van még egy apróság – szólal meg. – Cortés medálja. Tudja, a lány Rondából.

Meglepetten nézek rá.

– A Rendőrség nem olyan hülye, mint amilyennek hiszik – mondja mosolyogva –, és nem csak az utazó riportereknek vannak információs csatornáik. A medál-ügy teljesen ártatlan história. A lány fiatal rondai énekesnő volt, egy rendezvényen ismerkedtek meg, ahol fellépett, és úgy tűnik, Cortésre nagy hatást tett a tehetsége. Találkoztak párszor, sokat beszéltek telefonon. Készült róluk néhány fotó, szerintem semmi kompromittáló, de mindenki azt lát bele, amit akar. Attól tartok, nem ez volt az évszázad románca. Mindenesetre a lány öngyilkosságának semmi köze Cortéshez. Krónikus leukémiában szenvedett, abban a ritka típusúban, ami gyógyíthatatlan. Amikor befejezték a kemoterápiát, közölték velem, hogy a transzplantáció elvégzéséhez túlságosan le van gyengülve a szervezete. Ezt a kiutat választotta.

Bólintok. Különös, hogy mások halála milyen felszínesen érinti az embert. Martínez elővesz egy fehér zsebkendőt és a kezembe nyomja. Széthajtom: Julián medálja van benne. A bikát ledöfő Mithrász Napisten.

– Mihez kezdjek vele? – kérdezem tanácstalanul.

– Adja oda annak, aki maga szerint méltó rá. Én is megtehetném, de maga jobban szót ért velük.

– Miért mutatta meg nekem a felvételt?

– Több okom is volt rá – feleli Martínez. – Őszinte leszek magához. Kezdetből fogva kilel a hideg ettől az üggyől. Tudtam, hogy nagy, felesleges felhajtást csapnak körülötte, és ha nem sikerül eredményt felmutatni, nekem kell tartanom a hátamat, nem a tekintélyes madridi kollégának, aki melleleg semmit nem derített ki. Rémes nyomás alatt dolgoztunk. Engem nem érdekel Cortés, sem a torerók, akikkel képtelen vagyok megtalálni a hangot. Nem értem őket, számomra ez egy halott világ. Aztán találkoztam Cortés rokonaival és rájöttem, hogy a pazar felszín alatt egy szerencsétlen pasas volt. Eszemben sincs mentegetni a közhelyes „szegény gazdag fiú” klisével, de nem volt irigylésre méltó sorsa. Eltekintve a hivatásától, élete minden területén kudarcot vallott, elmagányosodott. A családja kész katasztrófa. Az apja megtört ember lett, aki kilenc nap alatt kilenc évet öregedett; ha bele lehet halni a bánatba, nem sok választja el a koporsótól. A nővéréről meg a sógoráról jobb nem is beszélni; gyomorforgató pofátlansággal szipolyozták. A feleségét a holnapi temetésre kiengedik a kórházból. Anorexiás és elmébeteg, nem tudja, mit beszél. Azt mondta, jobb is, hogy így történt, mert ezentúl legalább nem kell folyton aggódnia a férje életéért és mindig mellette marad. Maga az egyetlen civil a környezetéből, akiről tudom, hogy szerette.

Átnéztem a leadott jegyzeteit, kitűnik belőlük az őszinte érdeklődés. Nem a szenzáció meg a nagy sztori vonzotta, csak a nyers tényekre kíváncsi.

– Túlságosan is nyerek – jegyzem meg keserűen.

– Nem tagadom. A másik ok, amiért megmutattam magának a felvételt, az, hogy segített nekem valamiben, amiről sejtette, hogy nem szabályos. Olyan szívességet tett, amit nem volt jogom kérni. Nyilván emlékszik.

Bólintok. A holttest azonosítása.

– Most már kvittek vagyunk. – A kezét nyújtja búcsúzóul. Tekintete a félig bepakolt bőröndre esik. – Elutazik? – kérdezi.

– Igen.

– Nem megy el a temetésre?

– Nem szoktam temetésekre járni.

– Ahogy jónak látja – vonja meg a vállát.

Martínez távozása után elintéztem néhány telefont. Elköszönök Pablótól. A temetést követően azonnal hazautazik Mexikóba. Úgy tűnik, rendbejött annyira a lába, hogy nem kell lemondania az október végi fellépését. Pacót is felhívom; azt mondja, Julián hagyott két rövid üzenetet a viadal előtt.

– Tudod, hogy szokása volt papírfecnikre írogatnia ezt-azt – magyarázza. – Ki tudja, mióta őrizgette ezeket. Az egyik az apjának szól. Csak annyit írt rá: „Bocsáss meg”. A másik Miguel Ángelnek: „Most már te vagy a legjobb”. Egyébként Miguel Ángel beszédet fog mondani holnap. Ő maga írta, kíváncsi vagyok rá. Nagyon szép temetés lesz, majd meglátod. Ünnepeles, flancos. A koporsó előtt kétméteres aranykeresztet visznek, papok meg lovasok kísérik...

Nehezteléssel fogadja, amikor közlöm, hogy nem leszek ott. Borsószik a hátam, ha rá gondolok. Nem csak Julián volt képtelen elfogadni a halál valóságát, bennem is makacs tagadás ágaskodik az ő elmúlása ellen. Ez a temetés keneteljes formáság lesz, társadalmi esemény. Emlékszem, egyszer azt mondta: „*Nem igaz, hogy a halál természetes. Miért lenne? Az élet sem annyira magától értetődő, mint általában gondoljuk... Nem. Mindez csak az időben van. Az idő az, amit le kell győzni. Ha nincs idő, nincs halál. Halál csak az időben létezik.*”

Hajnalodik. A pályaudvar felé a taxiban elfojthatatlan zokogás tör rám. Gondolom, ebben a megkésett reakcióban az előző kilenc nap minden feszültsége és fájdalom benne van. A sofőr jóindulatú idős embernek tűnik, aggódva kérdegeti, mi bajom. Azt hiszi, segít, ha szóval tart, pedig a legkevésbé sem hiányzik a beszélgetés. Van úgy, hogy nem kell beszélni. A fájdalmat csendben, egyedül kell kihordani.

Azt kérdezi, mivel foglalkozok. Amikor megmondom, hogy írok, elismerő lelkesedéssel faggat tovább. Azt hiszi, hogy az írás izgalmas, remek szórakozás.

– És mit ír? – hangzik a jól bejártott kérdés.

– Többnyire betűket papírra – hangzik a jól bejártott válasz.

– Kitalál történeteket?

– Nem találok ki semmit. Csak máshogy rendezem össze a valóságot, mint azt a hétköznapi tudatállapotban átéljük.

– Nem értem – mondja csalódottan. – Ez azt jelenti, hogy hazudik?

Hirtelen elénk kanyarodik a fekete konflis. Oldalát üveg borítja, széles kerekeinek zörgése visszhangzik a kihalt úton. Koporsót szállít.

A sofőr elnyom egy káromkodást, amint félrerántja a kormányt. Aztán arról beszél, hogy a belvárost hamarosan lezárják Cortés temetése miatt.

– Elképesztő torero volt! – mondja. – Megnéztem, amikor csak tehettem. Iszonyatos, ami történt. Nem tudom, ki ölte meg, de remélem, a pokolban fog megrohadni.

– Sancho – válaszolom. – Sancho ölte meg.

– Milyen Sancho?

– Sancho Panza.

Értetlenül bámul. Végre felfogja, hogy nem szükséges erőltetnie a beszélgetést.

A vonat ablakából búcsút intek Valladolidnak. Sokáig nem jövök vissza. Márciusban ott leszek Valenciában a szezonkezdő viadalokon: viszontlátom Miguel Ángelt és egy kis szerencsével Pablót is. Egyetlen pillanatra sem rémlik fel bennem, hogy abbahagyják. Nem, ők kitaranak, ahogy a többiek is. Nem tehetnek mást és nem akarnak mást tenni. Ez még nem a vége. Nem, ez még nem a vége...

BAKA GYÖRGYI

Benne ébredsz

VASADI PÉTER EMLÉKÉRE

A sötétségen átizzó fényben
angyalok érintése kísér,
lélegzetük átjár, mint
mérhetetlenül finom,
égő, anyagtalan áramlás.

Bensődben az elrejlő
jelenlét fölfokozott
éberségével figyelsz
az irgalom fényszögei
által ütött sebekre.
Eszméltetnek.

Ártatlanul, áldozatra
készen, csodák és árulás
között, tisztán, egyszerre
kisgyermekként
és a létrontás tanújaként,
ámulás és ősismeret
birtokában adod át magad
a tágasságnak,

tudva, a kezdet nem
ér véget, mint lehetséges
tisztulás – vár,
versek szivárványos
szárnyain tovarebbensz
az ég ringató csöndjébe.

Benne ébredsz.

PÉNTEK IMRE

Az „ideális táj” elhivatott festője

VESZELI LAJOS KIÁLLÍTÁSA A VESZPRÉMI
LACZKÓ DEZSŐ MÚZEUMBAN

A művészek pályáján előbb-utóbb elkövetkezik az a szakasz, amit összegzésnek, széttekintésnek nevezhetünk, amikor a fontosabb erővonalak mentén rendeződik el a műtárgyak sora. A művésznek lehet ez belső igénye, filozofikus elképzelésének következménye, vagy valamilyen külső inspiráció hatása. Ő tudja, mikor érvényesültek energiái legjobban, mikor találkozott a külső hatás az önfejlődés áramlataival, s miként vált ez az összhangzás kifejező műalkotássá. A lélek csapongása persze szeszélyes, figyelmét lekötik a legkülönbözőbb események, jelenségek. Ezerszínű „görögtűz” ragyog fel, hogy csábítsa erre-arra. Ám neki a legfontosabb, a legjellemzőbb motívumot kell eltalálnia, hogy a kép delejét, auráját megteremtse. A megszkottság lehet inspiráló, de lehet tévútra vezető is. A mindennapi benyomások gazdagíthatják élmények körét, de el is tompíthatják a felfedező igényt.

Ez jutott eszembe, amikor Veszeli Lajos kiállításáról hallottam a veszprémi múzeumban. S a címe: Változatlan változó. Szellemes kifejezés, s találó is. Főként, ha arra gondolok, hogy több mint harminc éve jár-kell a Balaton partján, íriszébe ívódott a táj minden apró szeglete, s palettájának színei már szinte maguktól igazodnak alkonyok bíborához, a hajnalok fényoszlásához, a víz zöldes árnyalataihoz. A „változatlan változó” az ő életköre, közege, amely egyszerre brutális köznapiság és álomszerű milió. Hamvas Béla ideális tájról szóló Antik és modern tájkép című írásában, amelynek festője nem kíván „igaz” lenni, míg a modern festészet a természetet tekinti kiindulópontnak. Veszeli nem éri be ezzel, ő elfogadja a Tó „kettősségét”, a természet organizmusát és a mitikus káprázatokat, amelyek a változatlan hordozói. Mi több, valami más dimenziója is van a Veszeli-képeknek: ez a történelem, a megélt, emberformálta múlt. S ebben meghatározó elem az ő közép-európaisága.

Nos, ilyen előérzetekkel, korábbi műveinek ismeretével vágtam neki az újabb kiállításnak, amely az első benyomások láttán is, a Balaton apoteózisa, a Tó érzéki és mitikus teljessége, az „apró képek balladája”, a kitáguló/kitáruló horizont panorámája. „A titkokat ne lesd meg!” – írta József Attila. Veszeli viszont meglesi a titkokat, sőt, meg is festi őket. Intimitásokat árul el, rejtjeleket old meg, az organikus elem nagy körjátékát, mint valami drámát menti vászonra.

Nekem úgy tűnt, a Balaton–anyag „közre van fogva” az életmű egyéb, hangsúlyosnak vélt képeivel.

Ezekből kiemelkedik a Don Quijote-élmény. Az emelkedett bukás örök, felejthetetlen szimbóluma. Veszeli műhelyéből számos változata került ki a figurának. (Talán a személyes élettapasztalatok is közjátszottak abban, hogy szélalmok harcosa

főhősként jelenik meg, bős indulataival, melankólikus természetével, belülről érlelt káprázataival.) Számomra az a változat a legszimpatikusabb, akinek a lova összeroskad, a földre rogy, de vitéze ekkor sem tud veszíteni, rajongó szemét az égre, az eszmények csillagrendszerére függeszti. A lovagi tartás, erkölcsi tisztaság felkentjeként még megkötözve, szabadulni vágyó gesztusaival is tiszteletet parancsol. Valódi közép-európai szentet írt át nekünk a festő, a spanyol legendák harcosa itt vérzik, küzd térségeinken. Groteszk tartása még szimpatikusabbá teszi, lázadását nem kisebbiti az sem, hogy amire odaért a nagy küzdelemre, a sárkánynak csak a csontváza fogadta a világvívó bajnokot.

A balatoni hangot a Szakadt vitorláim három képe üti meg. Egyszerűek, lényegre törőek, hatásosak. A hajózás és partra szállás (lásd Berzsényi: „Partra szállottam, levonom vitorlám/a szelek mérgét nemesen kiálltam”), a férfias küzdelem lenyomatai ezek a tépések és szakadások, mint a begyógyuló sebek, mint egy eposzi előhang, mely a nagyra hivatott események megsejtése. A hegeit előtáró vászon a harc és megújulás emlékműve, a zaklatott évek vallomástevő tanúja. A Vitorla-foszlány még folytatása is lehet az előző képeknek, az Üzenet a mélyből már a víz alatti világ híradása. Az Iszap-leletek három tépett, roncsolódott művészkönyv. (Veszeli ennek műfajnak is szakavatott művelője.) A rongálódott lapok még őrzik könyvszerűségüket, de már szétomlás állapotában vannak. Ez a sajátos kultúrafoszlány – melynek hasonló darabjaival találkozhatunk még – Veszeli sajátos természetlátásnak következménye: az ember kultúraalkotó tevékenysége ki van szolgáltatva a természet kíméletlen eróziójának. A Strauss hegedűje is – elvont kecsesség – végső soron az iszapban talál nyugvóhelyet. A Kékszakáll kapui az operamese ihletése, az apró kapukban álló női bálványokkal, míg a Felleghajtó Vörösmarty, Arany és Petőfi kéziratnak jellegzetes, olvasható síkplasztikája.

A következőkben a Veszeli-féle Balaton-látomások zúdulnak ránk. Ismét egy triász: Káprázat novemberben, Hajnal, Esteledik. S ezek már – fel sem tűnik – művészien kidolgozott akvarellek. A festő hihetetlen érzékenységgel dolgozik: a háttér fehérsége épp oly szerepet kap, mint a finom, leheletszerű ecsetvonások.

A realiztikus tájképek közt egyik legnagyobb alkotása az Esteledik: háttérben a parti hegyvonulatok, az előtérben pedig a hazafelé tartó vitorlás hajóraj. Veszeli nem törekedett valamiféle misztikus megjelenítésre, mégis mint egy nyáj, a tó tükrén összeverődve, lebegve, az alkonyi fények tűzijátékában hasítva a vizet. Természetesen érdeklik a napszakok, a felhőzet: a Rejtőzködő Nap árnyékos, merengő vonulata épp oly érdekes, mint a Felhős ég elő-előtűnő fénypázmái. A tágas széttekintés, a kinyíló távlatok mellett van szeme a kis részletekre is, mint a Vízivirágok vagy Fényszikrák. Az előbbin egy kis zug, öböl rejtegeti a vízen és víz alatt tenyésző, fehérés-zöldes csokrokat, míg a másikon csak víztükröz fénycsíkjai játsszák a maguk „optikai” táncát. A tél kis víziói is helyet kapnak a gyűjteményben: a Télfogság hópázmáinak ismétlődő ritmusa, a benne kitüremkedő nádtorzsák borzas látomásaival. S itt kapunk egy kis elbillenést a naturától, A metamorfózis kezdete című kép az áttetszősége révén már túlvilági atmoszférákba tekint be, hasonlóan a Parti mítoszhoz, melynek fényei túl-

világi közegbe világítanak. A részletek varázsa tekint ránk a Nádtánc, a Szél hátán, a Rétegződés és a Jégvirágok című sorozat darabjaiból. Megkapó a Halsors ironikus szálkamaradványa, az eltűnő sirály ködbe vesző szárnycsapása. Egyik emlékezetes képe a Dacolva az idővel. A romlatag, félig már vízbe merülő stég az idő múlását jelképezi, a Némaság a fűcsomókkal tarkított parti sáv, ahogy a hó különös mintákat rajzolt belé, s a nyári kitarulkozás a Délutáni szieszta címmel a napozóágyak, kerti székek kedélyes rendetlenségét tárja elő.

Az Égi jel című kép arról a mitikus, szakrális megközelítésről szól, ami még itt is jellemző Veszeli festészetére. A Balaton „lelkét” célzó képek, mint az Öbölfények, Szunnyadó idő vagy a Ködpólyában érzékeltek, hogy az akvarellek spontaneitása művészi pontossággal méri fel a teret, Veszeli előadásában. A tó álma még ebben a körben is különleges, a szunnyadó, elpihenő természeti erők megnyilatkozása. Az úszkáló kiskacsák, anyjokkal, az élő világ játékos megnyilatkozása, a Fénybe érkezés egy párákban, ködben vonuló vitorlás (mintha gőzös lenne) megdicsőülése a tó estéli víztükrén. Az akvarelleken túl két pazar festmény: Színvarázs és Télutó.

A keret – amiről már beszéltem – másik része egy kisebb teremben található. A szakrális, vallásos képek csoportja. A bűnösök között a golgotai jelenet: középütt Jézus szenvedő teste, két oldalt a két bizarr lator. A Hívásban egy Szent Márton-kép, a szentet hátulról ábrázolja. Az előttünk álló férfifej a magasba, a különleges fénybe tekint: extázisa még így, hátulról is megkapja a nézőt. A képek egyike Az ember címet viseli. Nem más ő, mint az emberré vált megváltó, a szenvedő, magába roskadó lélek. S a két kísérő kép: Csend és A kegyelem fénye a mitikus, szakrális élmény megidézésének csodáját közvetítik. *A Tihany üzenete* – remek síkplasztika – az Alapító levél előtt tiszteleg.

Hamvas Béla írta: „A természet, amit ma látunk, átélünk, csodálunk, amiben hiszünk, s amit festőink oly hűséggel ábrázolnak, a jelenségeknek az érzékek számára való misztikus elmélyítése.” Veszeli ennek a munkálkodásnak elkötelezett művésze. Ahogy a kiállítás két záróműve, két jelképes alkotása jelzi: a Szent István, a kereszt ékkövei és Szülőföldem ékkövei. A kezdet és vég jelképei, az indulás és megérkezés Pannónia földjén, a balatoni ragyogásba, ahogy Hamvas írta: az „ideális tájba”, amelynek Veszeli maradandó festője lett.

E „Álcázza magát az irodalom irodalomnak!”

KOVÁCS ÁGNES BESZÉLGETÉSE
FÁBIÁN LÁSZLÓVAL

Az Életünk folyóirat az évek során sok változáson ment keresztül. Ön a kezdetekkor publikált a lapban, később főszerkesztő-helyettes lett, majd a főszerkesztő-igazgatói pozíciót töltötte be. Sikerült megvalósítania mindazt, amit elképzelt? Egyáltalán, milyen víziója volt az Életünkről a kezdetekkor?

Határozott elképzelésem volt, hogy ne olyan folyóirat legyen, amelyben egyetlen baráti kör publikál, hanem színesebb, nagyobb merítésű, sokoldalúbb. Ne csupán az irodalom legyen jelen, de az egész szellemi életet reprezentálja, beleértve akár tudomány-elméleti, netán filozófiai témákat. Szerettem volna a modern magyar képzőművészetet fokozatosan bemutatni, részben értelmezni a lapban. Zsenyei házunkban öt-hat évesen találkoztam életemben először élő képzőművészettel. Farkas János szobrászművész gyakran betért hozzánk; majd az 1949-ben létrejött művésztelepről Csók Pista bácsi volt alkalmanként látogatónk. Számomra ők kínálták a valódi képzőművészt. Nem sokkal később megismerkedtem újabb művészekkel, fölteszem, innen származik a vonzalom. Az egyetem elvégzése után alaposabban, szisztematikusan néztem szét a képzőművészet világában. Engem már akkoriban a modern művészet nyűgözött le. Úgy gondoltam, az Életünket egy színes melléklettel föl lehetne dobni. Két éven át minden lapszámba került – ívnyi terjedelemben, műnyomó papíron – melléklet (szaknyelven: röpülő) egy-egy alkotót bemutatandó. A röpké ismertető írások úgyszólván kismonográfiák lettek. Sorozatomat Fehér László festőművész művészettörténeti faktumnak könyvelte el. Pénz nem volt rá, márpedig egy ilyen kiadványt akkoriban nagyjából hatszázezer forintból lehetett kihozni. Régi galériás-grafikus barátom vállalta finanszírozását, elkészítését. A kuriózum említeti velem mexikói kedves szobrász-építész barátomat, Fernando Gortázárt, akit nemcsak bemutattam, könyvet is írtunk együtt mai magyar művészekről – magyar és spanyol nyelven. Kiadója a Kévé Galéria volt. Jelentős sikert aratott a guadalajarai könyvvásáron. Eltökélt szándékomnak megfelelően terjeszkedni kezdtünk az Alpok-Adria térségben, Szlovéniával, Ausztriával megvalósult néhány elképzelés, sőt, kapcsolatban álltam Pozsonyból Hizsnyai Zoltán költő-szerkesztő barátommal.

Tisztán látszik, hogy az ön személyes kapcsolatait mentén szerveződött a lap. Mit gondol, látszott az Életünk szerkezetén, hogy olyan főszerkesztője van, aki járatos a filmes, és színházi szakmában, a képzőművészetben, és ráadásként úgy ismeri az orosz irodalmat,

ahogyan Ön? A személyisége, érdeklődési köre, ízlése egyértelműen látszott a lapon, annak felépítésén, összeállításán.

Meggyőződésem, szerencsés, ha a főszerkesztő markánsan érvényesíti ízlését, szemléletét, akaratát az általa szerkesztett folyóiratban. (Nem föltétlenül szükséges írnia bele.) Tudatosan vállaltam tehát, hogy ilyen az általam csinált folyóirat, de napilapot is így szerkesztettem, hetilapot csakúgy. Fontosnak tartottam, hogy visszaigazoljon a lap. A Nyugat mindig magán viselte a szerkesztők ízlését, akaratát, nem beszélve a

Napkeletről, amely – ismereteim szerint – a magyar folyóirat-történet egyik legdemokratikusabb lapja volt, minden állítással szemben. Nem politikai szempontok alapján dönt el, ki publikálhat náluk. Én sem akartam kizárni senkit amiatt, mert másként gondolkodik a világról, mint én. El tudom fogadni mások véleményét. Tolerálok az eltérő politikai meggyőzéseket, elvárnám, hogy engem hasonlóképpen toleráljanak. A mű azonban más, ott az érték dönt. Akadt egyébiránt praktikusabb föladat: hogy komoly munka folyhassék, muszáj volt rendet raknom az Életünk-nél. Rendszerességet kellett vinnem a megjelenésbe, de például én alkalmaztam először korrektort. A rendet, és a fegyelmezett munkát, már a Filmgyárban megtanultam. Ilyesféle a rendezőasszisztens felelőssége.

Kikkel dolgozott együtt szívesen? Voltak olyan szerzők, akikre különösen büszkén emlékezik vissza?

Szívesen említek néhány példát, ami nagyon fontos volt számomra. Nevezetesen, hogy Kévés Györgyöt, a nemzetközi híró építészt rávettem, készítsen átfogónak tűző összefoglalást a modern építészetről. Érdekelt ugyanis, hogy a posztmodern építészet után milyen lehetőségeket forszíroz ez a művészeti ág. Szívesen látott költőként hadd említsem Szepesi Attilát. Van lelkipurdalásom miatta, mert a költészete nincs a kánonban megérdemelt helyen. Vagy mondhatok más szerzőket. Kálnay Adél, kitűnő prózaíró, Pardi Anna költőt többször közöltem az Életünkben. Igyekeztem olyanokat szintén felkarolni, akik nem jeleskedtek még a pályán. Fenyvesi Ottó is fontos volt számomra. Kerülni igyekeztem azonban azt, ami a vidéki lapok örök terhe, hogy ti. a helyi szerzőket kell – akár érdemükön fölü – előnyben részesíteni.

Milyen volt akkoriban a szerkesztőségi élet? Legendák keringenek arról, hogy valódi szellemi műhely képződött a mindenkori Életünk szerkesztői körül.

Remélem, az én időmben is! Mivel a lap terjesztése nem igazán volt megoldva, kitáltuk, hogy népszerűsítésére bejárjuk a megyét. Nagy segítségemre volt ebben a tevékenységben Pungor János, a TIT akkori igazgatója, aki biztosította a technikai feltételeket. Autót tett alá, még fogadást is szervezett az író-olvasó találkozókat követően. Viszonzásul a TIT Nyári Urbanisztikai Egyetemnek írtam tanulmányokat, pontosabban: esszéket, amelyek építészettel kapcsolatos aktuális problémákat vetettek fel. Politikailag Pungorral nem voltunk azonos állásponton, mégis jól megértettük egymást a szolgálatban. Barátok voltunk. Úgy tetszik, átugrottuk az árnyékunkat. Majdnem így esett annak idején az Új Tükör hetilappal. Csanádi Imre hívott, dolgozzam vele. Vitáink ellenére vállaltam volna, ám nem akartam elvtelen alkukat kötni. Visszamentem a Népművelési Intézetbe, ahol azelőtt álltam alkalmazásban. Egy évre rá hívtak a Film Színház Muzsikához. Alig egy hónapja lehettem a lapnál, színházban összefutottam Csanádival. Némi malíciával kérdezte, „azoknál” jó? Őszintén mondtam, igen. Meghökkenően szabadelvű lap volt a Film, Színház, Muzsika. Szerettem ott. Hámori Ottó jegyezte főszerkesztőként; rengeteg tanulsággal szolgált abban a közösségben dolgoznom.

Egyszer mégis elkötelezte magát? Az Antall-kormány idején tanácsadója lett a miniszterelnöknek.

Politikailag egyetlenegyszer valóban elköteleztem magam. Antall Józsefet akkor nem igazán ismertem, csupán nyilatkozatai alapján. Úgy ítélt, többnyire hasonlóan gondolkodom a világról, mint ő, tehát ebben a változási folyamatban talán részt kellene vennem. Mészöly Miklóssal az utcán véletlenül összeakadtunk, kérdeztem, beállsz? Dehogy – válaszolta, én meg szerepet vállaltam. Nyilvánvaló volt, szükség van sajtóra, amely artikulálja az emberek számára, mit gondol Antall József és kormánya az országról. A Heti Magyarországot szerveztük meg elsőként. Viszont egy napilap szükségessége még nyilvánvalóbbnak látszott. Ez lett volna az Új Magyaror-

szág. Megterveztem. Rám akartak terhelni valamiféle felügyeletszerűséget; nem vállaltam a megbízatást. Makacskodtam, úgy semmiképpen nem csinálom. Tudtam, a kinevezett szerkesztő, aki életében semmit sem szerkesztett, egy napilappal tapasztalat híján aligha birkózhat meg. A napi sajtó maga az örület, gyakorlottabb szakember is elbukhat benne. Egy év múlva becsődölt a szerkesztőség. Jöttek értem, át kellene vennem a lapot. Első reakcióm: nem fogom más mocskát takarítani. Végül belementem. Szolgálat. Persze, rendetlenséget találtam, miként korábban és később másutt. Neki láttam hát a munkának.

Az Antall-kormány egyébként megnyerte magának az értelmiség egy részét. Bizalmasa volt Szabados György, a kiváló muzsikus, Katona Tamás, történész, magam csakúgy. Erről hosszan tudnék mesélni. Hogyan jártam meg Amerikát Katona Tamással (létrehoztunk az Új Magyarországnak Los Angeles-i kiadást), Jeszenszky Gézával a Közel-Keletet, vagy hogyan maradt rám az arab kapcsolatok ápolása, részint a délkelet-ázsiai diplomácia. A tanácsadó testület morgott, hogy Antall nem fogadja meg a tanácsainkat. Istenem, neki kellett latolgatnia és eldöntenie, mit fogadhat meg, mit nem. Az ő felelőssége volt.

Izgalmas irodalomtörténeti korszak volt az. Úgy tartják, akkor kezdődött az irodalmi posztmodernség, később pedig beköszöntött az úgynevezett prózafordulat. Az ön első könyvét, a „Hazatérő lovam körmén virágos rét illatát hozza, avagy furcsa görcs a torokban” címűt az első posztmodern regényként szokták emlegetni.

1976-os regényemről valóban leírták: a magyar irodalmi posztmodernség megalapozása volt. Annyiban szoktam korrigálni, hogy én nem az irodalom felől közeledtem az irányzathoz. Nem ismertem, vagy csak felületesen az amerikai posztmodern regényeket, egyáltalán nem a hollandokat, jóval később szereztem tudomást ezekről. Jól ismertem azonban az Amerikában *late-modern*-nak nevezett építészeti irányzatot. Szerkesztettünk kiadványokat Kévés Gyuri barátommal, hogy megismertessük itthon. Igyekeztem levonni belőle magam számára olyan következtetéseket, amelyek az irodalomban új lehetőségeket nyithatnak. A posztmodern jellegzetes gondolkodásmód, filozófiája messzire vezetne témánktól. Esterházy Pétertől tudom, a bölcsészkaron könyveink megjelenése után nem sokkal egyik hallgató szakdolgozatot írt; témájával az én könyvemem, és Péter *Fancsikó és Pintáját* választotta. Mondhatnám: induló karrier, biztató recepció. Mikor aztán 1989-ben elköteleztem magamat a politikának, etikusnak véltem, ha nem jelentetek meg nagy kiadóknál saját műveket. Nem akartam, hogy a szememre hányják az esetleges pozíció-előnyt. Ez – ma már tudom – nagy marhaság, semmiféle pozíció-előnyöm nem volt, de akkor őszintén, így gondoltam. Politikai romantika. A karierről annyit: az irodalom, a művészetek, és egyéb szellemi formák nem azon az ágon mozdultak, amelyiken én ültem; én mindössze szabadelvű voltam, vagyok, nem pedig liberális. Ma már kijelenthetem, hogy politikánkhoz nem tudtuk megnyerni az értelmiség krémjét, a maradék nem volt elég erős. Javaslatokat, fölratokat készítettem akkoriban, hogyan lehetne/kellene

az elgondolásunkat népszerűsíteni a szellem emberei közt. Szerintem nem sikerült (ahogyan a modern művészet elfogadtatása nekem sem saját köreinkben), de nem hibáztatok miatta senkit. Bár az undorító és folyamatos politikai árokásárról lenne mondandóm.

Ha egy ország politikailag megosztott, úgy az irodalma is megosztottá lesz. Mit gondol, lehet csupán az esztétikai tapasztalat mentén lapot szerkeszteni?

Szerintem az olvasás renoméja mára elveszett. Más jött a helyébe. A minőség tévesztése. Szoktuk szidni a kádárizmust, a bolsevista rendszert, joggal. Nem a legfrankóbb dolog a diktatúra, ezt tudjuk! De az a dilettantizmus – például – a köztéri plasztikában, ami most uralg ezen az országon, szóba sem jöhetett volna akkortájt. Voltak rossz munkák, ideologikus művek, az igaz, de szakmai minimum híján alig. Most nincs szakmai követelmény! A kultúra csőlítésben szenved. Ha egyáltalán. Nemeskürty István Millecentenáriumi Bizottsága tagjaként válogattunk pályázatokat. Szinte minden faluban Szent István-szobrot készítettek volna – többnyire helyi erők; ennyi ötletre futotta. Kaptunk javaslatot az Újszövetség rovásírásos kiadására. Szerencsére erre nem került sor. Fantaszták mindig szívesen boldogítanak bennünket. Szabó Dezsőnek bősséggel akadna témája ebben a sanda népnemzeti kurzusban.

Mit gondol, mi a megoldás? Azt mondja, megváltoztak az olvasási szokások. Az irodalom erősen átpolitizált lett újra, milyen lehetőségek vannak a kezünkben?

A gyerekjátékokban elrejtethetjük a követhető nyelv alapjait, kódjait. A gyerekeket könnyű szerrel rávehetjük, hogy vessék be a kreativitásukat! A gyerekek talán fogékonyabbak lennének igényesebb művekre. Ha az irodalom azzal próbálkozik, hogy a „jól bevált” ál-nemzeti, ál-keresztény mantrákat szajkózza, akkor ettől túl sokat nem lehet várni. Hamis. Az irodalom mindig hordozott, és hordozni fog ideológiákat, nem tud tőle szabadulni. Korántsem mindegy, milyen és hogyan. Hatásos, ha az irodalom irodalomnak álcázza magát.

Ha most kellene folyóiratot szerkesztenie, hogyan látna munkához?

Nem akarnék tilalomfákat állítani, de egy dolog biztos, vidéken is országos folyóiratot csinálnék. Szabadulnék az ócska, lábszagú provincializmustól! Mindenféle szerzőtől kérnék kéziratot; nálam, ahogy már jeleztem, egyáltalán nem számít, milyen az illető szerző politikai meggyőződése. Nem tartozik rám; a választási bizottság ügye. Ha országos terjesztésű, országos merítésű lapban gondolkodom, nem lehet más szempontom, csak az érték! Mert abban a pillanatban, ha más szempontot veszünk figyelembe, réteglappá szűkül a folyóirat. Kevésbé követem mostanában az irodalmi/művészeti lapokat; néha arra gondolok, lenne másik módusz a lapcsinálásra! Ha visszatekintek a klasszikus orosz avantgárdra, eszembe jut, annak idején ott

hetente indultak újságok, folyóiratok, és hetente tűntek is el. Nem kellene mindig ugyanahhoz ragaszkodni. Az újrakezdésben viszont rendre van lendület. Egyébként meg azt gondolom, a folyóiratoknál akad még valami, ami nehézséget okoz. Jelesül, hogy kizárólag irodalmárok csinálják. Mondok az esetlen irodalmiaskodásra konkrét példát „életünkös” gyakorlatomból. Lőrinczy Huba évfolyamtársam volt az egyetemem. Nagyra becsültem munkásságát, monográfiát írt az általam nem olyan jelentékenynek tartott szerzőről, Márairól. Egyszer hozott egy kéziratot, hosszú lábjegyzetek voltak belemontva a súlyos szövegbe, hivatkozások, így az egész olvashatatlannak hatott; egy mikrofilológusnak aranybánya lehetett volna, az egyszerűbb olvasónak nem annyira. A magam otromba módján azt mertem javasolni Hubának, hogy ezeket szedjük ki onnan, és a tanulmány végén közöljük. Függelékként. Megsértődött ugyan, de nem volt harag később sem közöttünk. Értékeltem szenvedélyességét, szakmaszeretetét. De ezt nem engedhettem abban a formában a lapba. Meghökkenve tapasztalom, mennyire él bennem az egykori Mozgó Világ színes emléke.

Hogyan telnek a napjai, most hogy ideértünk tíz óra körül, Ön már rég dolgozott, a számítógép bekapcsolva, igaz közben az ebéd is készül!

Korán kelek. Minden nap írok.

Minden nap?

Hát milyen író az, aki nem ír minden nap? Az író ír; Karinthy jól tudta. Érdemes rá hallgatni, nem mindennapi elme volt. Mivel előszeretettel írok regényeket, esszéket, mindig dolgozom legalább egyen. Most van kettő – készülöben. Ez az én trükköm. Egyszerre többfélével foglalkozom, ekként nem tudok kibújni a munka alól. Ha egyiktől elmegy a kedvem, foglalkozom a másikkal. Nemsokára megjelenik egy vasikos könyvem. Nem titulálnám novellagyűjteménynek; prózákat írok inkább, nem novellákat. Ősszel kijön a másik kötetem is *Kékliliom* címmel, öt kisregény lesz benne olvasható. Ez mind kész, le van adva. A Szülőföld adja ki az előbbit, náluk jelent meg tavaly a *Kiállt a kő a falból* című regényem. A másik könyvet a Kortárs Kiadó jelenteti meg. Vannak „félredolgozásaim”, ilyen volt a múlt esztendőben Balla Andrásról, a különleges fotográfusról írt monográfiám. Együtt találtuk ki Ballával, kipróbált harcostársammal az Esztergomi Fotóbiennálét; én voltam tizenkét éven át az igazgatója.

Hogyhogy nem lett festő, vagy grafikus, esetleg fotóművész?

Gyerekkoromban sokat festettem. Kerültek atyáskodó barátaim a zsennyei művésztelepről; többek között Szász Endre is. Rajzoltam hát fölügyelete alatt, Székely Pistától eltanultam az akvarellezést. Egy nyári délután kint állt az állványom a zsennyei utcán; én, mint hűséges naturalista, éppen faluképet festettem, Hátam mögött megállt valaki, és azt dörmögte: nem látod, hogy az árnyék színes? Domanovszky Endre

volt, a tekintélyes festő. Azóta ugyan művészbarátaim elmondták, ők sem mindig látják az árnyékot színesnek. Akkor azonban nagyon megakadt bennem: hát milyen festő vagyok én, ha még ezt sem látom? Viszont mindig is írtam. Váltig elbűvölt az írás. Megvagyok róla győződve, hogy az irodalomban minden benne van, ami a többi művészetben legföllebb együttesen. Az irodalom filozófiai/nyelvfilozófiai gondolkodásmód (viselkedésmód?), fölötte áll ezeknek a dolgoknak. Fölötte minden egyéb dolognak. Heidegger szerint: a nyelv a lét háza. Pontosan így mondja; tehát ami a nyelvben megjelenik, az mind létezik. Azt mondjuk, angyal, azt mondjuk, manó. Ezek mind léteznek, a nyelvvel hozzuk be őket a létezésbe. Az ige folyvást testté lesz. Ami nincs a nyelvben, nem létezik. Nincs.

Azt mondják, az az igazán jó író, aki jó olvasó is egyben.

Este fél kilenckor minden nap elvonulok olvasni. Néha kivételt teszek; ha – teszem azt – fontos futballmeccset adnak. Szükségem van az olvasásra, de nem annyira irodalmat olvasok, inkább elméleti matematikát és fizikát...

Különös, megpróbálnám én is, hátha fejleszti a gondolkodást, de nem értek belőle semmit.

Én sem. Éppen azért olvasom, hogy megértsem. Érezhető hatással vannak szemléletemre. Panteizmusom folyamatos ütközete a kvantumfizikával.

Van olyan a családban, aki folytatja a mesterséget?

A középső fiam, Zoltán képzőművész. Nem véletlen. Ő nagyon fogékony volt mindig erre. A legkisebb fiam, Kálmán, bútorrestaurátor. Most jött haza Norvégiából, tizenegy évig ott élt a családjával. Ő például Fajó János faszobrainál aktívan közreműködött. Laci fiam menedzser. A kor embere. Az unokák között van egy négyéves kislány. Ő aztán igazán jó barátságot ápol a szavakkal, belőle bármi kinőhet. A legidősebb idén érettségizik, és így tovább. Bennük ott rejlik az igazi kreativitás, a lehetőség bármire. A tehetség rendkívül bonyolult dolog: egyszerre meglepetés és magától értetődés.

kurd meg a majmot!

(amennyiben így elhangzott, csakis már a Paradicsomon kívül történhetett – vélekednek komoly exegéták)

otromba fölszólítás volt, szent igaz, de mit lehetett várni barlanglakó proosztóktól, még ha a világ civilizáltabb barlangjaiból érkeztek is a gyenyiszovói kavernához; az ot-tani high life sem volt különb a Deákné vásznánál, már csupán amiatt sem, mivel azt a vásznat (egyáltalán: a vásznat) nem ismerte; Crô noszogatója tehát nem hallatszott sértőnek Ne Andor fülében, szerény szótárunk aligha kínált volna árnyaltabb kifejezést, azaz: egyáltalán nem meglepő, hogy a távoli barlang fölkeresése eleve bizonyos fölényeskedés jegyében fogant: lekezelő látogatás a szegény rokonnál, aki talán meg sem érdemli ezt a törődést, a kegyet, Crô pedig előzékenyen kínálta oda a zsákmányt, a gyenyiszovói nőt kirívóan fehérbőrű társának, hadd kereszteződjenek, különben szá-nandóan belterjes faj marad az ember, és – magától értetődik – a továbbiakban beszáll ő is a darwini partiba, hogy szintúgy átadja mitokondriális DNS-eit az idegen nősténynek, vagy miként erősen reduktív szókinccsük jelölte: *csajnak* (a továbbiakban így!), hiszen ő ugyanúgy szagot fogott, nemcsak a már nyáladzó Ne Andor, akivel – úgy tetszik – spontán módon megalakították a *Crô and Ne company* nevű alkalmi vállalkozást abban a reményben, hogy érdemes lesz bővíteni Gyenyékkal;

– de mennyire! – rikkantott lelkesen Ne (keresztnevét többnyire elhagyta), és eldönthetetlen volt, vajon a tettestársi fölszólítást (a kerítést, hiszen az) nyugtázza-e, vagy hasonlóképpen érdemesnek ítéli expedíciójukat, amely a kolosszális projekt megalapozása lehet – ahogy mondani szokás – térben és időben (akkortájt a téridő mindössze sejtés volt, mint Fermat tétele), minden esetre kecsesgató kísérlet – látva Crô csillapíthatatlan lelkesültségét, ami egyre inkább megpezsegettette Ne hidegebb északi vérét;

természetesen fölöttébb lelkesítő volt, hogy odataláltak ehhez az ismeretlen szik-laüreghez, annál is jobban, hogy elsőül a csajt pillantották meg, éppen a bejárat előtti berkenyefára mászott föl majom-ügyeséggel, onnét kínálta vigyorogva a vendégeknek apró gyümölcsseit (na meg alulról, békaperspektívából fölöttébb ígéretesnek tetsző farát), miközben egyre ismételtette:

– jajs, jajs –

amit a két kalandor nemigen tudott értelmezni (az elbeszélő kiszólása: kezeljük ezt némi megértéssel, a lengyel főneveknek még a tövei sem alakultak ki akkorra!), noha gyanították, valamiképpen a kínáláshoz tartozik, mégis érezhető aggodalommal sóhajtottak föl, hogy ideje lenne *egy* nyelven beszélni, nagyban hozzájárulna cégük dinamikus fejlesztéséhez; a vigyor azonban, ami a bemutatkozó rikkantás nyomán szélesre nyílt a célzott személy ajkán látszott, legszívesebben kijelentené: „sejtem,

mire célzol”, ám föltűnő szolidással tartózkodott idegen idiómák átvételétől; (a Gyeny-klán nőtagja még nem ismerte a plágium fogalmát, erről valószínűleg majd Crò világosítja föl, aki már találkozott a lascaux-i rajzok hamisításával, a szerzőség aljas semmibevételével)

mindkettejüknek tetszett a kedves kínálás, ennek ellenére elhárították, Crò azzal, hogy ő a *quenelles de brochet à la crème d'oseille*-t kedveli, azt bármikor, a kevésbé ingyenc Ne viszont *Klósére* és *Sauerkrautra* hivatkozva állt el az édelgő ajánlattól, a csaj megrökönyödve rázta fejét, mintha sosem hallott volna a finomságokról (mint ahogyan nem is), kacérokodva köpdöste feléjük a fanyar gyümölcs magvait – a kényelmes fölső állásból;

ezenközben ásítózva, nyújtózkodva kiszédelt a barlangból a nagy kanmajom: Gyeny, kiderítendő, mi zavarja meg a tajga idilli nyugalmát, miért visong a csaj kint a bejáratnál, nem kell-e megfegyelmeznie szeleverdi szokásai miatt, és rögvest belebotlott a két messziről jött alkalmatlankodóba, akik ismeretlenül is ismerősnek tetszettek, afféléknek látta őket, mint önmagát a folyó tükrében, amikor a vízre hajolt szomját oltani, az azonban kissé meglepte, hogy egyiküknek (az elbeszélő: naná, Crò volt az az egyik) mennyire bozontos bajsza, szakálla van, szinte ki sem látszik alóla barna arcbőre, míg a másikon a bőr fehérsége, az arc szörtelessége és a fakó haj tűnt föl; persze, szükséges és elégséges adalékok a rasszizmushoz, Gyeny ellenben együgyű módon halogatta az ítélkezést (fejében a körvonaltalannak vélt tolerancia motoszkált), barátságosan tessékelt volna beljebb a két vándort odújába, de Crò, aki a cég szóvivőjeként lépett föl, mielőtt Ne bedőlt volna az invitálásnak, diplomatikusan elutasította:

– a faszom megy abba a bűzbarlangba!

vigyorgott hozzá, akárha valami végtelen kedvességet nyilatkoztatott volna ki az ajánlatra –

marcona tökfilkó – nyugtázta magában Gyeny, jobbnak látta a bambáskodó Ne felé fordulni, aki megjelenésük óta egyetlen pillanatra sem vette le sóvár tekintetét a csajról, azonnal és buzgón igyekezett volna megfelelni társa fölszólításának, csakhogy adalékokkal járulhasson hozzá a csaj eukariótáinak citoplazmájához, sőt, egyáltalán nem értette, miféle bűzbarlangot emleget az a finnyás balfácán; szemmel láthatólag éppen beljebb szeretett volna lenni abban a barlangban, aminek szája a fáról nyíladozott epekedő tekintete felé, és a bárgyú mosolyt Gyeny hajlandóságként olvasta, játékosságot, derűt vélt azonosítani a majdnem teljességgel ismeretlen arcon;

ez ugyan tévedés volt, ámbár korántsem történelmi léptékű, a projekt megvalósulását csöppet sem veszélyeztette; Neben megvolt az a kedélyesség, ami Cróból föltűnően hiányzott, az utóbbi céltudatossága már-már az agresszivitást súrolta (és ez egyáltalán nem volt mindegy a messzi jövődöt illetően, amivel köztudottan össze kell vetni jelenkort – fűzte hozzá az elbeszélő önkéntelenül); Ne bizonyos értelemben szenvedett ettől a rámenősségtől, mintha dekadens idegei jó előre érzékelték volna a majdani *komcsaszto* brutalitásait, vagy miként sokáig emlegették: forradalmi len-

dületét; előreláthatólag Crônak is óvatosabbnak kéne lennie, amennyiben vállalkozásukat komolyan gondolja;

nyilvánvalóan Crô másként szocializálódott, mint akár Ne, akár Gyeny törzse, távol állt tőle mindennemű dévaj csélcsapkodás, szinte fapofának mutatkozott kirívó helyzetekben, olyanokban, amilyenekben – például – Ne már föladta, elszakadt nála a mamutbélből sodort cérna, Gyeny a könyökét harapdálta, abból viszont kitetszett: Crôt a Viharisten is szektavezérnek teremtette, kódolva van benne, majd ő tereli össze a három emberi (?) fajt, hogy bölcsességtudatukban büszkén kihúzzák magukat (*erectus*) határozottan nekilódulva a civilizációnak; Le Moustierben csupán a gazdaságos műveleteknek, hasznos tárgyakként volt keletje, a cicomázást megvetették, elterelte a figyelmet a lényegről, a fölhasználás célszerűségéről, hogy el lehessen bánni mamuttal, gyapjas orrszarvúval, taráncszarvassal, vadlovakkal, Ne népe pedig nem igazán félt a jégtől, a Riss-Würmben is önfeledten vadászott (inkább mint a korgó gyomor), pattogó tüzet, szemet maró füstöt telepített lakályos üregébe – kiűzve a mogorva főbérőt, mackó urat, ahogyan a Hór völgyében, Subalyukban hasonlóképpen;

föltalálható némi összefüggés a kedély valamint a teli gyomor között – hagyományozták apáról fiúra a vének, ahogyan az minden dilettáns és hipochonder humanista (emberológus) halandzsáiban megfigyelhető, jóllehet, mindenki tisztában van vele, merő szócséplés, csakhogy a szócséplés fontos, ha nem a legfontosabb mozzanata a civilizatórikus projektnak – vigyorgott a glaciális szak, anélkül szart sem ér az egész; ugyanakkor ellágyulva, megilletődötten sóhajtott föl:

– lemászhatna már ez a hülye kurva a berkenyefáról!

mintha csak erre várt volna –

azonnal nyakában szakadt a csaj, csimpaszkodott rá, éles körmét halavány bőrébe mélyesztette, szerelmesen lihegett; egykettőre kezelésbe vette Ne fitymaszkületét;

ex ungue leonem – mormogta magában elégedetten, és hagyta, történiék minden a maga módja szerint (mesélő: nagyvonalú hozzáállás beláthatatlan következményekkel), hevesége kiiktatott minden józan megfontolást attól a pillanattól kezdve, hogy szagot fogott (a gonoszokodó mesélő: hát stichje az volt a csajnak!); Crô darab ideig rosszállóan nézte, valahogyan sejtette, az emberiség jövőjéről van szó, a fajról, amelyre megannyi sikerrel kecsegtető föladat és munka, főleg meló! vár (hallani vélte a kiutatisítás jóslatát: „arcod verítékével...”), rezignálta ez a fura ádung, félszemmel követte ahogyan Ne egy távolabbi rekettyebokor rejtekébe vonszolja a ráakaszkodó csajt, aztán megérezte Gyeny baráti (elbeszélő: több volt az, naná!) ölelését, hála alapos kipupálódásának, ismerte a *gender* ajánlásait, netán normáit, amelyek szerint nyitott lélekkel kell fogadni minden közeledést – lett-légyen az bárkitől, bármely irányból, kiváltképpen itt, ebben a távoli exklávéban, és egyre fölindultabban igyekezett a szükséges Gyeny mögé kerülni –

a vendégbarátság kötelez – ki sem kell mondani ezeket a – szó szerint – vérbe rajzolt parancsolatokat, azonnal működésbe lépnek az adott helyzetben; mindezt át-rá-gva, megfontolva megértőbben gondolt társa genetikai missziójára, aki éppen nagy

lendülettel vette föl a misszionárius pózt; ehhez ért ez a balfasz, de képtelen megoldani egy szimpla exponenciális egyenletet! – dohogott magában, miközben odafigyelt saját dolgára, mert a fejlődés letéteményese mégiscsak az intellektus, Crónak pedig kétsége sem lehetett afelől, hogy a pallérozottság az ő eukariótáiban működik példaszerűen, és a *sapiens* (alkalmasint *faber*) egyedül csak az ő műve lehet, minden egyéb, tehát amiben Gyeny részesíti és viszont, az agapé lélekcirógató mozzanata, egyúttal abban pillanatig sem kételkedett, hogy sort kerít ő majd ugyancsak a csajra (elbeszélő: partiba vágják a rohadékok!), föltehetőleg Gyeny asszonyára a barlangban (az imént kukucskált ki) nemkülönben, mivel hirhedett pengéként volt ismert szerte az interglaciálisban;

Crô megértette, a fejlődésnek ez a törzsvonulata tántoríthatatlanul halad a *teremtő időben*, noha percig sem vitatta volna a finom distinkciót, való igaz: *minden lelkiállapot* minőségileg *különbözik minden más lelkiállapottól*, illusztrációképpen elegendőnek bizonyult ezúttal a rekettyebokor felé pillantani, vagy csupán a belőle hullámzó sikolyokra fülelni, ráadásul, már Dordogne-ból cipeli magával az őstudást: *az élet determinált!*

úgy bizony; de mennyire!

a fölismerés pillanatától pedig a kiszámíthatatlan történelem (az is hülye volt, aki kitalálta a fogalmat!) rángatja zagyván mind a paráznát, mind a fajtalankodót a magasságos genderbe –

és Crô szemvillanásnyira fölhalálta a saját idejét: átremegett fejlett izomzatán, ki-munkált idegein, lüktető vér- és nyirokrendszerén, hogy aligha maradt visszatérésnyi esélye szülőbarlangjába, ugyanis éppen a vitalitás tépázza meg az életidőt: ott vagyunk – sommázta, ahol a part szakad (a rasszok szóródásával ez majd módosul ahol a mádira), előbb-utóbb arra szintén rá fog jönni, hogy a *jazs* (ezt szajkózta a csaj a berkenyét kínálgatva a maga szó-kezdeményes nyelvén) nem károsítja különösebben a bélflórát (nem mindennapi gond!), momentán remekül passzol a tűzok-fricassée-hoz, ami errefelé csemegéül ajánlkozik; átnézve az előtte térdeplő Gyeny feje fölött, észlelte a nagytestű madarak csámborgását a magas disznóparéjban, gyöngykölesben, keserűfűben, tüskés mácsonyában, aggófűben, tervek cikáztak fejében, hogy a cirbolyákon túli pataokban pérre, durbincsra, galócára leshet, a többiekkel összefogva beleűzhetnek egy tarándot a tözegmohalápba, hogy ott zsákmányul ejthessék, éppen csak azt nem kalkulálta, hogy önmaguk nyakába zúdítja az egész kibaszott eszkatológiát – a mindenség szaros kis egyenleteit...

FÁBIÁN LÁSZLÓ

Tűzálló esernyő

MEGJEGYZÉSEK TOLNAI OTTÓRÓL

EGY HOSSZÚVERS KAPCSÁN

A sajátos paraplé egy Tolnai-dráma címe, önkényesen nyitogatom egész költészete, versei fölé – már-már oximoronos jellemzőképpen akár. Ezúttal konkrétan *karton & karfiol &* című hosszúverse, versciklusa (?) ürügyén. Abszurditása hangulati-logikai rokonságot mutat a vele egy időben keletkezett színművel; némi kakeckodással fűzöm hozzá: csak a vers sokkal drámaibb (és a maga diszkrét módján vallomásokosabb). Ráadásul bőségesen iróniával spékelt, ahogyan Domonkos István *Kormányeltörésben* című korszakos verse után komoly szerző műve nem lehet más. A 70-es (és a rákövetkező) évek jugoszláviai magyar költészetét (alighanem az egész irodalmat) jelentősen befolyásolta – formailag: képileg, nyelvileg; szemléletileg-tartalmilag Domonkos műve; talán nem felelőtlenység állítani: ezzel a verssel fölszámolta a vajdasági (noha nem pusztán csak) költészet XIX. századi sztereotip hagyományait. Ez a furcsa dadogás vagy inkább hóböncölés, a kimondásnak ez a fuldoklásokba csukló nehézsége nem egyszerűen a nyelvvesztés szociológiája, legalább annyira a csonkolt nyelv kifejezési diadala is. *Egészen kevesen... merészkednek a délkelet-európai, balkáni, illír, levantei lepusztult karnevál mélyére* – jegyzi meg róla Balassa Péter, ám a kevesek közt Tolnai Ottót megemlíti.

Merthogy mind Domonkos, mind Tolnai azt akarja megragadni – az utóbbi szavával – *azt amit versben senki még!* Valami szimplaságában is meghökkenítő egzisztenciál-költészet ez – tulajdonképpen metafizikai csúsztatások nélkül. Egyszerűbben: maga a lét mormolja, kántálja, suttogja önmagát: a lét szólal meg a létezésről. Mondhatni: egy negatív ars poetica:

*ez nem lenni vers
én imitálni vers
én lenni kormányeltörésben...*

Tolnai (egy 1975-ös versében) másfelől közelíti ezt a minimalizmust:

egy pohár vízről kellett volna írni csak

(Kapcsolatukat mi sem példázza jobban, mint a Domonkos Istvánnak Uppsalába címzett *táviratok new yorkból* szigorú önjellemzésével:

*akik a költészet felszíni kalandjait is végig akartuk csinálni
és a vörös korláton át a mélybe zuhantunk.)*

Ebben az időszakban – most, hogy jócskán van rálátásunk – igencsak divatba jött a költészet, a versbeszéd elméleti kérdéseinek, egyáltalán a nyelvi kifejezés kérdéseinek firtatása, a versnek modern létformává pozicionálása. Majdhogynem a Jean Cohen-i definíció mentén: *A próza funkciója denotatív, a költészet funkciója konnotatív.* A het-

venes években induló hazai költők sora – Marsall László (1970. *Vízjelek*), Oravecz Imre (1972. *Héj*), Petri György (1974. *Körülírt zuhanás*), Labancz Gyula (1978. *Szüntelen képmás*), de mindenekelőtt és legszínvonalasabban Tandori Dezső 1973-as, úgyszólván programadó kötete: *Egy talált tárgy megtisztítása*, amely már címében a fölülírást sugallja, élénken jelzik a változás igényét. Valahogy mintha minden *az amatőrség elvesztése* (Tandori) körül forogna – leginkább etimológiai értelemben. Ugyanakkor az sem vitás, a váltás igénye és maga a váltás odaát sokkal radikálisabb, még ha a költészetet itthon is mindinkább *full time job*nak akarják tekinteni a költők – a Bonnefoy-i értelemben.

A radikalizmus nem idegen Tandoritól sem (Petritől főleg politikai értelemben):

*Most, mikor ugyanúgy, mint mindig,
legfőbb ideje, hogy.*

(A damaszkuszi út).

Mások azonban az indíttatások, a körülmények. Titó Jugoszláviájába könnyebben hatoltak be a nyugati szellemiség áramlatai, az aktuális trendek, szélesebb volt a tájékoztatás, közvetlenebb a kapcsolat. Egyetlen példa: Sartre már abban az időben (1960 – tudjuk meg Tolnai Ottó elemzendő verséből) előadást tarthatott a belgrádi egyetemen. Eltérőek a választott példák, a hatások. Itthon inkább a Weöres-életmű vagy az Újholdasok mindinkább fölszínre igyekező hagyatéka; a vajdaságiak esetében a modernizmus jelesei, mint Jacques Dupin, aki együtt szerkesztette a *L'Éphémère* című folyóiratot Gaëtan Piconnal és Bonnefoy-val; mindketten költészetükkel hatottak elsősorban, a szürrealista indulást soha meg nem tagadó, de egyre jobban csupaszkodó szabadversükkel. (Dupin egyébként elmélyült tanulmányokban foglalkozott Giacometti, Miró és Tapiés művészetével.) Jugoszláviából könnyebb volt Nyugatra utazni, ösztöndíjakat lehetett szerezni. A könyvkiadás szabadabb volt; a belgrádi Nolit – például – a hatvanas évek elején megkezdte a klasszikus avantgárd képzőművészeti eredményeinek népszerűsítését olcsó kiskönyvek sorával (*Mala umetnička enciklopedija*, a párizsi Fernand Hazan együttműködésével). Itthon az ideológiai küzdelem meglehetősen hektikussá tette az információk szivárogtatását. A konklúziót a Kormányeltörésben olvashattuk:

*mi meghalni mindnyájan
úgyis téves csatatéren*

Nekem egyáltalán nem meglepő, hogy Domonkos versének egyik első méltatója, Utsi Csaba (új symposion, 1971 május) összekapcsolja gesztusait Tolnai Ottó *Tomaž Šalamun* című versével: *Rőfnyí ha-ha-hával fejeződik be. Igen, meg kéne egyszer már írni azt a hosszú-hosszú verset is, mely elejétől végéig ha-ha-hát fröcskölné széjjel – hullámzó, vaskos röhögést.* Fájdalmas, önkínzó kelet-európai röhögést, amely – ebben a tömény sűrűségben mindmáig várta magára, mondhatnánk. Azt a rejtelmes röhögést, amit igazán csak mi, kelet-európaiak értenénk, hiszen bennünk csikorog. Sírás helyett.

Számomra nincsen különbség a vers és a regény között mondta aragon dominique arbannak – erősíti meg magát Tolnai a *karton & karfiol &* harmadik részében, majd

így folytatja: *mikor én húsz éves voltam mindenki azt tartotta ezentúl már lehetetlen olyan verset írni amely nem fér rá egyetlen lapra* – ám a két ellentétes vélemény akár a hosszúvers dialektikus igazolása lehet, jelesül, az éppen idézetté, amelyben valóban nehéz lenne a regényességét figyelmen kívül hagyni. A lírai vallomásnak tetsző, joggal annak érzett **szöveg** textúrája történetet (sztorit, elbeszélést) rejt, jóllehet, talán banálisat, csak hát éppen a banalitások költészete ez, a majdnem-történet alanyi epikája. A sztori:

*sikerült
a kisleány szívoperációja
ljubljanában
már haza is hozták
boldog vagyok verset írok*

azaz: elbeszéli a vers íródását – ebben a boldog-bizonytalan állapotban:

*de én örökre ott maradok
kipöckölve
ljubljanában
egy indonéz asszony
és egy braque-festmény között*

maradt ugyanis a föladat, a gondoskodás a hazatért betegről, amely tétlenségre kényeszerít, mivel *éjfélkor és ötkor kell beadni a kicsinek az orvosságot nem fekszem le*, ám az időt ki kell tölteni: *mit csinállok feljegyzem mit csinállok azt csinálom amit feljegyzek*. Persze, ez lehet önkéntelen matatás, lehet csapongó gondolkodás, szertelen emlékezés; az egymást vonzó fölvetések már-már logikátlan retorikája vagy éppen ellenőrizetlen ritmusok, egymást cibáló szavak játéka, a köznapok gátlástalan szürrealizmusa, ha ugyan...(*pikula pikulórum* áthallva a *secula seculorum*ot; *a lélek barokkos barakkja; feloldom kubarát bealliterálom KABALÁT*). És följönnek sztereotip emlékek, képek a gyerekkorból (történet a történetben: iskolatársával, a sintér fiával), fragmentumok utazásokból – Bánátban, Párizsban, Hágában stb., *vitész nagyanyámmal karonfogva* – 1973-as *legyek karfiol* című kötetének kétrészes záró poémája: *vitész nagyanyám*, a szinte zagyván fölötölő műveltség-szigetek: *szeretem a román és a lengyel nyelvet, szejk sörhajja, gombrowicz novellája a karfiolról* (naná, az alap-metafora), egy Lars Gustafsson-könyv, na meg – természetesen a Sartre-élmény: *egy varangy beszélt akár az isten* stb.

Mit is mond Sartre? ...*az irodalmi tárgy, noha a nyelv által valósul meg, sohasem adott a nyelvezetben; ellenkezőleg, természeténél fogva csend és a beszéd kétségbevonása. El lehet olvasni valami könyvben százezer egymás mellé sorolt szót anélkül, hogy a mű értelme feltörne; az értelem nem szavak mennyisége, hanem azok organikus egysége. Semmit sem tettünk, ha az olvasó nem helyezkedett – kalauz nélkül – ezzel a csenddel egy vonalba. Noha hihetetlenül bonyolult ez a csönd (mármint az irodalmi tárgy), sőt, másként és másként hallja ezt a csöndet egyik vagy másik olvasó, ám egészen bizonyos – állítom Sartre-ral szemben – éppen a nyelvezet mögötteseként hallja, lett-égyen bár szó alkalmasint a nyelvről. A banalitás forszírozása, a bagatellizálás*

hajszolása már a dadával polgárjogot nyert, az abszurdban pedig egyenesen „irodalmi tárgygyá” vált, az itt emlegetett verstípusok olykor egy kicsit *Beckett-szimposzisek* – jellemezhetnénk Petri György szavával. Maga a metafora is banális (jöllehet, semmi esetre sem holt metafora): a *karton* vagy a *karfiol* visszarángatja a jelentéktelenség mezejére a kultúra lendületét fölvevő nagy-elbeszélést, ezúttal nevezetesen a hosszúverset. (Egyébiránt megtörténik a hosszúvers ironizálása egy „lírai vallomásban”, hiszen a „kedves” pénzben méri.) Különös módon azonban a banális mégsem devalvál, egyszerűen **mássá** tesz. Tolnai esetében *az egyes szám első személy új dimenziója* – pontosan a Gustafsson-minta alapján (lásd: Elbert János említésre méltó fogai). Banalitás ide, bagatellizálás oda, valójában ezek mégis csak **enigma-versek** vagy **vers-enigmák**. Holott szinte sorról sorra állandó rotációknak tűnnek föl – szabadon: helyértékek nélkül. *A költő nem őrzi meg, amit fölfedez* – mondja René Char –; *lemásolva nyomban elveszti. Ebben rejlik újdonsága, végtelensége és kockázata*.

Maradjunk a verscímet adó két tárgynál. A **karton** cím a vers első részét illeti, ami nem jelenti azt, hogy később nem fordul elő, de még *kartonbörönd*, *kartoték*, *papundecli*, *kartondoboz* formában is. *átmegyek a kartonon* – indul a vers, pár sorral lejjebb árulja el, hogy a szótárfödél a karton, azaz: behatolás a szótárba; hadd fordítsam eként: a megnevezés világába, magába a létbe, hogy Heidegger agyoncitált gnómájára utaljunk (*A nyelv a lét háza*). Azon nyomban dobozra asszociálhatunk (ki is mondja majd, de ki ám!), még inkább dobozokra, azokból kerülnek elő emlékei, azokból és abban a rendetlen összevisszaságban, amiben eddig lapultak. Ámbár a szótárban keresett (dobozban meglelt) címszó – **tengerimalac** – önmetafora: *szép önmagad kísérelti*

*állatkájává lenni
kísérelti önmagad
állatkájává
szép vadállatkájává lenni.*

(A szintagmán belüli megfordítások, jelző és jelzett fölcserélése kedvelt /dialektikus?/ fogása, költői eszköze a szójátszásra, nyelvjátékra mindenkor kész poétáknak. Hiszen – mondja másutt – *szavanként hordják szét a hangyák a lírai ént*.) Az igazán grandiózus kísérlet – elgondolni az elgondolhatót és megjeleníteni, kimondani, no, nem a mondhatatlant, az már nem játszik, a romantika réges-régen a szemétdombon, és az új attitűdöt csupán amiatt nem nevezik ellen-romantikának, mivel benne a ’romantika’ szó, és félfő, hogy visszacsap, miképpen azon a tübingeni rádió-főlolvasáson a *kibuggyan a vér a számon* című – mondhatni szemérmes ars poeticában. Kimondani – miként idéztem már – *azt amit versben senki még*. Az önironia pedig a legszebb verssorává magasztalja a *tiszavirágkitin-koton* sort. Ó, dehogyan póz ez a mindenkori egyensúlyozás poétikus és költőietlen között, ahogy az imént jeleztem: szemérem, amely a lírikust prózaivá, az epikust líraivá maszkolja. Emiatt a matatás a kartondobozokban, emiatt elfeledett kartotékok kikurkászása, papundecli-böröndök kiforgatása > *soha különösebb úrfölmutatás* – fordítom rá saját szavait. Emígyen szintén: *hágunk a semmibe*.

A második rész címe: **karfiol**. Talán nem túlzás kimondani: Tolnai Ottó költészetének nagy-metaforája. Számos versében megjelenik, *legyek karfiol* című 1973-as kötetében (a cím – természetesen – legalább kétértelmű!) a hasonló címmel jegyzett ciklus (hét vers) adta a könyvét. Az ebbéli *karfiol-tanulmányok* ha nem is igazítanak el a szóhasználat teljes referenciájában, kezdősoraival tág dimenziót sejtet:

olykor-----

(*ha új nevét keresném oly-kornak nevezném e főzelékfélét*).

Leggyakrabban azonban az agyvelő asszociációja merülhet föl, Tolnai többnyire maga is ezt az értelmezést sugallja (jelenti ki expressis verbis). Ám ez semmi esetre sem a karfiol intellektualizálása, fölmagasztalása, gyaníthatólag inkább az agy (és – persze – az intellektus) leértékelése – valós értékére:

a testbe süllyedő

agyvelő

lággy á-

gyúgolyó-dallama.

Mindezzel együtt is antitézis a *karton* téziséhez viszonyítva. Majd értékelődik benne az említett kötet cím is (*a legyek karfiol-on*, illetőleg a Petőfi-idézzettel: *legyek fa melyen villám fut keresztül*, és hát ennyi még akár egy romantikus programból is válalható) a maga szójátszós módján.

Így indul ez a rész. (Vagy talán fejezet; a pontokkal „pontosított” római számok esetleg erre utalnak, hiszen vers és regény egyre megy.) Itt a program is némi szkeptikusnak tetsző fölhanggal: *modernnek lenni mindenestül* (Rimbaud normája szerint; örök avantgárd hivatkozás), szemben az elkötelezett (*angazsált*) verssel. Hol van már Radnóti aggodalma – *tudunk-e énekelni még?* –, rég kifújt a dal, a változatlanul romlandó világban csak (legalább?) a paradigmák változnak. Vége az esztétikai princípiumnak; *a művészet elszakadt az eleven illúzió-prncípiumtól* – dohogja Baudrillard –, *és szép csendben eszmévé lett*. A megállapítás nagyjából igaz, ám azért nem szép csendben. Sőt, nemcsak hangzatosan, de hangosan. Csöndben legföllebb annyiban, amennyiben Webern „ornamentális csöndje” – Alain Badiou hívta föl rá a figyelmet – átjárta a modern művészetet. Ugyanakkor abban teljesen igaza van Baudrillardnak, amikor kicsivel később *tömegméretű esztétikai szimulációt* emleget > érezzük, látjuk, halljuk, szagoljuk. És Tolnai is múlt időben nyilatkozik normájáról: *két kézzel akarta markolni a durva valót*, visszahivatkozva leszögezheti:

marhaagyvelőforma karfiolomat sem

mutathatom be egyik előző kötetemből.

A jelzett antitézis mintha valóban felelgetne az első rész téziseire (úgy tetszik, minden karfiolra fordul): *a sintér fia*

rántott karfiolt zabál a pad alatt

s én azt hiszem agyvelő...

A karfiol gyökere mint a torma, a torma viszont a csödör nemiszervének metaforája > a karfiol *tehát eo ipso*

nemiszervre szerelt agyvelő, így válik igencsak totálissá a hovatovább nem is meg-
hökkenítő metafora. Egy zagyva világ kimódoltan zagyva jelképévé.

A harmadik rész címe a & jel, vagyis az 'és'. Korábbi vélekedésemnek megfelelően ez volna az összefoglaló: a szintézis. Megváltozik a forma: prózavers váltja az eddigi szabadverset, tördelése kitölti az egész oldaltükröt – méghozzá radikálisan elhagyva a szóelválasztás szabályait – szigorú sorkizárással. *éjféلكor és ötkor kell beadni a kicsinek az orvosságot* – sejlik föl újfent kezdetként a kerettörténet, a folytatás talán a kényszerű ébrenlét – mondjuk így – jobbára szellemi története. Fettelve emelkedik ki a szöveg-halmazból nyomban itt, a rész elején a *formular art* kifejezés – akárha egy irányzathoz kötődést jelezne (valószínűleg a státutum aláírása), ezt követően pedig a szertelennek tetsző, már-már kapkodó hajsza olvasmányélmények földidézésére: Sartre, Baudelaire, Croce, Leopardi, mi több, Gombrowicz – karfiol-novellájával (bevallom, nem tudok ilyen írásművéről). Hát hogyan, végtére is a *márványkarfiol... költészetem büszkesége centruma mely körül immár ha tetszik ha nem forognom kell forognia kell a világnak*. A lengyeltől mintegy igazolást nyerve. Na és áthallást a beteg kisleány történetére, ugyanis abban a novellában egy eltűnt kisgyerekről esik szó. Aztán pedig ismét zabolátlanul bele a véghetetlen irodalmiságba: (korábban már említettem) Gustafsson (Elbertestől, Lukács Györgyöstől), Grass, Rupel (éppen friss regényével: *Tea és puskák négykor*; mi inkább külügyminiszterként tudunk róla, Tolnai valószínűleg szorosabb kapcsolatot tartott vele Ljubljánában, teszem azt a Katalog nevű irodalmi csoportban), Sanguinetti, mélézgatás a példaképekről: *bonnefoy jobb esszéiről mint költő tán du Buchet és Dupin is*, meg Pasoliniról, Ginsbergről, Enzensbergerről *et cetera*. Mindenképpen árulkodó a nálunk csupán itt-ott megemlített titokzatos Raymond Roussel, akiben a francia irodalomtörténet az „új regény” elődjét tiszteli (kiváltképpen a *La vue* – A kilátás – kapcsán), de Tolnai értékelése szempontjából (gondolva a későbbi „eposzra”, a *Wilhelm-dalokra*) talán lényegesebb az az elképzelése, amelyet Bajomi Lázár Endre foglal össze ekként: *a nyelv nem hordozója, hanem alkotója a mondanivalónak*. Előbb már céloztam rá, akárha hasonló alapállásból íródna Tolnai Ottó versei is: az egymást ráncigáló szavak szabad asszociációja, a szójátszás kiszámíthatatlan, tehát meghökkenítő vargabetűi, a képek logikátlanok szándékolt applikációja > szóval: irodalmiság, amely újabb – posztmodern – irodalmat nemz. Azaz: *rezonál hamuval gittel gipszszel karfiollal*.

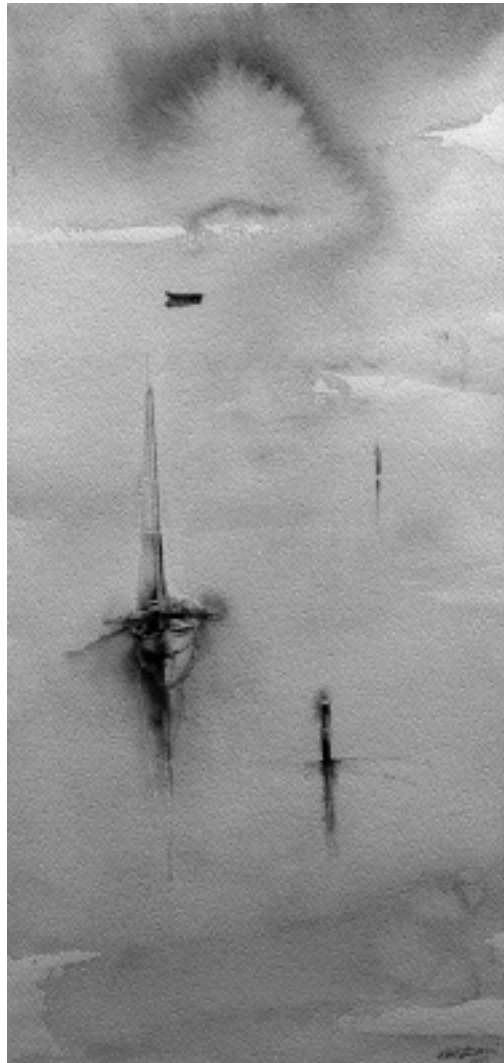
Ám semmi esetre se feledjük: a karfiol – agyvelő. És – úgy tetszik – ezúttal a posztmodern *fenséges*. A *camp* fenségessége.

Bármit elővárásol a *kartondobozokból*. Ugyanakkor folyvást az önirónia: *lég-tornász vagyok-e én avagy lírikus-s?* A papundeklit, Pasolinét és Polanskit végül összehozza, másutt pedig megvallja: *alliterációs manipulációid áldozata* a mondandó.

*

Baudrillard különös imperatívuszainak egyikét tekinthetem az elmondottak összefoglalásának: *A nyelv nem egyszerűen egy jól ismert forma, amellyel élünk és vissza-*

*élünk, hanem valami idegen dolog, amit el kell csábítanunk. Nem arról van szó, hogy a háta mögött, mintegy félrelépve nyelvi születményeket hozzunk létre. A nyelvet meg kell lepni, és a nyelvnek meg kell lepnie bennünket. Azt hiszem, elsődlegesen az írásra érti, ám nyugodtan kiterjeszthetjük az olvasásra is, hogy igazán közelébe férközhessünk az irodalom elmúlt fél évszázadának, ahogyan most Tolnai Ottó kapcsán (akinek, mint láthattuk, mindig párban a referenciális és az emotív funkció: epikus és lírikus egyszerre) – készülődve alkalmasint az 1992-es főmű, a *Wilhelm-dalok* nyelvi, kulturális, nyelv-kulturális, mítoszi (Istenem, mi még!) kincsesbányája (emlék-brikolázs?) föltárására...*

FÁBIÁN LÁSZLÓ

Egy könyv közegében

ALEXA KÁROLY: KOLDUSÁLLÁS

Réges-régen nem írtam már könyvkritikát, valahogy nem támadt hozzá kedvem, jól-lehet, valamikor úgyszólván rendszeresen. Ezúttal sem ragaszkodom a kritika műfajához, a címnek megfelelően inkább megkísérek valamiféle behatolást abba a világba, amely – a tartalomjegyzék szerint – jócskán ígér akár meglepetéseket. Ugyanakkor gyanítom, sejtem, tudom, közös élményeket, élmény-átfordéseket (mintha magamat mondaná, mintha mondhatnám én is őt), szívmenlengetőket, zordabbakat. Egyáltalán nem esetlen konfliktusunkra gondolok, jó ideje – hadd mondjam ezzel a csúfságos, közönséges szóval: *lerendeztük*, merthogy ez illik hozzá. Igyekszem – természetesen – a szöveg közelébe maradni, ám semmi kritikusi precizitás, különben is: breviáriumképpen olvasom a könyvet, ahol éppen fölüti szeszélyem. Ámbár *A nemzeti kód* című preambulummal kezdtem az olvasást: a szerző kinyilvánított alapállásának megismerésével. Álláspontjának szenvedélyes korrektségét (úgy vélem, ez az oximoron passzol hozzá legjobban) készséggel elismerem, becülöm, noha korántsem mindenben osztom, vagy inkább: egynémely – főleg érzelmi – megnyilatkozásával nem azonosulhatok (még az is lehet, a magam elfogultságai, esetleges bizonytalanságai, netán téveszméi szerint). Annak ellenére sem, hogy – némi nagyképűséggel szólva – egyazon fronton igyekeztünk helytállni jóval a rendszerváltoztatás előtt (például: *Mozgó Világ*), azután meg éppen – közéleti, politikai megnyilvánulásainkban. Tekinthettük egymást fegyvertársaknak, viaskodhattunk együtt a liberális idioszinkráziákkal, utálhattuk az esztelen, a hatalmi önzésből eredező gyűlölködést, átkozhattuk a pofátlan hazudozást, netán a *jakbec* főnnhéjazást, az olcsó gögöt, a szakadatlan kioktatást demokráciából azok részéről, akik normáit percig sem gondolták magukra nézvést betartandóknak, de akár nevezhetünk is a mesterkélt hisztériákon, félre sikerült „akciózásokon” (korabeli műszó – jegyzi: TGM), esetlegesen pedig, noha nem elviekre alapozva, össze-összehozott az irodalmi (jó)ízlés (a zárójel itt tudatos szerénykedés). Nekem viszont Antall József halálával lényegében kimerült politikai érdeklődésem, a demokráciák folyamatos szemfényvesztése a pénzmagnetizmusában lidércé vált szememben, de nincs ínyemre az új-keletű „kereszténykurzus”, még annyira sem filozemita habitúék minduntalan fölhabzó antiszemitázása. Úgy hiszem, tudom, mi mennyit ér *lett-légyen szó* – teszem azt – önnön magyarságomról, kötődésemről a magyar vidékhez, így-úgy kiművelt intellektusomról, amelynek keresztény talapzatát dehogy tagadnám. Vagyis egészen biztos vagyok benne, hogy hozzájárultam, továbbra is hozzájárulok a magam lehetőségei szerint az Alexa által bámulatosszorgalommal firtatott *nemzeti kódhoz* (ha már egyszer így nevezi). Magyarán: ha mindent mérlegre teszek, inkább vagyok vele újfent (?) egy fronton, semmint ellenfelei – vélhetőleg népes – táborában.

Mazsolázgatva tehát a breviáriumban mindenekelőtt abbéli, korábban már kialakult véleményemet kell megerősítenem, hogy a szerző, ellentétben néhány „szaktársával” (kritikus, irodalomtörténész, publicista stb.), remekül ír, amit – *contradixio in adjecto* – modorosságából következtettem ki, hiszen minden valamire való író modoros (netán ez merőben a magam mentsége?). Élvezetesen, ízléses változatossággal, egyúttal ragaszkodó pontossággal forgatja a magyar nyelvet: fölépíti gondolkodásmódjához a maga sajátos stílusát. Ez szememben olyan jelentős erény, amit nem lehet eléggé hangsúlyozni, tudatosítani, ugyanis a „mély-nemzetiek” gyakorta hadilábon állnak a nemzeti nyelvvel. Ahhoz, hogy valóban megmaradhassak a szöveg mellett, és ne kóboroljak el valami zezzugos, ám föltétlenül divatos interpretációban, ez nem pusztán kedvcsináló, de közelítés a nyelvi, logikai, nyelv-logikai szerkezethez, azaz: az eszmék hordozójához, következésképpen: az eszmékhez. A nyíltan vállalt eszmeiséghez, nemzeti elkötelezettséghez, politikai hitvalláshoz. *Expressis verbis*: szekértábor szinten. Anélkül, hogy bárkire oktrojálnám véleményemet, különállásomat jelentem be: iszonyodom ettől a – és még csak nem is pontos a jelző – politikai skizofréniától, amit még a bolsevista sandaság telepített aknamezőként korántsem csupán a magyar közéletbe, roncsolandó minden erkölcsi normát. Elhatárolódásom pusztán a táborosdira vonatkozik, Alexa undorát napjaink illuminátusaitól érteni, sőt, átérezni vélem.

Bizonyos mértékig óvakodásomat jelzi a közelítésben, hogy elsőül a *Laudáció és nekrológ* című fejezetbe fogtam bele, amely számításom szerint eligazít a szerző irodalmi-művészeti értékrendjében. Akkor is, ha szó sincs esztétizálásról, annál inkább bizonyos emberi értékek, jellemhibák, botlások latolgatásáról abban az elfogadási közegben, amelyben a dicsérő és sirató egyáltalán megbecsül, minősít. Tisztában vagyok vele, hogy ez némiképpen ízlés kérdése, ám azzal szintén, hogy egy olyan fölkészült, alaposan kiművelt irodalmár, mint Alexa komolyabb tévedést nem követhet el. Miképpen nem is teszi. Ráadásul jól meglepett a korán elhunyt Nagy Gáspárról írott finoman tétova *pannon elégiájával*, amelyből kitetszik, lehetnek fönntartásai az életművel kapcsolatosan; emberileg – gondolom – nem. Sem az életművet, sem a magatartást illetően viszont nincs Vasadi Péter esetében; igen érzékeny megjegyzései már-már kijelölik a megközelítés szempontjait. Juhász Ferencről szólva nem hagy kétséget a költői nagyság fölől (*az utolsó klasszikus*), ám nem hallgatja el a személyiség gyöngéit, amiket az én elfogultságom hajlamos a művészi önvédelem számlájára írni. Arra egyáltalán nem gondoltam, hogy évtizedek múltán szembenézzek Fejes Endre hagyatékával. Igazán tiszteletre méltó igyekezettel mentené az irodalomba a menthetetlent; számomra egyértelmű: Fejes rossz író volt. Emlékszem, az egyetemen, Koczkás Sándor éppenséggel felejthető szemináriumán, hangot adtam fintorgásomnak nagy port verő (veretett?) kurzus-regényével (*Rozsdatemető*) szemben – párthű oktatóm nagy megrökönyödésére. (Nem ez volt egyetlen „tévedése” Koczkásnak, el akarta velünk hitetni Karikás Frigyesről is, hogy író volt.) Mélységes megrendüléssel olvasom Alexa búcsúzkodását két közös barátunktól, a nagyszerű Szepesi Attilától és a kiváló festőtől, grafikustól: a felejthetetlen Szabados Árpádtól. Viszont nem

tudom követni a szerző és Esterházy Péter viszonyának kataklizmáját, Csoóri Sándorral pedig aligha nekem kellene foglalkoznom, akit taszítanak – és ez kizárólag az én alkati hibám (olykor fitogtatott csólátásom?), nem föltétlenül nyegleség – a váteszek, próféták egyéb „szekértábornokok”.

Bizonyos értelemben érintette vagyok *Az irodalom és a kor* című fejezet eszmei, eszmetörténeti megjegyzéseinek, noha nem gondolnám, hogy a szerző rám célzott volna, jóllehet, posztmodern ügyben annyiban mindenképpen részjogosult vagyok: mégiscsak nevemhez fűződik az első posztmodern magyar regény. Nem az önteltség mondatja, de faktum. Mármost szeretném leszögezni (nyilatkoztam már róla itt-ott), én a posztmodern gondolkodáshoz a stilsztika felől érkeztem, egészen pontosan az ún. *late-modern* amerikai építészet formai revízióját gondoltam végig – az irodalom szemszögéből. Természetesen olyan divatos számárságok, mint a „történelem vége” (Fukuyama) egyáltalán nem foglalkoztattak, annál inkább Lyotard aggasztó korrajza, amit építész és képzőművész barátaimmal (Kévés György, Bak Imre, Trombitás Tamás stb.) beszélgetéseinkben gyakran elemeztünk. A magunk részéről (talán a többiek nevében is mondhatom) egy új metafora-rendszer kialakítását, valamint a klasszikus avantgárd kifejtetlenül maradt fölvetéseinek újraértelmezését láttuk aktuálisnak – némiképpen a tranzavantgárd ösztönzésére is. Határozottan azt gondolom, a korszerűség követelménye igenis formanyelvi kérdés is, semmi esetre sem jelenti azt a torzképet, amelyet vélhetőleg Alexa bosszúságában fogalmazott meg – teszem azt – provokatív heccekkel, olcsó szellemeskedésekkel szemben ebben a szellemileg meglehetősen elárvult, elsermmedt (bocsánat: jobban tetszik, mint az elzsibbadt) hazában. Egy szó, mint száz: nem szeretném, ha újfent stílusjegyekből bölcselgne ki egy mindentudó „kultúr”-politika valami normatív esztétikát; jelentem, a komancsoknak sem vált be: a remekművek elmaradtak. Ugyanakkor a szerzővel együtt vallom a nagyszerű elődök, sőt, egykori kortársak (Mándy nekem is szívből, irányát tekintve Szentkuthy még inkább) életművének jelentőségét, ám nem riadoznék azoktól sem, akik egészen mást képviselnek, mint én, ha esztétikai minőséget produkálnak.

Tisztában vagyok vele, hogy a tolerancia mint igény szándékoltan lejáratott, agyonblamált (szinte diszkreditált) idea, magamra nézvést továbbra is kötelezőnek tekintem, nem dőlök be ilyen-olyan hatalmi ingereknek, innen-onnan kirekesztő to-lakodóknak, perverz hisztériázásoknak.

Annyi, remélem, kiviláglott az elmondottakból, hogy jelentékeny könyv, jelentős (fontos) szerző őszintén elének tárt pazar világával próbálok szembesülni, igyekszem eltöprengeni rokonszenveim és averzióim egyaránt, de talán mégsem pusztán saját rokonszenveimet és averzióimat szembesíteni velük, ámbár az sem föltétlenül ördögtől való. Értem és osztom árnyalt, finom rajongását Arany János iránt, tisztában vagyok Nagy László súlyával, kifejezetten tetszik, hogy róla szólva magától értetődőnek ítéli Alexa a tekintélyt; megtapasztalhattam – szerencsémre – magam is. Igaza van, föl kell vetni, újra meg újra ki kell állni egy tisztességes értékrend (igen: hierarchia és nem sunyi mellérendelés!) mellett, csupán így lehet lerázni magunkról dölyfösségükben is alattomos kánonokat és kanonizálókat, az egyébként sem irodalmi, esztétikai

akadékoskodásokat. A *lélek balga fényűzése* talán ezután is gondolkodás és önismeret, érzelmi és erkölcsi készítés lehet jelenlévő és jövőbeli olvasók számára, elvégre azonos nyelvben, nyelvi közösségben léteznek az alkotó és közönsége. Hogy ez egyúttal politikai (és egyéb) közösség, magától értetődik > azoknak csakúgy, akik időről időre kíváncsiak belőle (önkirekesztők), hiszen – per definitionem – benne léteznek. Az viszont ismét izgató kérdés, hogy állunk az olvasással az SMS-ek korában, ahogyan szerzőnk fölveti. Vagyis nem pusztán a mit, de a hogyan (miért?) olvassunk szintén kérdés. Ez a helyzet még nagyobb terhet ró az irodalmárra.

Egyáltalán a kultúra mint szellemi javak termelője, hordozója és fogyasztója egy olyan korban, amelyben mindinkább civilizációvá kezd laposodni. A civilizáció jobbra az anyagi javakhoz kötődik, a globális civilizáció korában ez még nyilvánvalóbban így van. Naná hogy azok a népek, nációk vagy társadalmi rétegek, amelyek történelmük során nem vagy mindössze alamizsna szinten részesültek az anyagi javak elosztásából (annak ellenére, hogy megtermelésükben esetleg oroszlánrészüik volt), rendre bejelentik igényüket a számla rendezésére, noha nem a kommunista forradalom formájában, hanem a fináncióke rafinált irányításával, amit globalizmusnak hívunk. A globalizmus tehát a nemzetközi tőke jelenkori létformája. Olyan technikai civilizációt tukumál az egész világra, amely az egyenlőség hamis látszatával, szemfényvesztő liberális demokráciával szédíti a legnyomorúságosabb rétegeket is (okostelefon, I pad stb.), és zsarolja bele a fogyasztói láncba. A szellemi javak ritkán profittermelők; az anyagiak szinte mindig. A piacrabszolgáknak nincs szükségük szellemi javakra, a tőkének nyugalmasabb, ha belekábulnak a celebet istenítő álomvilágba. Ki van ez fundálva alaposan, galádul megalkotva a szerkezet mechanikája.

A százszor elátkozott *Kulturkampf* ma nem azért folyik, kié legyen a kultúra, hanem egyáltalán legyen-e kultúra. Korábban engesztelhetetlen vicsszorgások jelezték az elhappolás vágyát, ma cinikus (ó-kádárius) összekacsintás tébolyít összeesküvésbe – az értékek (esztétikai, erkölcsi, közösségi, hogy ne mondjam: politikai értékek) relativizálására, netán eliminálására. Ha kissé fölszínesen, de mégis tömören kellene összefoglalnom az aggodalom tárgyát, akkor ezt találok a könyv mondandójának magvában.

Alexa – mint mindannyian – hullámzó hangulatokban éli meg a jelenséget: szarkazmustól indulatig, lehangoltságtól erélyes tiltakozásig, legyintéstől érvelésig nőnek az amplitúdók. Lelki egyensúlya biztosítására (önvigasztalás?) rátalált egy szép hagyományokkal rendelkező műfajra, a beszélyre, amihez, miképpen föntebb már szóltam róla, megvan a megfelelő élményanyaga, műveltsége, írói készsége, stílusa. Sajátos alexai zsánerok sorjázhatnak elő (disznóvágás, kocsmázás, lugas-lét stb.), amelyek líraiságba burkolják a szellemi borongást, isteni kinyilatkoztatásként mutatják föl a létezés gyönyörűségeit, huncut csipkelődésnek álcázzák az ellentmondás szenvedélyességét. Közhelyesen fogalmazva: a bölcsébbé válás tisztességes és jóízű (mert nála a kettő természetes egybefonódásban jelentkezik) dokumentumai. A békeesség helykeresése a békétlenségben. Enyhe vagy inkább ritkás rezignációval. Végére is ott a koldusállásban egy szangvinikus ember ismétli el Händel valójában tagadást rejtő kérdését: *Mért félne szívem?*

Valóban: miért is?..

ALEXA KÁROLY

„...különállásomat jelentem be...”

KÉRETLEN KOMMENTÁR HETYÉRŐL ZSENNYÉBE

Hogyan is minősítsük azt, ha egy főszerkesztő a „saját” lapjában (azaz: a rábízott, az általa jegyzett lapban) kritikai méltatást közöl valamelyik könyvről? Sok nyelvi formula kínálkozik. Effélék: egy íratlan szabály áthágása, egy nyilvánvaló tabu megsértése, mérhetetlen ízléstelenség, megengedhetetlen ripőkség, megbocsáthatatlan önmutogatás, visszaélés „hatalmi helyzetével”...

Egy szóval: botrány.

Ez történik most.

Súlyos oka van annak, természetesen, hogy vállalom a normaszegést. Fábíán László cikke – amivel (egyénként) kéretlenül és váratlanul lepett meg – olyan szellemi és közéleti kérdéskörökről hoz hallatlanul fontos, mélyen személyes, ugyanakkor intellektuális feldolgozást provokáló vélekedéseket és emlékeket, amikkel kinek-kinek szembe kell néznie; mondhatni mindenkinek, akik ma a kultúra munkásaiként határozza meg, vagy valamely művészeti ág alkotójaként kötelezte el magát. Talán nem tekinthető álságos szerénytelenségnek, ha azt mondom, hogy számomra ebben az esetben fontosabb – a cikk címéhez nyúlva – a „közeg”, mint az az esetlegesség, hogy valakinek a „könyve” kapcsán fogalmazza meg a szerző vallomások és nagyon szigorú vélekedéseit, még ha ez a valaki jómagam is volnék. (Akinék – persze – tagadhatatlanul jól is esnek barátja és kollégája némely elismerő, szándékait, törekvéseit, állításait, hiedelmeit nyugtázó megjegyzései...)

Fábíán – mi tagadás – kényszerhelyzetbe hozott.

Ezzel persze nem akarom háritani helyzetem ódiúmat. Mindazonáltal szerencsés véletlennek tartom, hogy éppen akkor kerül sor erre a különös „dialógusra”, amikor az Életünk egy interjút közöl Fábíán Lászlóval. Annak mintegy bővítése, mélyítése, árnyalása és megemelése ez a cikke, az „Egy könyv közegeben”.

És – vágjunk kapcsolatunk elevejébe – elmondhatom, hogy az Életünk lapcím hangsúlyal íródott most ide írásom legelejére. Az Életünk a mi kettőnk számára – külön-külön és együttesen is – több, mint egy folyóirat, egy publikálási fórum, egy munkahely, egy kulturális politikai pozíció. Magamról biztosan tudom, de F-ről (hadd jelöljem a továbbiakban így) biztosan sejtem, hogy ez a „hely”, ez a „közeg” alkalmilag az önkifejezés, sőt az önmegvalósítás tereuma, „fedőszava” is. Olykor műhely, máskor rejtekhely. Továbbmenve „falvaink”, Zsennye és Egyházashetye felé: F számára a szülőföldnek, nekem a választott élettérnek mintegy „üzenőfüzete” ez a lap – természetesen a legjava hagyományával, kitüntetett szerzőivel, és azzal a félszázados történelemmel, aminek tükrözője és csendes alakítója, és azzal a történelmi mélyvilággal, amit ebből az Európa-széli pannonitásból a folyóirat felszívott.

Kettőnk kapcsolatának – azaz a kettőnk közti szóértés garanciájának – mi más lehet az alapja, mint a generációs meghatározottság? Amit esetünkben alkalmilag a sorsközösség keltette szolidaritás is erősített, el-elmélyülő, de nem hivalkodó baráti

színekkel gazdagítva. És ez egy csaknem félszázados magántörténet, aminek szakaszosan nagyon komoly irodalmi-szakmai és politikai-közéleti mögöttese is volt. Igazodva mindig a történelmi időhöz, meg az alkat sugallataihoz és parancsaihoz.

Régi papírjaim közül került most kezembe egy paksaméta hajdani megsárgult „ápiszos” írólap, „valami” – talán Siklóson tartott – „fiatal írók konferenciájához” készített „regénymustra” gyűjteléke a hetvenes évek második feléből. Kurucz, Ördögh Szilveszter, Bereményi, Csaplár, Nádas, Asperján, Spiró, Czakó, Munkácsi, Tárnok meg a többiek felbukkanásának ideje ez. Szó esik természetesen F legfrissebb kötetéről is. Hadd idézzem ide betű szerint a maga jó szándékú érzékenységében – és nyelvtani, meg persze szellemi együgyűségében. Mint korfestő apróságot. „Ő a lírai próza képviselője, ha van értelme az ilyen kategorizálásnak. Mindenesetre elveti az epika kellékeit, helyette az esszé módszereit használva. Talán regényrészletek. Az önmaga megismerésének eszköze maga a választott álarc is: az Amundsené. Az utazó szerep: aki magát keresi az ismeretlen és megismerendő helyszíneken. A szereppel való azonosulás-távolodást néhol mesteri ritmussal oldja meg. Az ironia azonban végső soron mindig vereséget szenved az önvalomástól, a lírától. Tagolatlan tömb, egy-egy befejezetlen mondat a két írás. Szép nyitott mindkettő – medítáló szomorúság. Kérdés, hogy ez a modor milyen terjedelemig (regényméreteken pl.) elviselhető. Az utazás – a választott élet megélése az egyetlen lehetőség, talán mert felismert kényszer.” Hogy előadtam-e, nem tudom, azt még kevésbé, hogy volt-e valami visszhangja, de abban majdnem teljesen biztos vagyok, hogy F nem volt jelen. Ahogy másutt sem, talán soha, irodalmi csoportosulásokon – és –ban. De az is meggyőződésem, hogy ott volt a „szakma” által számon tartottak között. És itt elég a Mozgó Világra utalnom, amit most ő is szóba hoz. És jó érzéssel nyugtázom, hogy az utolsó olyan („fiatal”) prózaírói antológiában, amit még nem a kánonok kisajátítósdíja szerkesztett, hanem – hadd legyek önös némileg, mint a kötet egyik szerkesztője s a Mozgó Világ prózarovatának akkori vezetője – az elkötelezettség. Egyetlen dolog számít: a minőség. Ez volt az Isten tenyerén ülünk című kötet 1980-ból. Ideírom a névsort, hiszen ezekben a „boldog előidőkben” ez is „közége” volt F-nak: Baranyai László, Nádas, Kurucz, Csaplár, Hajnóczy, Kornis, Bereményi Benő András, Osztójkán, Körmendi, Kolozsvári, Tar, Onagy Zoltán, Esterházy, Lengyel, Sarusi – F. (Aki – nekem akkor és ma – hiányoznak, pl. Bereményi Géza vagy Czakó Gábor, némely erdélyiek, vajdaságiak és nyugatiak, azok „igazoltan” voltak távol.)

F most az előbbi lapokon közölt szövegét a kintlét démonikus idillje fogalmazza meg. És nem valamiféle hajdani kivonulásé. Az ő pozíciója mindig „máshol” volt. Valamiféle pontosan meg nem határozható, ám folyamatosan változó idegenségben. Soha semmiféle mozgalmár tömörülésben, irodalmi pártban, műfaji-műnemi önazonosságban. Mi sem jellemzőbb, mint az a tény – állítja ő, s ezt pártolom én – hogy ő volt a szerzője az első posztmodern magyar regénynek: Hazatérő lovam körmén virágos rét illatát hozza, avagy furcsa görcs a torokban, 1976. Csakhogy akkoriban erre a kritikának nem volt, mert még nem lehetett szava. Amikor már lett – nos, akkor azonnal el is orozták. Onnantól a magyarhoni posztmodern regény Esterházy Péter Termelési-regénye, 1979, és Nádas Pétertől az Emlékiratok könyve, 1986. Groteszk anekdotaként említhetném Temesi Ferencet, aki óriási ambíciókkal vidékről jövén, az

imént megnevezettek nem bírta elviselni mindenki fölé kinevezetteknek, ő – „dafke” – a Por című (megjegyzem: akkor remekmű-gyanúsnak érzett) vállalkozását, 1986-1987, maga jelölte a magyar epikai posztmodernitás ranglistavezetőjének, csak erről az ekkorra összefoglaló „mértékadó” kritika nem vett tudomást, mára meg már – rajtam kívül? – senki sem emlékszik. F – tudtommal – soha semmiféle díjat nem kapott, se jobbról, se balról. Föntről meg a legkevésbé. Kiadott vagy negyven kötetet, minden művében újít valamit a magyar prózán, egy pillanatra se veszi le a szemét a képzőművészetéről, és kevesen látják világosabban nála a globalitás apokaliptikus fejleményeit.

Nem írok életrajzot, nem rajzok pályaképet F-ről és valamiféle pszichológiai térkép megszerkesztésével sem kísérletezem. De Antall József meglepő váratlansággal felbukkanó nevét lehetetlen nem hívószónak tekintenem. A rendszerváltoztató 1990-es évtized az, amikor F hangsúlyozottan jelen van a politikai életben. Se előtte, se utána. Vele kísérelik megmenteni az Antall-kormány pár hónapja alapított és azon mód bukás közelbe került lapját. Sorsunk párhuzamai itt nagyon közel érnek egymáshoz: én a helyére kerülök a Heti Magyarországnál; ugyanabban az időben ő a főszerkesztője az Új Magyarországnak, jómagam meg a vezérigazgatója (Antall József utolsó kinevezettjeként...) a Magyar Távirati Irodának; aztán én vezetem – a teljes csődig és a belső és külső árulások végjátékáig – a „hajdani” kormánylapot, ahol ő az egyik legfontosabb belső munkatárs. És itt – mindenütt – megtapasztalhattuk, hogy mi is az a „pártpolitika”, a maga „realitásnak” becézett mocsokáradatával. A „rendszerváltoztatás” (Antall ajánlotta ezt a terminust a „rendszerváltás” helyett) testközelből. Ahogy az embert – mondjuk – „örző-védő” verőemberek zárják ki a munkahelyéről, ó, Mázsa tér, Kőbánya, a „olajos” tulajdonos parancsára, akinek ügye máig „nyomozati szakban”, az akkori „nemzeti” ellenzéki pártvezetők méla közönye közepette, 1997... Honnan nézve ma mindez? Mondjuk abból az elfogulatlanságra törekvő, ám mélyen elkötelezett, azaz civil pozícióból, ahol hajlamosak vagyunk magunkat elhelyezni. Ha önáltatás, ha nem. Előjelektől – szinte – függetlenül... Kivonul, kivonulunk. Vissza Vasba, el Vasba. És bizarr módon az F által emlegetett (és utóbb „lerendeződött”) konfliktusokat mégis emez „asylumban” a politika számlájára kell írnom.

F-nek 2004-ben pályáznia kellett főszerkesztői stalluma megújítására az Életünknel. És – biztatásra – én is jelentkezem. F támogatója a megyei közgyűlés elnöke, aki nem méri föl (és így pártfogolja sem lehet ezzel tisztában), hogy támogatottsága mily mélyre szállt saját pártján belül. Miért, miért nem, nem ide tartozik. Úgy láttam, olyanok is rám szavaztak – „dafkéből” –, akik nem is ismertek. Veszíteni nem jó, de győzni sem felhőtlen boldogság. Frusztrál mindkettő, hiszen egy szimpla munkahelyi, vagy esetleges napi politikai ellentét olyan kapcsolati tőkét rongál meg, sokszor véglegesen, amit sokkal magasabb civilizációs szempontok szabályoznak. F-fel pontosan tíz évig nem váltunk szót. Ma már mind gyakrabban és intenzívebben, mint korábban bármikor. És az Életünkéről végezetül csak annyit: mindkettőnk számára ez „hely” egyszerre a kivonulás és otthontalálás terepe. Amit egyikünk ilyen, a másikunk amolyan szerkesztőségi elgondolásokkal igyekezett-próbál megjeleníteni. Mészöly Miklós mondta valaha valahogy ekképpen önmagáról, nem keresek most utána, hogy a számára követendő magatartás: „szenvedélyesen a körön belül kívül maradni”. Sapientia sat.

Két különböző alkat, kétfajta politikai elköteleződés..., erősen eltérő műveltség szerkezet és szocializáltság jellemzi ennek a magántörténetnek a szereplőit, de van egy „legnagyobb közös osztó” (vagy „legkisebb közös nevező”?). Aminek megléte a biztosítéka kapcsolatuknak, ennek a – legfeljebb csak ideiglenesen megszakadó – dialógusuknak. Ámde azért nem tekinthető – remélem – az erről való alkalmi és kéretlen beszámoló merő privatizálásnak, mert egy olyan értelmiségi magatartás lenyomata, ami ritkán és akkor is csak igen mérsékelten „piacképes”, brutálisabban fogalmazva: „szavatzatmaximáló” tényezőként a politika számára nemigen jöhet számba. A független, magát valamely (zömmel társadalomtudományi) szakterületen felkészültnek ítéelő, tehát magát a legfontosabb ideológiai problémák véleményezésére is mandátummal rendelkezőnek vélt értelmiségi álláspontja ez – ami egyszerre a közérzet parancsa és egy magatartásforma üzenete. F írása hosszú első bekezdésének végére kerekedik ki az, hogy elutasít mindent, mindenféle típusú, mindennemű fedőszöveg mögé bújó politikai ideológiát, azaz a hozzá kapcsolódó, vagyis a lényegyet leleplező praxist, ami az Antall-i rövid átmenet után az országunkban folyó politikát leírja és jellemzi. Bár az „Antall-kor” így kifejtetlenül és itt ebben a hevületen általánosító modorban inkább csak jelkép: jelképe a civil viselkedésmódnak, mindannak, ami normális vagy az óhajt maradni, a visszafogottságnak, a jó ízlésnek, a morfondírozó megértésnek, minden „szekértáborosdi” csöndesen ironikus szemlélésének, a férfias, nem önmutogató magabizásnak, egyszóval az eszmék és indulatok „kanalizáltságának”, hogy Antall József közeli politikai barátjának (hajdani kedves tanáromnak), Szabad Györgynek megejtően jelentésgazdag reformkorias szavával éljek. Mélyen egyetértek azzal, hogy honunk egy szellemileg meglehetősen „elárvult haza” és azt az indulatmenetét is követni vélem F-nak, mely szerint korunk gazságainak egyik netovábbja az, hogy hagyja, sőt bátorítja a „civilizációt” a „kultúra” kiszorítására.

Egy konzervatív humán értelmiségi csoportmentalitás fogalmazódik meg ezeken a lapokon, újra és remélhetőleg nem utolszor, ami azonban nem jelenti a személyes gyakorlat univerzalitásának követelményét. F – biztos vagyok benne, hogy – nem tekint köpönyegforgatónak, szervilisnek, uram bocsá, árulónak, ha csöndben jelzem: végleges radikalizmusát nem minden pontjában tartom a magam számára elfogadhatónak, megkerülhetetlennek. Türelmesebb vagyok? Beágyazottabb? Felületesebb? Derülátóbb? Netán: szellemileg tunyább? Nem tudom. Mindenesetre – legalábbis egyelőre – nem akarok lemondani azokról a mozgásmódokról, amelyek a mindenkori helyzet és a legmagasabb értelmező-ideológia szféra közti terenumokat célozzák, főképpen, ami a napi társadalompolitikai játéktér kritikáját, javításának lehetőségét illeti. Ha ez inkább ígér is kudarcot, mint eredményt. Egyelőre még nem tehetem meg, hogy ne mérlegetsem a különböző politikai alternatívák kulturális kínálatait és mulasztásait, egyelőre nem kívánok lemondani arról, hogy az emlékeim és elkötelezettségeim, ha tetszik, bizonyos csoportérdekekkel érintkező elfogultságaim irányítsák véleményalkotásomat, egyelőre még ellenállok annak, hogy az „undor” (F-tól véve a szót) hibernálja a kedélyemet. És folytathatnám. Szóval, hogy a F-ajánlotta oximoronnal éljek, és most csak magamnak beszélek – ha be is zárult, s talán véglegesen, sok minden, hadd maradjak nyitott, ha tudom is a választ, hadd kérdezzek. Derűs melakór, reménytelen derülátás. Maradjunk amik vagyunk: egyszemélyes betéti társaság, némi törzstökével és nagyon szerény piaci részesedéssel.

ILON GÁBOR

A Répce-völgye emberének története a kezdetektől a rómaiak megjelenéséig

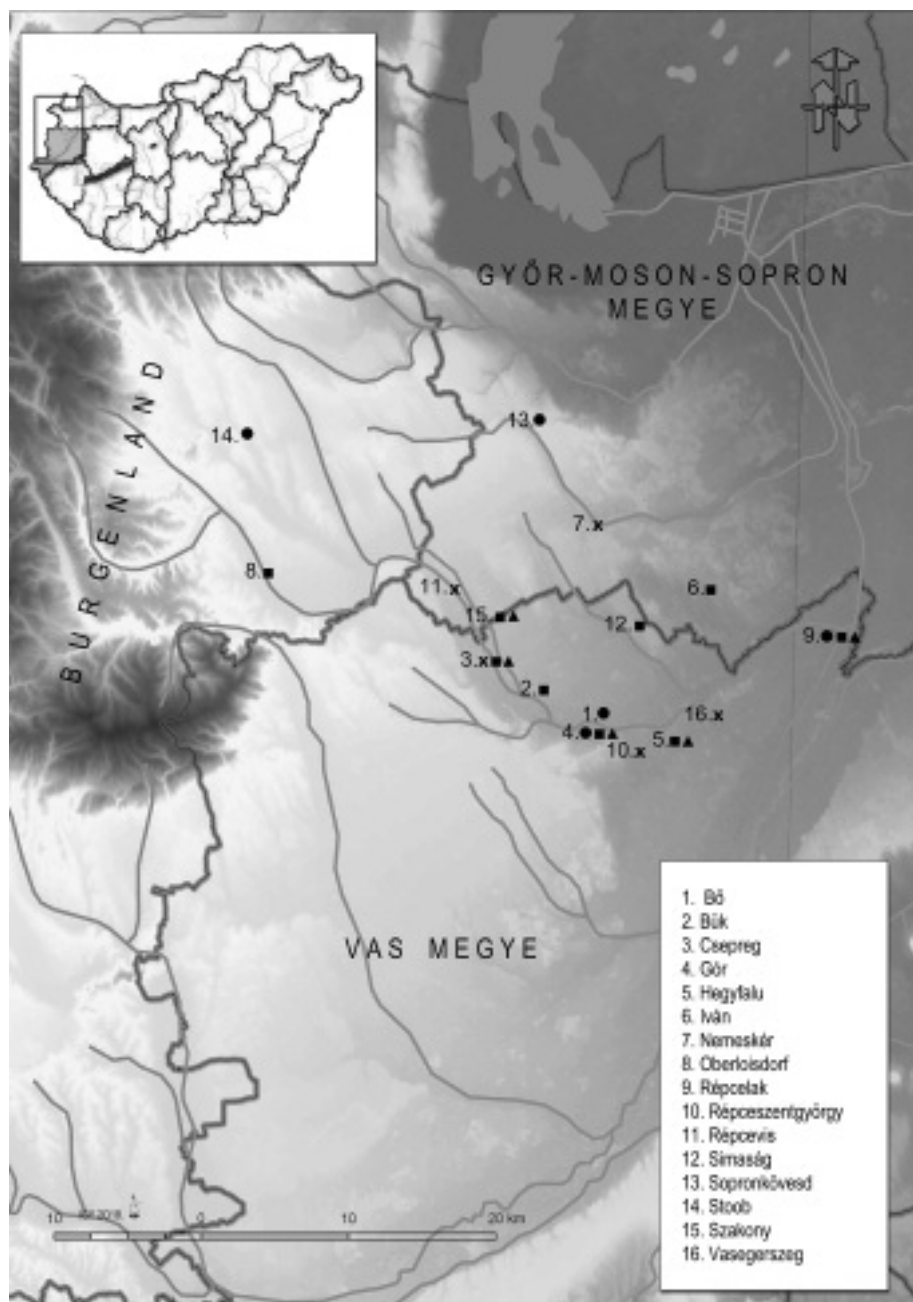
HANGSÚLLYAL VAS MEGYE TÉRSÉGÉRE

Írásom apropóját több ok szolgáltatta. Elsőként az, hogy szakmai pályafutásom, első és legnagyobb – ma már nyugodt szívvel kijelenthetem – európai hírű régészeti munkája ehhez a térséghez kötődik. A góri Kápolnadomb víztározó építését megelőző feltárása volt az, amit Dénes Józseffel 1988–1993 között, majd 2002-ben egyedül vezettem. Feldolgozásával kapcsolatos tanulmányaimat máig írom. Másodikként említendő, hogy 2017–18-ban előadásokat tartottam a folyó völgyében Bükön, Répcelakon majd Górbán. Miközben ezekre készültem több, korábban általam nem vizsgált leletegyüttest is megtekintettem, régi ismereteimet pedig új összefüggésekbe helyeztem.

Köztudott, hogy a hely története a Kárpát-medencében sehol nem velünk, magyarokkal és honfoglalásunkkal kezdődik. Még csak nem is a világhódító római légiókkal! A magyar föld történelme nem azonos tehát a magyar nép történetével, korábbi emberöltők százainak emlékeit rejt, amelyek meglehetősen érdekesek, egyúttal mellőzhetetlenek. Azt is tudjuk, hogy nemzeti génállományunkban a megelőző évezredek embereinek öröksége is kimutatható.

Rögvest e rövid tanulmányom elején azt is le kell szögezmem: az ország újkori történelme csak a vidéken és a Budapesten történtek együttes ismeretében írható le. De ugyanez az őstörténet vonatkozásában és kisebb léptékben is igaz. Vagyis egy város – esetünkben Bük vagy Répcelak történelme nem szakítható ki a kistáj, azaz a Répce-völgy történetéből, amelynek szerves építőköveit a falvak alkotják. Másként: a város történelme csak a faluhatárok történelmének ismeretében, azokkal szoros összefüggésben tanulmányozható és írható le. Gondoljunk csak néhány egyszerű, mondjuk XIX. századi kapcsolati formára: piac, gyógyszerellátás, iskola. A kérdés vizsgálatakor tehát sem a közigazgatási (megye, járás), sem az országhatárra nem lehetek és nem szabad tekintettel lennem, hiszen az anakronizmus lenne.

Csepreg a millicentenáriumra adott ki egy tanulmánykötetet, amely az őskortól a késő középkorig nyújt pillanatfelvételeket a várostörténetből. Bük 2015-ben ünnepelte, Répcelak pedig 2018-ban ünnepli írott történelmének 750. évfordulóját. Mindezek után azt gondoltam, érdemes göröcső alá vennem a folyóvölgy írott történelem előtti, azaz a római kort és a Pannonia létrehozását megelőző évezredek történetét. Azért is, mert úgy érzékeltem, a fent említett várostörténeti „monog-

ráfiákban” – sajnálatos módon – elsikkadt az írott történelem előtti több ezer év történelme. Ezzel a feldolgozással nem utolsó sorban ezt a hiányt kísérlem meg pótolni.¹

BEVEZETÉS – A TÁJ

A vizsgált terület egy vízfolyás, az Ausztriában Rabnitz, Vas megyében Répce és Győr-Moson-Sopronban Rábca teraszain húzódó vidéket jelenti az ausztriai forrásvidéktől a nagyobb vízbe ömlésig. Másként az Alpokhoz tartozó Rozália-hegységtől – a Zsira határában történő Magyarországra érkezésén át – az Alpokajka és a Hanság érintésével a Kisalföldön át a Dunába torkolló vízhez tartozó meglehetősen változatos táj. A Répce félköríves, aszimmetrikus völgyétől észak-északkeletre elterülő magyarországi részét a földrajzi szakirodalomban Répce-síknak nevezik. Felszíni képe azonban jóval változatosabb, mint a Gyöngyös- vagy a Rába-síké. Ennek oka az, hogy az Ős-Répce nem egységes süllyedék területet töltött fel 5–15 m vastagságú kavics-hordalékával. E hordalék számos bányájának művelése közben nem egy esetben bukkantak felszínre az ember őstörténetének nyomai. A kavicstakaróra a jégkor végén vályog és lösz települt. Az utóbbinak szigetszerű maradványa a vízfolyás közvetlen közelében, a környezetéből kiemelkedő góri Kápolnadomb, amely a völgy lekutatatottabb régészeti lelőhelye. Hasonlóan jó kilátás nyílik innen a vízfolyás egy szakaszára, ahogy a répcelaki Várdombról is. Az utóbbi is löszből épült fel és szintén régészeti lelőhely. Sajnos a völgy egyetlen pontján sem volt környezettörténeti célú geológiai fúrás, így az ősi idők növényzetére és időjárására csak szórványos és áttételes adataink vannak. Ilyenekkel csak a Rábca torkolatvidékének közeléből, Ménfőcsanakról rendelkezünk, de csak a bronz- és a vaskor vonatkozásában. Távolabb a Vas megyei Vaskeresztes és a Kismartonhoz közeli Zagersdorf (Zárány) kora vaskori halomsíraiból ismerünk gabona és gyümölcs magvakat. Ugyanakkor a Csorna határában megfigyelt ciklikus áradások és klímaváltozások összefüggése valószínűleg a Vas megyei Répce szakaszra is igaz. A talajborítást a síkságon 71%-ban a barna erdőtalajok alkotják, amelyek az évezredek során kivágott erdőkre utalnak. A ma 120 km hosszú Répce alluviumán jó réti öntések és öntéstalajok találhatóak. A síkság éghajlata a mezőgazdasági kultúráknak kedvez. A síkság 36 települése – betűrendben Bőtől Hegyfalun és Nagygeresden át Zsiráig – 550 km²-nyi területen található. Én azonban még számos települést – köztük Répcelakot – is ide sorolok. A folyó ausztriai vízgyűjtője még kb. 150–200 km² lehet.

A TÉRSÉG ŐSTÖRTÉNETI KUTATÁSÁRÓL

A téma feldolgozását alapvetően befolyásolja az a tény, hogy sajnálatos módon a folyóvíz gyűjtőterületének egyetlen városában (Oberpullendorf / Felsőpulya, Csepreg², Bük, Répcelak) sem működött és ma sincs múzeum. A Répce végpontját jelentő Győrtől most tekintsünk el. Így egyetlen városban és környékén sem tevékenykedett soha állandó jelleggel régész. Ugyanakkor sem Szombathely (Savaria Múzeum), sem Sopron (Liszt Ferenc Múzeum), sem Győr (Rómer Flóris Művészeti és Történeti

Múzeum) nincs messze a vizsgálat tárgyától. Sőt, ezektől a legtávolabb található hazai települések sincsenek 60 percnyi vonatozásnál, vagy autózásnál messzebb. Ennek ellenére a terület tervezett tudományossággal soha nem volt kutatott.

A trianoni békekötésig Vasvármegye része volt a folyóvölgy egésze, ami ma két állam, Ausztria és Magyarország területére esik. Ezért nem meglepő, hogy 1898-ban a Kőszegen élő Miske Kálmán magángyűjteményébe került a felsőszentlászlóiként (ma Oberloisdorf) neki eladott bronz kincs. Ausztriában, a területileg illetékes burgenlandi tartományi, az eisenstadti (Kismarton) székhelyű múzeum az alapításától máig általában egy régészt foglalkoztató intézmény. Innen is csak kb. 50 km a Répce-völgy ahhoz legközelebbi települése. Hazánkban, a mai Vas és Győr-Moson-Sopron megyében, az 1960-as évek közepétől a korábbiakhoz és Eisenstadthoz képest nagyszámúval több régész volt és van státusban. A jelenlegi struktúrában Szombathelyen 7, Kőszegen 1, Győrben 4, Mosonmagyaróváron 1, Sopronban pedig 2 fő régészt találunk. Ennek ellenére a múzeumok gyűjtőterületén bőséggel van – kutatási szempontból – fehér foltnak számító terület.

A fenti tények után nem igazán meglepő, hogy a vizsgált folyóvölgy őstörténetét a teljes áttekintés igényével és összefüggéseiben eddig soha, senki nem vizsgálta. Az úgynevezett városmonográfiákban (Bük, Répcelak) az őskorról csak egy-két elnagyolt sor, néhány általánosság és számos szakmai tévedés, pontatlanság olvasható. Egyikben sem szerepelnek azonban az alábbi, korai és fontos őstörténettel kapcsolatos adatok, hogy például már a XIX. század végén egy bronz lándzsahegy Górról a Magyar Nemzeti Múzeumba jutott, hogy 1890-ben Bükrről, a „csepregi út mellől” a soproni múzeumba került egy különleges díszítésű edény.

Későbbiek azok az első kulcsfontosságú tanulmányok, amelyeket a bronzkor időszakáról az 1970-80-as években Károlyi Mária írt. Ezekben csepregi és hegyfalui feltárásainak anyagát is közölte. Nagyon hasznos olvasmány, fontos adalékokkal szolgáló kiadvány a völgy vizsgálatához Károlyi Mária 2004-ben kiadott könyve és az eisenstadti régész-múzeumigazgató, Karl Kaus írásait összegyűjtő, 2006-ban megjelent monográfia. Fekete Mária pedig a korai vaskor Vas megyei emlékeinek a veszprémi Hallstatt kollokviumon történő összefoglalásakor a góri Kápolnadomb emlékeire is kitért.

Ezt követő hosszú szünet után, a hazai kutatásban e sorok szerzőjének és munkatársainak a góri leletanyagot tárgyaló publikációi következnek. Tóth Zsuzsanna a késői újkőkorról írt alapvetést. Korszakos jelentőségűek Fűkőh Levente malakológus góri, és Gyulai Ferenc archeobotanikus góri és szombathelyi valamint Sümegei Pál geológus-régész vasi (Bucsu, Kemeneskápolna, Sárvár, Szombathely, Vát, Velem) és Győr-Moson-Sopron (Fertő tó, Csorna) valamint Veszprém (Mezőlak) megyei környezettörténeti kutatásai, amelyek a jégkortól a XVIII. századig terjedő időszakot ölelik fel. Feldolgozásaik segítségével kirajzolódott az őskor évezredeinek ember okozta környezeti változása (pl. erdőírás), valamint földművelésének alakulása, de még a gyógynövények használata (pl. Szombathely-Metro áruház, rézkor: menta; Ikervár, kora vaskor: menta, fekete üröm, orvosi ziliz) is.

Góri kutatásainkat azonban igazán csak akkor tudjuk a helyén kezelni, és értékelni, ha a megfelelő környezetbe helyezzük, és abban elemezzük. Azaz, ha egy kistáj egészében vizsgálódunk. Ugyanakkor nem várható el ettől a munkától és nem is célom, hogy a vizsgált terület minden településének összes őskori régészeti lelőhelyét számba vegyem, de azok többségének ismeretében, a legfontosabbak kiemelésével rajzolom meg a kistáj őstörténetének vázlatát, főbb folyamatait, kapcsolatrendszerit, ebben a góri Kápolnadomb valóságos helyét. A kistajat lefedő két megye területén, azaz a Répce-síkon a ma hivatalos nyilvántartás szerint 175 őskori lelőhely ismeretes.³ Az ausztriai Közép-Burgenland területéről hasonló összefoglaló adatot nem tudok közölni. Nagy anomáliák figyelhetők meg az egyes települések őskori lelőhelyeinek számát tekintve. Chernelházadamonya és Iklanberény határából egyetlen ilyen korú lelőhelyről sincs tudomásunk, de Csér, Nemesládony és Sajtoskál határából is csak egy-egy, pontosan nem meghatározott őskori lelőhelyről van információnk. Ugyanakkor Bük, Gyalóka, Lócs, Mesterháza, Pusztacsalád és Tompaládony területéről csak egyet-egy, de kronológiailag már tisztázottat ismerünk. Öt és tíz közötti a számba vett helyek száma Bő, Csapod, Egyházásfalu, Gór, Iván, Nemeskér, Répcevis, Simaság, Sopronhórpács, Sopronkövesd, Vasegerszeg és Zsira esetében. Tíznel több őskori örökség emléket felmutató lelőhelyet csak Csepreg (19), Hegyfalu (12), Répcelak (13) és Szakony (16) vallhat a magáénak. Csepreg és Szakony kiemelkedő adatai az 1950-es évek végén, 1960-as évek elején intenzíven működő kavicsbányákban felfedezett bronzkori temetőkkal magyarázhatók. Természetesen az ezek megmentésében aktív szerepet játszókat nevérdemes megjegyezni: Nováki Gyula (Sopron) és Károlyi Mária (Szombathely) régészekét, valamint Wellner Lőrinc és Zátunyi Sándor (Csepreg) tanárokat. Ettől kezdve e két településre, hullámzó intenzitással ugyan, de figyelt a régészettudomány. Szakony esetében később Gabler Dénes római koros és Gömöri János középkoros specialista feltárásai a régió szempontjából meghatározóak. Csepregen pedig a fent már említett millicentenáriumi tanulmány-kötet előmunkálatai eredményeztek számos új őskori lelőhelyet. Ebben nem kis szerepet játszott Ludván János helyi gyűjtő önzetlen adatszolgáltatásaival. Az őstörténet szempontjából kulcsfontosságúnak tartom azokat a lelőhelyeket, ahol legalább 4-5 őskori időszak emléke anyaga bukkant napvilágra. Ilyenek a szakonyi Kavicsbánya, Békás-tó és Kertalja, a góri Kápolnadomb, valamint a vasegerszegi Hermina-tábla III. elnevezésű helyek.

A LEGKORÁBBI FÖLDMŰVELŐK: AZ ÚJKŐKOR NÉPEI

A délről, az Észak-Balkán felől vándorlókkal (azaz migrációval) érkező termelő gazdálkodás (azaz a neolitikus forradalom) agro-ökológiai határa éppen térségünk felől délre, a Balaton partja vonalában húzódott. Az újítások a második lépcsőben a vízfolyások, így a Duna és a Répce mellett is terjedtek nyugat felé, egészen az Atlanti óceán partjáig. Ezek mellett azonban már működött a horvátországi újkőkori divatot közvetítő, az ún. Borostyánkő útba csatlakozó út. A Borostyánkő út római kori nyomvonalára Strebersdorf (Répcemicske), majd Unterpullendorf (Alsópulya) területén keresztezi a Rabnitzot, azaz a Répcét, és halad a mai Sopron, majd a Duna felé. Az első

és legkorábbi (Kr. e. 5500 körül) itt, a középső kőkori (mezolitik) őslakosság és a bevándorlók keveredéséből kialakuló új, földművelő „népet” a régészettudomány *Vonaldíszes kerámia kultúrájának* nevezi. Az edények bekarcolt díszei között a sávokat fehér, sárga, zöld és piros festékekkel színezték. Vidékünkön a *dunántúlinak* nevezett változat (Dunántúli vonaldíszes kerámia kultúrája, azaz rövidítve: DVK) terjedt el. Településeiken hatalmas (20–40 m hosszú), faszerkezetes házak álltak. Ilyeneket a Győr-Moson-Sopron megyei Ménfőcsanakról, Mosonszentmiklósról és Eneséről, valamint a Vas megyei Szelestéről, Toronyból és Zsenyéről ismerünk, hogy csak néhány példát említsek. A vizsgált tájban Stoob (korábban: Csáva) Rohrfeld dűlőjéből szarvasmarha fejlet formázó, füffel ellátott, szórvány edényük mellett Csepreg, Gór és Répcelak leletanyaga kiemelkedő. Csepreg határából⁴ nagy sorozatban ismerjük remek, a Kőszegi-hegység palaközeteiből készített kő vésőbaltáikat, Répcelak–Gyepre-dűlőn pedig emberi arcot és kecskefejet utánozó edénytöredékeik, valamint a fonás-szövés agyag emlékei: az orsógombok és a szövőszéknehezékek jelentősek. E település pattintott kőszköz anyaga a négy feldolgozott Vas megyei lelőhelyek egyike. A Bakonyból történő kőnyersanyag beszerzésének, a kereskedelemnek remek példája. A májszínű

radiolarit pengék forráshelye a szentgáli Tűzköves-hegy, míg a szürke kova a Tevel-hegyi bányából származik. Fontos persze megemlítenem Hegyfalú, Pusztacsalád, Répceszentgyörgy és Sopronkövesd határának lelőhelyeit is. Különleges, és a Répce-völgyben máig önmagában álló a Bő határában, Google-mapon megfigyelt, majd terepen azonosított kettős körárok. Ez valamilyen közösségi szertartás helyszíne lehetett. A megyében, a vonaldíszes időszakot követő, azaz késői újkőkori *lengyeli kultúra* évszázadaiból – amelynek kialakulási területe éppen a megyénk is – egy ilyen részletét Sé–Malomoldalon feltártak, ahol több mint száz agyag szobrocska került elő. A lengyeli kultúra fazekasainak művészi érzékkel festett edényeit a völgyből még Csepregről, Górból, Répcelakról és Sopronkövesdről ismerjük.

A KORAI FÉMMŰVES CIVILIZÁCIÓ: A RÉZKORI KULTÚRÁK

A közösségi szertartások egyik helyszíne a korai rézkorban, azaz a *késői lengyeli* időszakban is az egyes, vagy többes körárokkal határolt szent terület maradt. A Dunántúlon talán az egyik legszebb az Ikervár határából, a Rába síkról, Otto Braasch 2007. évi júniusi légi felvételéről vált ismertté, amelyet azután terepen is sikerült azonosítani. Ezekben, a nagyjából Kr. e. 4600-tól kezdődő évszázadokban a gazdálkodásban – a régészettudomány jelenlegi állása szerint – az állattartás vált meghatározóvá és elterjedt a négykerekes kocsis és a ló használata (második neolitikus forradalom).

A középső rézkort a mi területünkön is az ún. *Balaton–Lasinja kultúra* képviseli. Településükre utaló edénytöredékek Csepreg és Vasegerszeg területéről kerültek múzeumba. A korszak végén, ami a *badeni kultúra*⁶ neve alatt írható le – ekkor élt (Kr. e. 3100 körül) az Alpokban Ötzi, aki egyébként fémműves mesterember volt – egyre tömegesebbé lett a réz alkalmazása. Közvetlenül a vizsgált terület szomszédságában található Rechnitz (Rohonc) és Bernstein (Borostyánkő) őskorban már ismert réz-előfordulásai. Nagyméretű, ellentett élű rézcsákányokat a közeli Ság hegyről ismerjük. Szakonyból, Csepregen, de Répcelakon két területről, valamint Répcevis határából is tudomásunk van településeik nyomairól. A szarvasmarhát igen nagy számban tartották, ami megélhetésük, így a vagyon alapja is volt. Ezért nem meglepő, hogy kultusza vallási életükben is kiemelkedő szerepet játszott. A badeni kultúra életének végén a keletről érkezőket jelző halomsírok alá temetkezések emlékei a völgyből még ismeretlenek, ugyanakkor a Fertőtől nyugatra igen (Neusiedl am See–Kalvarienberg / Nezsider, kora: Kr. e. 2760–2660).

A rézkor és a bronzkor határán létezett az egész Európában megtalálható, karcolt díszes és festett edényeket, harcias, kő nyílhegygel ellátott vesszőket használó íjászokkal jellemezhető *harangedényes kultúra*. A mai Portugália területén Kr. e. 2700 körül tűntek fel. Késői időszakukba sorolt temetőjükről és településükről Lutzmannsburgból (Locsmánd) tudunk. A kistáj magyar területén elsőként felbukkanó szórvány – településről vagy sírból származó –, velük talán

összefüggésbe hozható emléke egy edény, amelyet Bükön, 1890-ben a „csepregi út mellett” találtak. Ezt Károlyi Mária az egyidejűleg létező ún. *Litzenkeramikához*, Kiss Viktória pedig a szlovéniai *Ljubjana I. kultúrához* sorolta. 1964–1970 között a csepregi kavicsbányában egy temetőjük szinte teljesen elpusztult. Néhány sír leletmentését Károlyi Mária végezte el. Halottaikat oldalra fektetve, felhúzott lábakkal, „alvó” pózban temették el. Néhány tárgy Wellner Lőrinc csepregi tanárhoz, majd a helyi falumúzeumba került. Településeik 1999-ben a szombathelyi Tesco csomópont közelében, a 86. sz. főút nyomvonalában (téglalap alaprajzú házakkal), 2003-ban az osztrák határra vezető 89. sz. főút nyomvonalának bucsui szakaszán (itt csónak alaprajzú házakkal), és 2009-ben szintén a 86. sz. főút nyomvonalak megelőző feltárásán, a váti Rátka-patak teraszán (szintén csónak, de téglalap alaprajzú házakkal is) örvendeztették meg a kutatást. Perenye kora bronzkori településéről egy szórvány edényük szintén a Savaria Múzeumba jutott. Összegzésként leírhatom – újabb adatokkal megerősítve Károlyi Mária korábbi megállapítását –, hogy az érckutatásban igen aktív, és a folyami hajózással történő kereskedelemben is jeleskedő harangedényes kultúra a Fertő tótól délre, Vas megye északi részét is megszállta. Talán ebben a régióban is egy kereskedő kolóniát hoztak létre?

AZ ELSŐ EURÓPAI EGYSÉG HELYI LAKOSAI: A BRONZKORIÁK

A kora bronzkori (kb. Kr. e. 2600-tól) ún. *Kosihy–Čaka–makói kultúra* emlékanyagát nem igazán azonosította még a tudományos kutatás a Répce-völgyében. A következő igen fontos leletcsoportot, a középső bronzkort a térségünkben lefedő, az úgynevezett *Gáta-Wieselburg*⁷ kultúrát viszont egyre jobban ismerjük. A nemzetközi szakirodalomban máig használatos elnevezése a régiségek magángyűjtőjétől, majd Vasvármegye Múzeumának igazgatójától, és a kőszegi múzeum egyik alapítójától, báró Miske Kálmántól származik. Ő 1917-ben Gáta csoportnak nevezte. Ugyanezt a régészeti tárgyi emlékcsoportot 1921-ben Oswald Menghin, a bécsi egyetem régész professzora a Wieselburg kultúra névvel illette. Ismert temetőiket a Répce-völgy kavicsbányáiból, Szakony és Simaság területéről tartjuk számon. Településükre utal a góri Kápolnadomb tálja. Legújabb Vas megyei temetőjük (Zsennye–Kavicsbánya) feltárását és feldolgozását követően ma az tudható: a kultúra elterjedésének déli ha-

tára a Rába folyó volt. A Répce torkolatvidékének közelében, Ménfőcsanak határában azonban a folyó keleti oldalán is éltek és temetkeztek, azaz hídfőállást foglaltak. A ménfőcsanaki sírok és a szakonyi temetőből vett minták radiokarbon kora (Kr. e. 1880–1770) megegyezik, ami a Répce-völgy szinte egyidejű „megszállását” igazolja.

A középső bronzkor végén is élő *Litzenkeramik* Répce menti lelőhelyeként az osztrák kutatás Oberpullendorf (Felsőpulya) mellett Büköt tartja számon a fent már idézett, 1890-ben előkerült edény ürügyén. Az ugyanekkor a továbbélő Gáta-Wieselburg és a késő bronzkor elején, kicsivel Kr. e. 1600 előtt kialakuló *Halomsíros kultúra* települése Hegyfalu területéről ismert. Innen már az 1962-es útépitést (a Balatonra vezető 84. sz. főút) követően kerültek edénytöredékek a Magyar Nemzeti Múzeumba. Később Károlyi Mária végzett az út melletti tehenészeti telep építésével

összefüggésben ásatást, ahol egy nagyméretű, alapárkos ház részlete is előkerült. Edénykészletének egyik legjellegzetesebb példánya egy tárolóedény, amelynek hasán három, függőleges borda van. Hegyfalu ellentétes, nyugati végén egy több méteres magasságú földhalom talán a kultúra helyi „nagyfőnökének” temetkezését rejtje? A

kultúra elnevezése erre a látványos temetkezési módra vezethető vissza. Halottaikat a korai időszakban ép tetemmel, később hamvasztást követően temették el. Újabb településük nyomait és egy különleges, edényekből és kézi őrlőkőből álló leletegyüttest tartalmazó gödrot Farkas Csilla régész (Szombathely) 2000-ben tárt fel Répcelak–Galagonyás dűlőben. Ebben egy olyan nagy tárolóedény is volt, amelynek fül mellé helyezett, plasztikus díszének előképét a Gáta-Wieselburgi

kultúra zsennyei temetőjéből is ismerjük. A Halomsírosok szállták meg először a bronzkor folyamán nagyobb léptékben a később központi szerepet játszó, a régészettudományban európai hírű velemi Szent Vid hegyet. Látványos, a répcelakihoz és a hegyfaluihoz hasonló tárolóedényeket is rejtő településüket Vát határában, a 86. sz. főút új nyomvonalának megelőző feltárásán, 2007-ben ismerhettük meg.

A Kr. e. 14. század közepétől létező *Urnamezős kultúra* a völgyet sűrűn belakta. Ezt igazolja Oberloisdorf (Felső/szent/lászló) fémműves mester nyersanyagának tartott bronz kincse, de Csepreg határának terepbejárás közben talált sarlótőredéke, góri településük fémműveseinek öntőformái, Bő, Csapod, Hegyfalu, Iván, Répcelak és Sopronkövesd települési nyomai, valamint Ménfőcsanak települése, kis sírszámú temetője és bronzkincse is. A góri Kápolnadomb bronzot megmunkáló mesterei, ha nem is az egész völgy korabeli urainak és lakosainak, de talán nagy részük öntvény igényét elégíthették ki. Repertoárjukból rudak, értékmérő egységek, balták, ötvös kalapács, nyílhegyek, karikák és tűk homokkőből és agyagból készített öntőformái ismeretesek. A kistáj késői urnamezős kori, radiokarbon kormeghatározásból származó abszolút évszámait Górból ismerhettük (Kr. e. 1138–732) meg először, majd a ménfőcsanaki temető ilyen vizsgálata (Kr. e. 1114–1009) is megtörtént. Mivel a korszakban a halotthamvasztás szokása általános, így különös jelentőségű, bár nem egyedi, hogy a góri település gödreiben ép és részleges emberi testmaradványok kerültek elő. Meghatározásukat K. Zoffmann Zsuzsanna végezte le. Végkövetkeztetése, hogy antropológiailag két csoport különíthető el: helyiek és keleti eredetűek (preszkíták), akiknek valószínűleg nem egy békés találkozását sejtetik a gödrök emberi maradványai. A keletiek jelenléte természetesen nem újdonság, hiszen keletről az őskőkortól kezdődően folyamatos impulzusok érték a Kárpát-medencét, de egész

Európát is. Az viszont új, hogy eddig nem sikerült őket a korszakban embertanilag kimutatni.

A 13–11. századi úgynevezett urnamezős vándorlás jellemzően Európa belső területeiről, így a Kárpát-medencéből indulva a tengeri népek mozgását erősítette. Egyes törzseik zsoldos harcosai családjaikkal együtt eljutottak Mükénébe, Kisázsziába és Egyiptomba is. Ezt a tényt nemcsak egyes fegyvertípusok (pl. kard, lemez- és bőr páncélzat, sisak), de agyagedényeik ottani megjelenése is igazolja.

A VASKOR NÉPEI: A HALLSTATT ÉS A KELTA CIVILIZÁCIÓ

Az Alpok egyik tengerszeme mellett fekvő, az ausztriai *Hallstatt* (kelta eredetű elnevezés lenne, miszerint: a „só helye”) kisvárosáról kapta a nevét a vaskor korai, a kb. Kr. e. 750-től kezdődő időszaka. A Salzkammergut régiója máig művel sóbányáinak Itália és a Baltikum, de nyugat és kelet felé is irányuló nyersanyag kereskedelmére ala-

pozódott a helybeliek rendkívüli gazdagsága, amely temetkezési mellékleteikben is tükröződött. Mivel a temetőt már a XIX. század közepén megásták, a Nyugat- és Közép-Európában megfogható hasonló emlékanyagot és ezzel a korszak egészét erről a lelőhelyről nevezték el. Valószínűleg Hallstattból származó só-rögöt találtak a Győr-Moson-Sopron megyei Ménfőcsanakon is, ami a Nyugat-Kárpát-medence innen történő ellátását (felhasználása: ételízésítő, a hús tartósításának

szere) sejteti. A vastárgyak (pl. vaspengéjű kard, zabla, balta) mellett azonban még tömegesen alkalmazták a bronz alapanyagúakat.

A korszak két igen fontos lelőhelye található a Répce-völgyében. Ezek a góri Kápolnadomb települése és a hegyfalui temető. Utóbbi legjobban keltezhető és kulturálisan is legfontosabb temetkezése a 4. számú. E sír edényei között olyat is találunk, ami a horvátországi Martijanec és az ausztriai Sulm-völgye közötti térségből érkezett sejtet. Ugyanakkor a Kápolnadombon olyan edényeket sikerült rekonstruálni, amelyek az előbbi területen belül pl. Szlovéniából ismertek. A góri lelőhely különlegessége pillanatnyilag – a kutatás előre haladtával ez majd bizonyosan felülíródik – még az is, hogy a Dunántúlon csak innen ismerjük az ún. bikafejes, valószínűleg díszedények töredékeit. Ez a kerámia típus eddig csak sírok mellékleteként került elő. A megyénkben pl. Vaskeresztesen, vagy a Veszprém megyei Somlóvásárhely és Vaszar halomsírjaiból úgyszintén. Jól rímel erre egy hegyfalui adat. Ott a lapos sírok – az eredetileg kis magasságú, sírhant szerű halmot évezredek során elszántották – között az egyik gödörben egy szintén stilizált állatfejes edény töredéke bukkant napvilágra, ami arra utal: a temetkezési rítus – halotti tor? – kerámiái között ilyenek is szerepeltek, amelyeket a szertartás végén összetörtek. E temető(részlettől?) nem messze, a

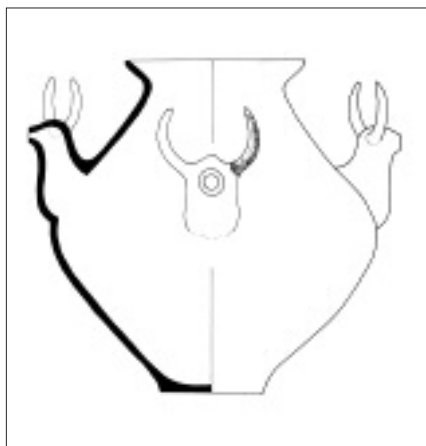
község Szombathely felőli végén – még a belterületen, egy lakótelken – hatalmas méretű halomsír van. Vajon hallstatt-kori? Netán a lapos síros közösség egyik vezetőjének temetkezését rejti? Régész ásója még soha nem bolygatta. Ha majd ez megtörténik – választ kapunk a kérdéseinkre. Érdekes, hogy a góri településtől nem messze, keletre, egy Halomi-rész és egy Hajgató-Halom-dűlő is található. Nagy kérdés, hogy itt a Kápolnadombon élők temetkeztek-e? Hozzáteszem: a szántással művelt dűlők területén ma már jól látható halom vagy halmok nincsenek.

E két hangsúlyos hely mellett azonban tudomásunk van egy további temetőről is. Annak sírját Szakony területén, a kora Árpád-kori köznépi temető sírjainak feltárása közben tárta fel az ásató Gömöri János. Ugyanakkor Répcevisről, Simaságról és Undról is tudunk a korszak településekre utaló emlékeiről.

A korszakban a reprezentatív, csak a társadalom gazdagabbjai által birtokolt – az esetek többségében halomsírokból előkerülő – edényeket vörös festéssel, valamint festés és grafitó sávok kombinációjával, vagy csak grafitózással díszítették (pl. Mesteri, Vaskeresztes, Somlóvásárhely, Vaszar). Ezek lehettek geometrikusak, de felvululó, zenélő, birkózó emberek és a környezetet jellegzetes állat- és növényeinek rajzát is megjelenítették. Ritkább az ónfólia-díszítés alkalmazása.

A Hallstatt kultúra idején jelennek meg a térségben – egészen Sopronig kimutathatóan – az észak-balkáni eredetű *Basarab kultúra* és a még keletebből érkező *szkíták*. Utóbbiak hozták magukkal az edények korongolásának ismeretét és a vasat is nagy mennyiségben alkalmazták. A Répce-völgyből azonban tárgyi emlékeiket még nem ismerjük, de megyénkben Bucsú, Sárvár, Sé és Velem határának egy-egy lelőhelyéről igen. Ugyanakkor a Basarab kultúra hatása a góri kerámiában kimutatható.

A vaskor második, késői, kb. Kr. e. 550-től induló szakaszát 1871-től a már valódi néprévvé azonosított, nyugatról, valamint Csehország felől bevándorolt *kelták* anyagi kultúrája és történelme jelenti. Velük jelenik meg a Kárpát-medencében a nyugati felől érkező korongolt kerámia és a vas tömeges felhasználása (fegyverek, harci és hétköznapi használatú kocsikalkatrészei, mezőgazdasági eszközök). Vas megyében legnagyobb és nemzetközileg jól ismert magaslati, a késői évszázadokban erődített, pre-urbánus településük (oppidum) a velemi Szent Viden létezett. Az általunk vizsgált folyóvölgyben és teraszain településeiket az alábbi helyeken találjuk meg: Oberpullendorf–Bucht területéről vasérc bányájukról, Lutzmannsburg (Locsmánd) határából vasolvasztó kohójukról tudunk. E vasfeldolgozó régiótól északra Sopron, délre pedig a már említett velemi Szent Vid kelta oppidumai találhatóak. Nem meg-

lepő tehát, hogy a Fertő nyugati oldalán és kissé északabbra St. Georgen (Lajtaszentgyörgy) határából ötvös-kovács sírját is feltárták.

A kelták tömeges megtelepedését Bó, Csapod, Csepreg több lelőhelye (a Répce és az Ablánc-patak közötti erdőben talált hólyagos, bronz lábperec töredéke, a szentkirályi település fazeka, valamint a Boldogasszony-patak melletti nagy településük), Egyházásfalu, Hegyfalu, Iván, Mesterháza, Nemeskér, Pusztacsalád, Répcevis, Simaság, Sopronhorpács, Szakony Tompaládony, Und és Répcelak lelőhelyei igazolják. Utóbbi határában izgalmas a Várdomb települése, amelynek pozíciója a göríhoz hasonló. Emlékei 1956-ban, a homokbányászaskor megbolygatott germán sír alól kerültek elő. A másik, emlékeiket eredményező feltárás a Gyepre-dűlőben folyt. A völgy vitathatatlanul legismertebb és talán hajdan központi szerepet betöltő régészeti lelőhelye a góri Kápolnadombon található. Érdemes részletesebben is megismerni vele, hiszen ilyen eredményekkel – de abszolút kormeghatározási adatok nélkül – csak a velemi Szent Vid és a soproni Burgstall büszkélkedhet.

Az erődítés bejáratu kapuja – a terep szintvonalainak ismeretében – csak a keleti oldalon lehetett, amit azonban az újkori falu és a modern kori bánya pusztított el. A domb platójának peremét erődítették. A domb déli, alacsony peremén, a temető szélén ma is jól látható nagysáncot geológiai fúróval vizsgáltuk. Megállapítottuk, hogy a sánc faszerkezetes, földtöltéses, s hogy a külső oldalán, a dombaljánál két – a védelmet erősítő – árok van. A domb platójának nyugati és északi részén ugyanilyen szerkezetű sáncot építettek. A sánc gerendáinak lenyomatai és elszíneződése két szintben jelentkeztek. A sánc alatt egy korábbi kelta házat is találtunk. A sánc egyik függőleges fagerendája a házhoz tartozó tároló verembe mélyedt. A faszerkezet elemei rönkök és bárdolt négyszögletesek voltak. Kőfalat, avagy kőfalra utaló omladékok nem találtunk. Ezek hiánya azzal magyarázható, hogy kő csak 20 km-es távolságon túl (Ság hegy, Kőszegi-hg.) található. A sánc fa kazetta-szerkezete szabályos, ami szöveget zárt be a domb peremével. Ezt a csúszás megakadályozása, az oldalnyomást elensúlyozandó alakíthatták így ki. Az északi dombperem legmagasabb és legmeredekebb részén csak fa paliszádkerítés volt, ill. a platóhoz a keleti oldalon csatlakozó nagyméretű terasz határán, a külső oldalán árokkal kombinált paliszádkerítés állt. A sánc átlag szélességét 8, magasságát 2 m-nek tekintve, az imígyen védett plató (határa a 175 m-es szintvonal) területét pedig minimum 585 m-nek számolva 9360 m³ (14.780 t) föld és 1346 m³ (1310 t) fa beépítését feltételezhetjük. Ennyi – a beépítésre alkalmas – fát kb. 13–14 ha erdőterület kiirtásával lehetett nyerni. A fa mellvéd hajdani meglétét az E-1-3 szelvények nyugati metszetének két beásása sejteti. Fenti adataink így is jól érzékeltetik az erődítési munka monumentalitását. A védművek építéséhez vasanyagot (pl. kapocs, szeg) nem használtak, ugyanis ilyeneket nem találtunk.

A település alábbi korszakai különíthetők el. Az I. az erődítés építését megelőző időszak. A sánc alatti házhoz tartozó veremből („a” gödör) egy korai időszakra jellemző, belsődíszes tálat sikerült restaurálni. Ehhez kapcsolható az I. felület egyik faszénmintájának radiokarbonadata, ami a Kr. e. 402–212 éveket eredményezte. A II.

a sánccal védett település. A sánc egyik oszloplyukából kiemelt fagerenda maradványának eredménye, Kr. e. 363–187 évek. A III., bizonyos jelenségek (pl. a sáncba ástott kelta gödör) arra utalnak, hogy az erődítés felhagyása után is éltek még kelták a Kápolnadombon. Ezt egy további C14 adat megerősíteni látszik, amia Kr. e. 362–128 éveket eredményezett. A település élete – a radiokarbon dátumok alapján – kb. egy évszázados időtartamú lehetett, a korai kelta időszak végén (LT B2), a középső kelta kor (LT C1) kezdetén.

Érdekesebb objektum volt a sánc alatt feltárt tároló veremmel rendelkező raktárépület. Ez a korban szokásos, nagyjából négyszögletes alaprajzot mutatta, tapasztott faszerkezetes fala lehetett, amire a sok falenyomatos agyagtapasztás töredék utalt. Betöltésében egy hullámos peremű szövöszéknehezék mellett egy belül bepecsételt, „szőlőfürt”-díszes tál is volt. A másik ritkaság – máig alig egy tucatot ismerünk a Kárpát-medencéből – egy fazekas kemencéje. Ez a platóhoz csatlakozó keleti teraszon (a mai gátórház területén) volt. Használat közben omlott be. Boltozott égetőterének külső átmérője 90 cm, átégett agyag palástjának vastagsága 4–6 cm. A tüzelőtorok külső szélessége 50 cm, hossza 37/40 cm volt. Az agyag rostély vastagsága 5 cm, a rostélylyukak átlagos átmérője 8–10 cm. A restaurálás során kiderült, hogy a különböző helyeken talált grafitos edénytöredék összeillik. Összesen kb. 19–21 db edényt (urnák, fazék, tálak) találtunk a kemence omladékában és hamuzó gödrében. A kemence rekonstrukciója 2001 óta a szombathelyi Járdányi Paulovics István Romkert kerámiatörténeti kiállításán volt látható, annak lebontásáig. A kemencét a korai kelta időszak második felére (LT B2) datáltam. A fazekas kemencét a település korai (I.) időszaka emlékének tartom. A grafit származási helyeként – más hazai lelőhelyen – a Cseh-masszívum/Moldanubikum területét azonosították. Bányászott és beszállított grafitrögök Ménfőcsanakon és Velemből ismertek. A grafit alkalmazásával elsősorban már az edény tűzállóságát növelték. Különleges és ritka emlék még egy úgynevezett edénydepó. Ezt egy tucat, kézzel formált edényből (nagy méretű tárolóedények, fazekak, tálak) áll. Ezeket fenékkkel felfordítva, többet egymásba

húzva helyezték el egy gödörben. Vagyis üresen kerültek abba, nem tároltak bennük semmit. Több edényen korabeli javítás (a repedés két oldalán furatok, ami a néprajzból ismert „drótos tót” technikával azonos) látszik. Feltűnő, hogy a feltárásból hiányoznak a kisleletek (ékszerek, érmek). Talán az egyetlen kivétel egy kék üvegkarperec

töredéke, amelynek legközelebbi párhuzamát Répcelak–Gyepre-dűlő feltárásáról, távolabbiakat pedig a velemi a Szent Vidről ismerjük.

Végezetül meg kell említenem még néhány bizonytalan korú halomsírt, azaz temetkezési helyet. Ezek a Stoob (Csáva) határában látható két, és a lócsi magányos példány. Keltezésük lehet: késő réz-, kora- vagy késő bronzkor, de a keleti Hallstatt kultúra temetkezéseit ugyanúgy rejthetik, ahogy a keltákhoz, sőt a rómaiakhoz is köthetők. Valódi korukat csak régészeti feltárás tisztázhatja.

Mindezek után csak annyiban összegzem e rövid tanulmányom lényegét: elolvasása után talán nem vitatható a Répce-völgy római kort megelőző szerepe és jelentősége. Elhagyásuk – remélem, most már nem csak az én véleményem ez – a városmonográfiákból vétkes könnyelműség volt.

MELLÉKLET

A szövegben említett kiemelkedő jelentőségű őskori lelőhelyek települései a Répce-völgyében 1. Bő, 2. Bük, 3. Csepreg, 4. Gór, 5. Hegyfalu, 6. Iván, 7. Nemeskér, 8. Oberloisdorf, 9. Répcelak, 10. Répceszentgyörgy, 11. Répcevis, 12. Simaság, 13. Sopronkövesd, 14. Stoob, 15. Szakony, 16. Vasegerszeg

Újkőkör (kör): Bő, Gór, Répcelak, Sopronkövesd, Stoob;

Rézkor (x): Csepreg, Nemeskér, Répceszentgyörgy, Répcevis, Vasegerszeg;

Bronzkor (négyzög): Bük, Csepreg, Gór, Hegyfalu, Iván, Oberloisdorf, Répcelak, Simaság, Szakony;

Vaskor (háromszög): Csepreg, Gór, Hegyfalu, Répcelak, Szakony

(A szerző terve alapján készítette: Isztin Gyula)

Kecskefejet utánzó edényfűl, DVK, Répcelak (Farkas 2011. nyomán)

Bögge, Harangedényes kultúra, Bük (Ilon 1996. nyomán)

Tál, Gáta-Wieselburg kultúra, Gór (A szerző fotója)

Tárolóedény, Halomsíros kultúra, Répcelak (Farkas 2011. nyomán)

Oberloisdorf bronz kincs, Urnamezős kultúra (Miske 1899. nyomán)

Bikafejes edénytöredék, Hallstatt kultúra, Gór (Ilon 2008. nyomán)

Urna edény, Hallstatt kultúra, Hegyfalu (Farkas 2011. nyomán)

Tárolóedény, Kelta, Gór (A szerző fotója)

A TÉMA VÁLOGATOTT IRODALMA

Bük 750. (2015) – *Vasi Szemle* LIX:4

DÉNES József (2016): Bük története az Árpád-korig. – In: Csapó Tamás (főszerk.) *Bük város monográfiája*. Bük, 27–33.

DULÁR, Janez: *Halštatska keramika v Sloveniji*. Ljubljana, 1982.

EGG, M. – KRAMER, D. (2005): *Krieger – Feste – Totenopfer. Der letzte Hallstattfürst von Kleinklein in der Steiermark.* – Mozaiksteine. Forschungen am Römisch-Germanischen Zentralmuseum. Bd. 1. Mainz.

FARKAS Csilla (Szerk.) (2011): *Időcsiga. Újabb eredmények Vas megye őskorának kutatásában*. Kiállítási katalógus. Őskorunk 3. Szombathely.

- FEKETE Mária (1985): Rettungsgrabung früheisenzeitlicher Hügelgräberin Vaskeresztes. – *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 37. 33–78.
- GÖMÖRI János (1984): XI. századi temető Szakonyban. – *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 81–108.
- HAVANCSÁK Izabella – BAJNÓCZI Bernadett – SZAKMÁNY György et al. (2009): A petrográfiai vizsgálatok jelentősége a kelta kerámiák grafitos soványító anyagának provenienciája meghatározásában. – *Archeometriai Műhely* 4. 1–14.
- HETYÉSSY István (1972, 2015): *Bük község monográfiája*. Bük.
- HORVÁTH Tünde (2014): Vándorlás az őskorban. Helyzetjelentés hagyományos régészeti kutatások alapján. Magyarországon. – *Magyar Tudomány* 2014:9. 1117–1128.
- ILON Gábor (1992): KeftiubarreningotfromUrn-Graveculturesettlementat Gőr–Kápolnadomb (C. Vas) – *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 44. 239–259.
- ILON Gábor (1996): Régészeti adatok Csepreg és vidéke őstörténetéhez. – In: Dénes J. (Szerk.) *Tanulmányok Csepreg történetéből*. Csepreg, 6–43.
- ILON Gábor (1996): Beiträge zum Metallhandwerk der Urnenfelderkultur – Gőr (Kom.Vas, Ungarn). – In: Jerem E. – Lippert, A. (Hrsg.) *Die Osthallstattkultur. Akten des Int. Sym. Sopron, 1994*. Budapest, 171–186.
- ILON Gábor (1998): Celtic period fortifications and an experiment to reconstruct therampart – Gőr (Vas county). – In: Költő L. – Bartosiewicz L. (Eds.) *Archaeometrical Research in Hungary II*. Budapest – Kaposvár–Veszprém, 1998. 227–243.
- ILON Gábor (1998): Korai kelta fazekas kemence Gőr–Kápolnadombról. – *Savaria Pars Archaeologica* 23/3. 83–96.
- ILON Gábor (2001): Siedlungswesen und Bestattungssitten in Gőr. Zum Übergang von der Urnenfelder-zur Hallstattzeit. – In: Lippert, A. (Hrsg.) *Die Drau-, Mur- und Raab-Region im 1. vorchristlichen Jahrtausend. Akten des internationalen und interdisziplinären Symposiums vom 26. bis 29. April 2000 in Bad Radkersburg*. UPA 78, Bonn, 243–267. Appendix: K. ZoffmannZs.
- ILON Gábor (Szerk.) (2007): *Szászorszáépek. Emberábrázolás az őskori Nyugat-Magyarországon*. Kiállítási katalógus. Szombathely.
- ILON Gábor (2008): Füleisenzeitliche Töpferware in der Siedlung von Gőr–Kápolnadomb (Kom. Vas, Westungarn). – *Archaeológiai Értesítő* 133. 107–117.
- ILON Gábor (2014): Urnfield cemetery at the boundary of Győr–Ménfőcsanak. Hungary – *Folia Archaeologica* 56. 9–72.
- ILON Gábor (2015): Zeitstellung der Urnenfelderkultur (\approx 1350/1300 – 750/700 BC) in West-Transdanubien. Ein Versuch mittels Typochronologie und Radiokarbonaten. – In: Rezi B., Németh R. & Berecki S. (Eds.) *Bronze Age Chronology in the Carpathian Basin. Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureş 2–4 October 2014*. Bibliotheca Mysei Marisensis Ser. Archaeologica VIII. Târgu Mureş, 2015. 223–296.
- ILON Gábor–FARAGÓ Norbert (2015): Szeleste–Szentkúti-dűlő pattintott kőleletei. – *Savaria, A Vas Megyei Múzeumok értesítője* 37. 75–110.
- KAUS, Karl (1987): Der Bronzedepotfund von Oberloisdorf. – *Burgenländische Heimatblätter* 49. 128–132.
- KAUS, Karl (2006): Archäologische Funde und Fundstätten im Gemeindegebiet von Stoob. – In: *Burgenland. Archäologie und Landeskunde. Karl Kaus Opera Selecta*. Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, Heft 114. Eisenstadt, 2006. 507–509.
- KÁROLYI Mária (1975): Adatok Nyugat-Dunántúl kora- és középső bronzkori történetéhez. – *Savaria, A Vas Megyei Múzeumok értesítője* 5–6. 167–195.

- KÁROLYI Mária (1979-80): Későbronzkori településnyomok Hegyfalu határában. (A Halomsíros kultúra újabb leletei Vas megyében). – *Savaria, A Vas Megyei Múzeumok értesítője* 13-14. 133–170.
- KÁROLYI Mária (2004): *Napszülöttek. Savaria földjének őskori kultúrái a rómaiak előtt.* Szombathely.
- MAROSI Sándor – SOMOGYI Sándor (Szerk.) (1990): *Magyarország kistájainak katasztere I.* Budapest.
- MISKE Kálmán (1899): Felső-szentlászlói (?) bronz leletről (Sopron m.). – *Archaeológiai Értesítő* ú.f. XIX. 60–62.
- MOLNÁR Attila (2006): Hallstatt-kori temető Hegyfalu határából. – *Savaria, A Vas Megyei Múzeumok értesítője* 30. 199–230.
- T. NÉMETH Gabriella (2011): Adalék a késő bronzkori sóforgalomhoz. – *Arrabona* 49:1. 251–262.
- REBAY, Katharina, C. (2002): *Die hallstattzeitliche Grabhügelgruppe von Zagersdorf im Burgenland.* Wissenschaftliche Arbeitsausdem Burgenland, Band 107. Eisenstadt.
- SÜMEGI Pál (2016): A vasi táj változása az újkőkortól a geoarcheológiai kutatások tükrében. – *Életünk* LIV:3. 17–36.
- SÜMEGI Pál – GULYÁS Sándor – KERTÉSZ Róbert – TIMÁR Gábor (2013): Mesolithic-neolithic transition in the Carpathian Basin: Was there an ecological trap during the neolithic? In: *Comparative Archaeology and Paleoclimatology: Socio-cultural responses to a changing world.* BAR S2456, Oxford, Archaeopress, 119–126.
- TIEFENBACH, Josef – FERTL, Evelyn (Red.) (2008): *Die Bernsteinstraße. Evolution einer Handelsroute.* Wissenschaftliche Arbeitsausdem Burgenland, Heft 123. Eisenstadt.
- TÓTH Zsuzsanna (2006): Késő neolitikus település részlete Gőr–Kápolnadombon. – *Savaria, A Vas Megyei Múzeumok értesítője* 30. 301–359.

JEGYZETEK

- 1 Ausztria érintett régiójában nem jelent meg városmonográfia, de Győré sem.
- 2 A város megörökölt és élő Falumúzeumában (Kossuth u. 2.) sem dolgozott szakirányú végzettséggel rendelkező, főállású muzeológus, így régész sem. 1977. évi alapításától vezetője a gyűjtő Wellner Lőrinc (†2014) tanár volt.
- 3 A Miniszterelnökségen vezetett központi nyilvántartás azonban nem teljességgel megbízható. Hiányzik abból pl. olyan lelőhely, mint a répcelaki Várdomb. Esetünkben ez most egy kelta település adatát jelenti. Miért? Az 1956. évi germán sír Radnóti Aladár (Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest) által elvégzett leletmentésekor nem adták ugyanis meg a földparcella helyrajzi számát. Így ma az nem azonosítható. A nyilvántartásba pedig csak olyan terület kerülhet, amely egyértelműen azonosítható. A sír alatt késő vaskori edénytöredékek kerültek elő. Köszönöm Jáky András (Magyar Nemzeti Múzeum) kolléga szíveségét, hogy jóvoltából (2018. febr. 7-i közlése) tudhatom: a leletanyag valóban kelta, és ma is fellelhető az intézményben. A főszerzőben idézett számadatban természetesen nem szerepelnek Győr határának őskori lelőhelyei, hiszen ez meglehetősen torzítaná a képet.
- 4 Ezek nagyobb része Ludván János magángyűjteményében, néhány darab pedig a csepregi „Falumúzeumban” található.
- 5 Elnevezését Tolna megye Lengyel településéről kapta.
- 6 Az ausztriai Baden (a monarchia kedvelt fürdőhelye) településéről elnevezve.
- 7 Gáta, ma Gattendorf, Ausztria. Wiesenburg pedig a hajdani Moson megye német neve.

SZAUER ÁGOSTON

Otthon

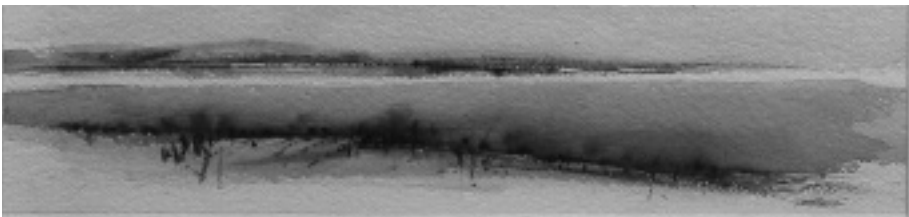
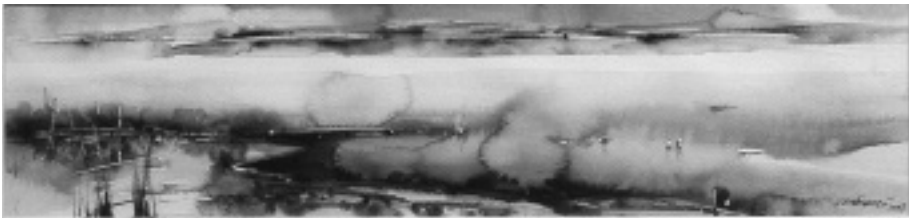
El sem mozdultak innen,
még feketék-fehérek.
Itt hű emléke minden
egy elfelejtett évnek.

Pár pasztell színt cipel be
kabátunk és a sálunk,
és kívülről figyelve
idegeneknek látszunk.

Dokumentum

Ez feltekerve filmszalag,
rajt minden kép ezüst-bromid,
fakók és kíméletlenek:
kis szürke, régen volt moxid.

Utólagos korrekció —
már mást is képzelhetsz bele,
a múlton ujjnyomod marad,
győzelmed szánalmas jele.

CSIKÓS ATTILA

Ragadunk össze

mint a feketéből kisajtott sötét olaj a sűrű és ragacsos csillogás felkenve útra házfalakra arcainkra
félelmünk látható nyomát hagyjuk magunk után
mindent összefogdostunk már a fényes szurokkal és behordtuk kabátunkon a lakásba is a gőzölgő éjszakát a kínait az olaszt a magyarost a konyhák gőzét és a kimázolt szemű eladók keserűségét
hiába mérjük magunk az este tízkor a buszmegálló felé rohanó s gyermekét magához ölelő anya kétségbeesett jázminillatához és arcának átható ciklámen színéhez a beszegett szélű reggelek terítőmintáira zuhanó férfihez, akinek kialszik a szájában a csikk
a villamoshoz mely színtelen merül bele a felkélő menetrendbe
nem tudjuk már megkülönböztetni többé a lábnyomaink összejártuk az előszobát is a házfalakat szerelmünket nyelvünk hegyét
és élünk borostyánban úsztatott arccal sárgán kihűlt bogár beces nyakékre fűzve jura kor béli öntudattal
forró aszfalt zsíros fénye sül rá arcainkra s még a jutalom is csak sötétből kinyert édeskés idő

nem beszélni író

csak hallgatni éjjel hogy a palota-újpesti állomáson lassan tolat földi álmaink terhével megrakottan egy nyikorgó tehervonat tompán puffant a csönd ahogy a mozdonynak ütközött a könyvtárnyi kocsik közt szabályos szóközök
a semmiből jött végcélja Újvidék fél óra és belőle is csak csöndje marad felhők és fények némasága csönd csönd csönd és csak csöndet leíró szavak és a hírek hallgatása a szótlantul hűlő kávé az asztalon és újságok mikből a tanúságtételt kihallgathatom és erdei út hol méhdöngés jelzi csak hogy béke van a sok nincs mértani sorában a van már-már hiánytalan és a parak csöndje ahogy csobogásától megfosztva rohan nincs szó nincs hang mely egészen keresetlenül pont olyan mint a rohanó víz a kövek között a hegyen megőrizhető kép egészen jellegtelen mint az Újvidék felé száguldó vonat nyomában támadt néma űr

kocsik kocsik kocsik szemafor vörhenye izzik s elcsendesül
minek beszélni író üldöznek talán látod
ha nem üvöltöd tele csönddel a világot
hátadon eltört pálca a mondat
ma éjjel úgylis kérdőre vonnak

eltűnsz belőlük ahogy belőlem a szavak
csöndes mély éjszakába aláhullanak

Viharzóna

Leverte az eső
az égről a holdat
sötét van valam
iért az utcai lámp
a sem ég csak
tócsában dereng
egy messzi ablak fény
e egy panel kilencedik
emeletén valaki még
a konyhában top
orog most kelt most
feküdne rágyújt
iszik ölel nő vagy fér
fi csupa kérdőjelek
messze a toronynál
sárgán villog egy köz
lekedési lámpa és a
sötét pályaudvarra
lassan tolat
egy
másnapi ígéretekkel
megrakott
súlyos teher
vonat

Széttartás

Ha lehetne
mint a zipzár
fogat fogba
harapva
vagy mint a sín
talpfákkal
szétfeszítve
akkor sem
tudnék sem
közelebb
kerülni
sem távolabb
maradni
mint
ahol
vagyok

Állandó szürkületben

A szürkületben a romtemplom alatt a tavacska partján a földes út mentén nem messze onnan ahova igyekezünk a tó mellett egy udvaron az apácakerten át a templom felé a ködben ami inkább mint szivarfüst eloszló pamacsokban lebegett lépteink után ahogy egy klubban pár éve sietve a színpad felé lábaink között a szárazjég pamacsok nem is mint pára vagy felhő itt a sáros kitaposott gyeptelepen függőnyt húzott volt van vala és lesz közé és a fűre lépve járva tudtuk kinövi lábunk nyomát majd a tavasz és még eső se kell hogy azt hogy erre jártunk a sár se tudja se az akihez a korai jó időben zöldülő fűben igyekezünk a főút felé.

Nem jártam erre. Nem én nyitottam kaput. Nem vagyok otthon, csak ha Veled látom, ahogy távolodunk. Reggel óta erről beszéltünk. Hogy múlik az idő. S hogy a megélt évek emléke talán csak a megéltség bizonyosságát, a megismerés valódi tapasztalásait igyekszik elfeledtetni velünk, mintha minden illúzió volna csak. Mi lesz? Vitáztunk, okosan, bátran. Engem felpörgetett a koffein. Dühös voltam. És szerettelek volna sírni látni, mert ha sírsz, titokká tágul bennem a tudott. De bölcsen átléptél metafizikus törésvonalam felett. Nem veszünk össze. Nem is lett volna

rá elég időnk. A buszhoz hamar kiértünk. Sört se vettem, de indulás előtt elszívtunk egy cigit a Széna téri felfordulásban. Már másról beszéltünk. Suge Knight-ról talán. A fák csak kapkodtak az autóbusz ablakaiban, a sűrű kanyarok miatt sérült a lírai metrum a lejtőn, sok gyors, rövid szakasz, fék, kuplung, nem volt semmi kifutás, hosszú szótagos gázadás, egészen a messzibe nyúló, fehér salakkal leszórt útig, ami talán üzemhez, gabonaraktárhoz vagy szerelőcsarnokhoz vezet. Ott suhantunk négyesben hat percen át. Élet. Spondeusnyi rohanás. Szeretlek, hogy Veled el lehet szárguldan az ismeretlen előtt. Hogy úton a bizonytalanba nem kell távolságokkal küzdenünk. Hogy a kert, ahova együtt megyünk, s aminek nyikorgó vaskapuját együtt tárjuk majd a ködbe, távoztunkkal sosem fog név szerint emlékezni ránk.

Zsámbék felé egy hosszú fehér kavicsos út vág be a ködlepte barna pusztaságba. A végtelen és a látható között félúton egy olajbarna fa áll ahol az út kidomborodik. Kicsi hullámot vet a táj és rajta a keresztvivő ereje elfogy lassú sétájában hazafelé. Nem jártam arra soha és nem vonz a dombtető után semmibe vesző keskeny csapás. A dízel motor hangja mindig párhuzamos a horizonttal melyet tekinteted szel át. Éjszaka azt se látnám ha a távoli fények felé tájékozódva hazafelé baktatna valaki.

Már nincs vers

házhelyek sincsenek
vannak bizonyos
lűktetések hidegben
kánikulában Novoszibirszk
től a déli tengerekig
Vannak emberek
akik a latin költészettel
foglalkoznak és
megemlítik Janus Pannon
iust Macskák is vannak
akik értik ha nem hívják
őket enni és nem kapnak
simogatást És
házfalak amikre senki nem
fest semmit
Vannak órák és folyók
amiknek hullámai
csillapíthatatlanok
Pofányi mák a számban
bolond központosítás

A költők garanciát
nem
vállalnak a csendre
a szemközti
torony magas és nagyon régi sebzetlen égre néz

huszonnyolc elpazarolt év

lehetne ennyi ez az utolsó szöveg, lehetne csak a cím. nem is kell kifejtteni, hogy mit jelent. hogy mit nem sikerült. hogy, mi ment tönkre. hogy hányan haltak bele. nem, nem lesz nagybetű. nem érdemli meg ez a szöveg. a nagybetűket eltemettük. magyar.

írva, kisbetűvel jelző.

kimondva én vagyok.

tizennégy évesen olvastam először sartre szavakját. a hamletet. moliere t. kötőjel a francia név néma „e” je után. kötőjel. aranyt. de csak most kezdek meghatódni azon, amit írtak, jobban mondva azon, hogy milyen előrelátó voltam, hogy korán kezdtem bele. először tizennégy évesen smárolt le egy lány, jobban mondva azt mondta, hogy smároljunk, és aztán soha többet látni sem akar. a nyelvből a szavak világába csöppentem. és melodráma. azzal kezdődött, hogy vége van. ettől a lánytól hallottam először, hogy valaki irredenta. ezt a szót így még sosem csókolta belém senki. ez a lány azóta amerikában él. solt ottília házában lakott. emléktáblája van a búcsúzkodásainknak. ez volt az első élményem a közelgő rendszerváltásról. hogy el kazovszkijról magyarázok egy lánynak, aki sinkovits hazaszeretetéről beszél.

tizennégy.

egy szám.

kimondva én vagyok.

sok nagyszerű halott háza előtt csokolóztam azóta, de nem lett jobb a világ. ezzel a lánnyal is csúnyán elbántam tizenöt évesen. pedig egy boldog párkapcsolathoz elég volt felülni a tizenhetes villamosra, és kész volt a jövő. a házunkban lakott nagy lászló. és amikor külföldi ismerőseink leparkoltak a pontiac trans am mel, kötőjel, a ház elé, egy pillanatra én is letettem marx proudhon bírálatát. tulajdonképpen azt hiszem, ez egy remek generáció lett volna.

nincs több szabály.

negyvennyolc évesen az ember már rendszer. már nem változik. ma már bátornak sem akar lenni. pár napja az ybl kioszk ba akartam bemászni. kötőjel. a kordonon álltam és bejedtem. az oldás és kötés helyszínét akartam látni. villamosozni akartam kicsit. tizenhetesedni. bátorni. de nem mertem átmászni, bemenni, megnézni. nem mertem szembenézni azzal, hogy tulajdonképpen nem érdekel. állok a rácson. nem bántanak.

talán jobb lenne, mert akkor mindenkinek egyértelmű volna, hogy ki vagyok. aki bánt, annak az ellensége. oda esem a rácsról, ahol ismerős leszek.

magyar.

kisbetűvel jelző.

kimondva én vagyok.

amikor a komjádi utcában csókolóztunk, még úttörők voltunk. csak hat év múlva kezdődött a rendszerváltozás. harmincnégy évet elfecséreltünk, hogy már a rácsra se másszunk fel soha.

talán elég jelzőnek maradni.

talán nem kell kimondani.

sem a múltat, sem a vágyaink.

tulajdonképpen ez bánt a legjobban. hogy elmúlt huszonnyolc év, és nem látok mást, csak egy új, a réginél újabb, az újnál régebbi lakást. unom a hamletet. unom sartre szavak ját. kötőjel. unom sziámit, cseh tamást, unom bereményit, unom a gyerekkorom, unom az ügynököket, unom a lírát, unom az istván királyt. unom a tehetség megrablását. unom a versbe szedett unalmat. unom az unalomból írt politikát. unom, hogy ugyanazok. unom, hogy akik végre mások, unalmas ugyanazokká lesznek.

lassan negyvennégy éve villamosozom a tizenhetesen.

sosem fogom megenni, amit látok. ami van, változik. mindig új. ami nincs, az nincs.

huszonnyolc év nincs a magyar történelemben.

és huszonnyolc év mártírjaival kell majd elszámolnia valakinek.

krassótól csengey ig. kötőjel.

torlódik a hiány.

a kimondatlanságok csúcsgorgalma van.

28 as metró. kötőjel.

főnév.

jelző.

jelző.

jelző.

jelző.

jelző.

egy éve mindig reggel alszom el. a nap feljön a víztorony mögül, és bántóan bera-gyogja a szobát. egyre később fekszem. egyre kevésbé érdekel, hogy a következő hu-szonnyolc év milyen. kell ide egy lesz.

kell ide egy generáció.

erre a helyre.

ide:

egy villamos. egy csók. egy emléktábla. egy arany. egy nép. egy nagybetű.